

**ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГІНЗБУРГ ОЛЬГА ПЕТРІВНА

УДК [930.253:329.15]:329.052(477)«1985/1991»

**ДИСЕРТАЦІЯ
ДОКУМЕНТИ ФОНДУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ЦДАГО УКРАЇНИ
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УРСР У РОКИ ПЕРЕБУДОВИ**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

03 Гуманітарні науки

032 Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. П. Гінзбург

Науковий керівник: **Гаранін Олександр Якович**,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Київ – Переяслав-Хмельницький – 2018

АНОТАЦІЯ

Гінзбург О. П. Документи фонду ЦК Компартії України ЦДАГО України як джерело вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» (032 – Історія та археологія). – Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Київ, 2018; Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав-Хмельницький, 2018.

В дисертації з'ясовано джерельний потенціал документів ф. 1 «Центральний Комітет Компартії України» ЦДАГО України для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови. Для цього автором виділено та охарактеризовано основні групи документів, які зберігаються у зазначеному фонді (документи органів та організацій Компартії України, документи некомуністичних громадських організацій і політичних партій, документи органів державної влади та управління, кореспонденції громадян на адресу республіканського та союзного партійного керівництва); визначено відображені у них аспекти становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови (утворення та діяльність неформальних організацій, організаційне оформлення та функціонування Народного Руху України за перебудову, зародження й розвиток багатопартійної системи); розкрито їхнє значення як історичного джерела.

Автором показано, що документи фонду ЦК Компартії України є інформаційно-насиченим історичним джерелом. Даючи цілісне уявлення про становлення та утвердження в Україні партійно-державної системи, вони водночас розкривають механізми та особливості її дії, відображають

суспільно-політичне, соціально-економічне, культурне життя України останніх років радянської доби. Разом із тим підкреслено, що дослідження та аналіз зазначених документів вимагає критичного підходу до їх вивчення, оскільки політична обстановка могла накласти свій відбиток на їхній зміст. Особливо це стосується матеріалів партійних з'їздів та конференцій, документів місцевих партійних органів і первинних партійних організацій, які становлять значний масив документів фонду.

У вступі дисертації обґрунтовано актуальність теми, окреслено хронологічні межі та територіальні рамки, визначено об'єкт і предмет, а також мету та основні завдання дисертації. Зазначено, що з огляду на мету дослідження його об'єктом є документи ф. 1 «Центральний Комітет Компартії України» ЦДАГО України, а предметом дисертаційного дослідження є їхній джерельний потенціал для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови. Визначено наукову новизну та науково-практичне значення роботи, відображено апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» визначено рівень попередньої наукової розробки теми, окреслено її джерельну базу та розглянуто методологію. Відзначено, що у своєму розвитку історіографія документів Комуністичної партії пройшла два етапи – радянський (II пол.1950-х рр. – 1991р.) і сучасний (1991р. – сьогодні), кожен з яких має свою специфіку. Зазначено, що радянську історіографію вирізняє постулат про виключну важливість компартійних документів як історичного джерела. Одночасно акцентовано увагу, що сучасна українська історіографія, на відміну від радянської, представлена невеликою кількістю досліджень, що критично характеризують компартійні документи в якості достовірного історичного джерела. В розділі також охарактеризовано методологічні засади дисертаційного дослідження, серед яких виділено принципи об'єктивності, всебічності, цілісності та конкретно-історичного підходу.

У другому розділі «Загальна характеристика основних груп документів фонду ЦК Компартії України», за аналогією до класифікації документів КПРС за походженням, запропонованої М. Я. Варшавчиком, документи органів та організацій Компартії України, які відклалися у фонді, класифіковано на три групи: документи з'їздів та конференцій Компартії України, документи ЦК КПУ та документи місцевих партійних органів і первинних партійних організацій. Наведена класифікація документів Компартії України на думку автора є найбільш прийнятною при роботі з ними, оскільки враховує місце, яке вони займали у щоденній діяльності Компартії України, сприяє розробці методики їхнього вивчення та наукового використання.

Окремо зазначено, що при дослідженні документів ЦК Компартії України, які відклалися у фонді, важливе місце займають документи партійної статистики. Значення їх, як історичного джерела, визначається місцем, яке займала партійна статистика у житті та діяльності партії. Зауважено, що партійна статистика завжди розглядалася КПРС як важливе джерело інформації, засіб обліку та контролю за станом справ у партії, як метод перевірки виконаної роботи та основа для вироблення керівної лінії у партійному будівництві.

Зазначено, що окрему групу документів фонду Центрального Комітету Компартії України складають документи некомуністичних громадських організацій і політичних партій, таких як: Народний Рух України, Народна партія України, Українська партія демократичної згоди, Партія демократичного відродження України, Соціал-демократична партія України тощо з власними програмами, статутами, відозвами, заявами, зверненнями, пропозиціями, листами на адресу партійних та державних органів, текстами виступів їхніх лідерів на установчих з'їздах, мітингах.

Підкреслено, що зазначені документи представляють особливу цінність як історичне джерело для вивчення зародження та еволюції демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови: містять інформацію про політичну

ідеологію створених у названий час громадсько-політичних об'єднань, їхні цілі, практичні завдання і методи їхнього виконання, організаційну побудову та принципи діяльності, функції центральних і місцевих органів, права й обов'язки членів, ставлення до комуністичного режиму та його політики. На особливу увагу заслуговує проект Програми Народного Руху України за перебудову оскільки містив положення, що «НРУ є невід'ємною єднальною ланкою між перебудовними ідеями Комуністичної партії та ініціативою найширших широких мас».

Окремий підрозділ другого розділу присвячено «Кореспонденції громадян на адресу республіканського та союзного партійного керівництва», в якому акцентовано увагу, що поодинокі листи, заяви, скарги, написані пересічними людьми, вочевидь не становлять великий інтерес для вивчення новітньої історії України, окремих її аспектів. Але їхнє комплексне опрацювання дає досліднику інформацію, важливу для розуміння процесів, які відбувалися в республіці у різні роки. Насамперед, це стосується ставлення людей до обраного владою політичного курсу, формування громадської думки з приводу того чи іншого питання суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку УРСР. Повною мірою розкрити джерельний потенціал кореспонденцій дозволяють документи про їхню реєстрацію та розгляд. Вивчення останніх дає можливість з'ясувати широке коло питань, як-от: спектр проблем, які хвилювали людей, оперативність реагування республіканською партійною владою на звернення громадян, механізми вирішення нею питань, які порушувалися у їхніх листах, заявах, скаргах.

У третьому розділі «Джерельний потенціал документів фонду ЦК Компартії України для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови» з'ясовано значення цих документів. Їхній аналіз свідчить, що українське партійне керівництво розділяло неформальні організації, які з'являлися та діяли у республіці, на 2 табори: «поміrkований» та «екстремістський» та виробило щодо кожного з них

відповідну лінію поведінки із спробами спрямування «поміркованих» об'єднань в межі вже діючих організацій товариств охорони пам'яток історії і культури, боротьби за тверезість, охорони природи. Проаналізовано передумови та процес створення альтернативної Народному Руху України організації – Спілки трудящих України за перебудову, створення якої було лобійовано партійним керівництвом УРСР.

Зазначено, що тогочасне партійне керівництво, зважаючи на соціально-економічні перетворення в республіці, серйозно розглядало можливість визнання в майбутньому принципу багатопартійності, як елементу доцільного розвитку.

Перспективним напрямком подальшої наукової розробки досліджуваної проблеми потенційно є комплексне вивчення та оприлюднення кореспонденцій громадян на адресу ЦК Компартії України, ЦК КПРС, окремих республіканських і союзних партійних діячів періоду перебудови, що відклались у фонді. Ознайомлення із аркушами використання укомплектованих ними справ свідчить, що абсолютна більшість останніх від моменту свого надходження на зберігання до ЦДАГО України ніколи не замовлялася дослідниками. Це означає, що значний пласт вміщеної в кореспонденціях інформації залишається досі невивченим.

Іншим перспективним напрямком подальшої наукової розробки досліджуваної проблематики повинно стати її розширення. Наприклад, можна з'ясувати джерельний потенціал документів фонду для вивчення історії опозиційного руху в УРСР не якогось окремого періоду (відлига, застій, перебудова тощо), а усього часу перебування України у складі СРСР.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їхнього використання під час вивчення історії України періоду перебудови, написання узагальнюючих праць, навчальних посібників і підручників з новітньої української історії, розробки загальних та спеціальних курсів з джерелознавства, архівознавства і документознавства.

Ключові слова: документи, архівний фонд, Компартія України, ЦДАГО України, історичне джерело, демократична опозиція, УРСР, перебудова.

ABSTRACT

Ginzburg O. P. Documents of the holdings of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine at the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine as a source for studying the formation and development of the democratic opposition in the UkrSSR during the restructuring years. – Qualifying paper. Manuscript copyright.

A thesis is submitted for obtaining a Candidate Degree in history (for the PhD), by speciality 07.00.06 “Historiography, Source Study and Special Historical Disciplines” (032 – History and Archaeology). – Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping, Kyiv, 2018; State Institution of Higher Education «Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical Hryhorij Skovoroda University», Pereyaslav-Khmelnytsky, 2018.

The dissertation defines the source potential of documents in the holding 1 “The Central Committee of the Communist Party of Ukraine” preserved at the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine to study the formation and development of the democratic opposition in the UkrSSR in the restructuring years. For this purpose, the author identifies and characterizes the main groups of documents preserved in the specified holding (documents of the organs and organizations of the Communist Party of Ukraine, documents of non-communist non-governmental organizations and political parties, documents of state authorities and administration, and correspondence of citizens addressed to the republican and union party leadership); defines depicted in them formation and development aspects of the democratic opposition in the UkrSSR in the years of restructuring (the establishing and activity of informal organizations, organizational structure and functioning of the People’s Movement of Ukraine for

the restructuring, the establishing and development of a multiparty system); reveals their significance as a historical source.

The author shows that the document holding “The Central Committee of the Communist Party of Ukraine” is an informationally rich historical source. By giving a holistic view on the establishing and formation of the party-state system in Ukraine, the author simultaneously reveals the mechanisms and specificity of its work, reflecting the socio-political, socio-economic, cultural life of Ukraine during the last years of the Soviet era. At the same time, she underlines that research and analysis of the indicated documents require critical approach to their study as far as the political situation could have predetermined their content. This is especially true for materials of party congresses and conferences, documents of local party bodies and primary party organizations, which make up a large body of documents in the holding.

The introduction of the dissertation substantiates the relevance of the topic, outlines the chronological boundaries and territorial frames, defines the object and subject, as well as the purpose and main objectives of the dissertation. It denotes that in view of the purpose of the study its object consist documents in the holding 1 “The Central Committee of the Communist Party of Ukraine” preserved at the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. Whereas the subject of the dissertation research is their source potential for studying the formation and development of democratic opposition in the UkrSSR during the years of restructuring. It determines the scientific novelty as well as scientific and practical significance of the work, and reflects the approbation of research results.

Chapter 1 “Historiography, source base and methodology of the research” determines the level of the theme preliminary scientific development, outlining its source base and considering the methodology. It notes, that in its development, the historiography of the documents of the Communist Party passed two stages: the Soviet (II half of 1950’s – 1991) and the modern (1991 – present), each of which has its own specifics. It marks, that the Soviet historiography is distinguished by the postulate of the crucial importance of the Communist Party documents as a

historical source. At the same time, it emphasizes, that the contemporary Ukrainian historiography, unlike the Soviet, represents a small number of studies critically characterizing the Communist Party documents as a reliable historical source. The chapter also describes the methodological principles of the dissertation research, including the principles of objectivity, comprehensiveness, integrity and specific historical approach.

Chapter 2 “General characteristics of the main groups of documents in the holding of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine”, due to classification of documents of the Communist Party of the Soviet Union by origin done by M. Y. Varshavchik, sorts into three groups documents of bodies and organizations of the Communist Party of Ukraine deposited in the holding as follows: documents of congresses and conferences of the Communist Party of Ukraine, documents of the Central Committee of the CPU, and documents of local party bodies and primary party organizations. The proposed classification of the documents of the Communist Party of Ukraine, according to the author, is the most acceptable in dealing with them, since it takes into account the place they occupied in the daily activities of the Communist Party of Ukraine, as well as contributes to the development of a methodology for their study and scientific use.

It is also noted, that in studying documents of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, deposited in the holding, party statistics documents occupy an important place. Their significance as a historical source is determined by the place occupied by party statistics in the life and activities of the party. It was noted that party statistics was always considered by the CPSU as an important source of information, a means of accounting and control of the state of affairs in the party, as a method of checking the work done and the basis for developing a guideline in party construction.

As it was marked, a separate group of documents in the holding of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine form the documents of non-communist non-governmental organizations and political parties such as the People’s Movement of Ukraine, the People’s Party of Ukraine, the Ukrainian

Democratic Consent Party, the Party of Democratic Revival of Ukraine, the Social Democratic Party of Ukraine etc., that include their programmes, statutes, manifests, declarations, appeals, proposals, letters addressed to the party and state bodies, speeches of their leaders declared at constituent congresses and rallies.

It is emphasized, that these documents represent a special value as a historical source for studying the origin and evolution of the democratic opposition in the Ukrainian SSR during the years of restructuring: they contain information on the political ideology of the created socio-political associations created at the time, their goals, practical tasks and methods of their implementation, the organizational structure and principles of activity, the functions of central and local authorities, the rights and responsibilities of their members, the attitude towards the communist regime and its policies. Particular attention should be paid to the draft Programme of the People's Movement of Ukraine for restructuring, since it contained the provision that "the the People's Movement of Ukraine is an integral link between the restructuring ideas of the Communist Party and the initiative of the widest broader masses".

A separate section in Chapter 2 is devoted to "Correspondence of citizens to the republican and union party leadership", which emphasizes the fact that separate letters, statements, complaints written by ordinary people are obviously not of great interest for studying the modern history of Ukraine, its separate aspects. However, their complex elaboration gives a researcher the information important to comprehend the processes that took place in the republic in different years. First, this relates to the attitude of people towards the elected by the authorities political course, the formation of public opinion on a particular issue of socio-political, socio-economic and cultural development of the Ukrainian SSR. The full potential of correspondence can be disclosed via the documents concerning their registration and consideration. The study of the latter provides an opportunity to find out a wide range of issues, such as the range of problems people worried about, the responsiveness of the republican party power to the citizens' appeals, the mechanisms for resolving the issues arisen in their letters, statements, complaints.

Chapter 3 “The source potential of the documents in the holding of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine for the study of the formation and development of democratic opposition in the UkrSSR during the restructuring years” clarifies the significance of these documents. Their analysis shows that the Ukrainian party leadership shared informal organizations that appeared and acted in the republic into two camps: “moderate” and “extremist”. Therefore, it developed an appropriate line of conduct for each of them, with attempts to direct “moderate” associations in the limit of existing organizations of societies for protection of the history and culture monuments, the struggle for soberness and nature protection. The preconditions and process of creation of the alternative organization to the People’s Movement of Ukraine – the Union of Working People of Ukraine for the restructuring, the creation lobbied by the party leadership of the UkrSSR, was analysed.

It is noted, that the party leadership of that period, considering the socio-economic transformation in the republic, seriously viewed the possibility of recognizing in the future the principle of multiparty as an element of expedient development.

Promising direction for further scientific development of the problem under investigation is potentially a comprehensive study and publication of correspondence of citizens to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, the Central Committee of the CPSU, separate republican and union party figures of the restructuring period, deposited in the holding. Acquaintance with the sheets of use of cases they compiled shows that the absolute majority of the latter since the moment of their entry to the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine has never been ordered by researchers. This means that a significant layer of information contained in correspondence remains unexplored.

Another promising direction for further scientific development of the studied problem should be its expansion. For example, it is possible to find out the source potential of the holding documents to study the history of the opposition movement

in the Ukrainian SSR not in a particular period (Khrushchev thaw, stagnation, reconstruction, etc.), but throughout Ukraine's stay in the USSR.

The practical significance of the results obtained is the possibility of their use in the study of the history of Ukraine during the period of restructuring, in writing generalized works, manuals and textbooks on the modern Ukrainian history, developing general and special courses on source, archival and document studies.

Keywords: documents, the archival holding, the Communist Party of Ukraine, the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, the historical source, the democratic opposition, the Ukrainian SSR, the restructuring.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Гінзбург О. П. Інформації відділів ЦК Компартії України про діяльність новостворених політичних партій як джерело для вивчення процесу формування багатопартійної системи в Україні у 1990 р. *Пам'ятки : археогр. щорічник*. 2013. Т. 14. С. 42–51.

2. Гінзбург О. П. Відображення розвитку неформального руху в УРСР у роки перебудови в документах ЦК Компартії України. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2013. Т. 21. С. 154–160.

3. Гінзбург О. П. Процеси становлення багатопартійної системи в Україні в документах ЦК КПУ (на прикладі Народного Руху України за перебудову). *Архіви України*. 2014. № 3 (291). С. 83–89.

4. Гінзбург О. П. Документи Комуністичної партії України як історичне джерело (за документами фонду 1 «Центральний Комітет Компартії України», що зберігається у ЦДАГО України). *Пам'ятки : археогр. щорічник*. 2015. Т. 15/16. С. 75–80.

5. Гінзбург О. П. Кореспонденції громадян на адресу республіканського та союзного партійного керівництва доби перебудови як історичне джерело (за документами фонду Центрального Комітету Компартії України ЦДАГО України). *Студії з архівної справи та документознавства*. 2015. Т. 22/23. С. 109–115.

Статті в іноземних наукових фахових виданнях

6. Гинзбург О. П. Возникновение Партии демократического возрождения Украины как пример становления многопартийной системы Украины в начале 90-х гг. XX ст. *Беларускі археаграфічны штогоднік*. 2014. Вып. 15. С. 260–274.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Гінзбург О. П. Розвиток неформального руху в УРСР у роки перебудови у дзеркалі партійних документів. *П'ятнадцяті джерелознавчі читання (присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки) : матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 4 листопада 2014 р.)*. Київ, 2014. С. 12–16.

8. Гінзбург О. П. Особливості термінології документів ЦК Компартії України періоду перебудови щодо представників демократичної народної опозиції (на прикладі Народного Руху України за перебудову). *Українська наукова термінологія: історія та сучасний стан : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 5 грудня 2014 р.)*. Київ, 2015. С. 84–90.

9. Гінзбург О. П. Класифікація компартійних документів періоду перебудови фонду ЦК КПУ ЦДАГО України. *Дні науки історичного факультету : матеріали VIII Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 23 квітня 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 71–73.

10. Гінзбург О. П. Перспективи поповнення Центрального державного архіву громадських об'єднань України документами КПУ в умовах змін чинного законодавства України. *Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії : матеріали Всеукр. (з між нар. участю) наук.-практ. конф. (Київ, 21-22 травня 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 71–73.

11. Гінзбург О. П. Документи органів і організацій компартії України у фонді Центрального комітету КПУ ЦДАГО України: загальна характеристика. *Шістнадцяті джерелознавчі читання. Архівна наука і освіта в незалежній Україні : матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 24 листопада 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 112–114.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1. Стан наукової розробки теми	12
1.2. Джерельна база та методологія дослідження.....	35
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ГРУП ДОКУМЕНТІВ ФОНДУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ	44
2.1. Документи органів та організацій Компартії України.....	44
2.2. Документи некомуністичних громадських організацій і політичних партій.....	72
2.3. Документи органів державної влади та управління	82
2.4. Кореспонденції громадян на адресу республіканського та союзного партійного керівництва	92
РОЗДІЛ 3 ДЖЕРЕЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОКУМЕНТІВ ФОНДУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УРСР У РОКИ ПЕРЕБУДОВИ.....	107
3.1. Документи фонду про утворення та діяльність неформальних організацій	107
3.2. Відображення організаційного оформлення та функціонування Народного Руху України за перебудову в документах фонду	128
3.3. Документи фонду як джерело вивчення зародження й розвитку багатопартійної системи.....	159
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	190
ДОДАТКИ.....	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЕС	атомна електростанція
Будбанк СРСР	Всесоюзний банк фінансування капітальних вкладень
ВКП(б)	Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВЛКСМ	Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді
ВНЗ	вищий навчальний заклад
ВО	виробниче об'єднання
губком	губернський комітет
ДемПУ	Демократична партія України
Держагропром УРСР	Державний агропромисловий комітет УРСР
Держбанк СРСР	Державний банк СРСР
Держкомспорт УРСР	Державний комітет з фізичної культури та спорту УРСР
Держплан УРСР	Державний плановий комітет УРСР
ДНД	Добровільна народна дружина
ДНУ	Дніпропетровський національний університет
ДСУ	Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України»
ДТСААФ УРСР	Добровільне товариство сприяння армії, авіації та флоту УРСР
ЄПА	Єдиний партійний архів
ЗМІ	засоби масової інформації
ЗМОП	загін міліції особливого призначення
ЗУНР	Західноукраїнська Народна Республіка
ІМЕЛ	Інститут Маркса-Енгельса-Леніна
КДБ УРСР	Комітет державної безпеки УРСР
Компартія України	Комуністична партія України

КП(б)У	Комуністична партія (більшовиків) України
КПК	Комісія партійного контролю
КПРС	Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ	Комуністична партія України
ЛДПУ	Ліберально-демократична партія України
ЛДУ	Львівський державний університет
ЛКСМУ	Ленінська комуністична спілка молоді України
МВС УРСР	Міністерство внутрішніх справ УРСР
Мінвуз УРСР	Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР
Мінкультури УРСР	Міністерство культури УРСР
Міносвіти УРСР	Міністерство освіти УРСР
Мінторг УРСР	Міністерство торгівлі УРСР
міськвиконком	виконавчий комітет міської Ради депутатів трудящих
міськком	міський комітет
наркопат	народний комісаріат
нарсуд	народний суд
нарсуддя	народний суддя
НПУ	Народна партія України
НРУ	Народний Рух України за перебудову
обком	обласний комітет
облвиконком	виконавчий комітет обласної Ради депутатів трудящих
облрапроф	обласна Рада професійних спілок
ОВС	органи внутрішніх справ
окружком	окружний комітет
Оргбюро	Організаційне бюро
ОСДПУ	Об'єднана соціал-демократична партія України
ОУН	Організація українських націоналістів

партактив	партійний актив
партапарат	партійний апарат
партархів	партійний архів
парторганізація	партійна організація
Партколегія	Партійна колегія
ПДВУ	Партія демократичного відродження України
ПЗУ	Партія зелених України
повітком	повітовий комітет
Політбюро	Політичне бюро
ПТУ	професійно-технічне училище
райвиконком	виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих
райком	районний комітет
реском	республіканський комітет
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РСДРП	Російська соціал-демократична робітнича партія
РСДРП(б)	Російська соціал-демократична робітнича партія (більшовиків)
СДПУ	Соціал-демократична партія України
СНУМ	Спілка незалежної української молоді
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
СТУ	Спілка трудящих України за перебудову
ТУМ	Товариство української мови імені Тараса Шевченка
УВС	управління внутрішніх справ
УГС	Українська гельсінська спілка
УДС	Українська демократична спілка
УКК	Український культурологічний клуб

Укрпрофрада	Українська республіканська рада професійних спілок
УНДЛ	Українська народно-демократична ліга
УНДП	Українська народно-демократична партія
УНП	Українська національна партія
УНР	Українська Народна Республіка
УПА	Українська повстанська армія
УПДЗ	Українська партія демократичної згоди
УРП	Українська республіканська партія
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСДП	Українська селянсько-демократична партія
УХДП	Українська християнсько-демократична партія
УХДФ	Український християнсько-демократичний фронт
ЦДАГО України	Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦК	Центральний Комітет
ЦКК	Центральна контрольна комісія
ЦПА	Центральний партійний архів

ВСТУП

Актуальність дослідження. Здобуття Україною незалежності поклало початок якісно нового етапу розвитку вітчизняної історичної науки. Відкриття архівів для широкого загалу дослідників дозволило останнім залучити до обігу великий масив документів, які раніше з різних причин були недоступні для вивчення. Це призвело до помітного розширення тематики наукових досліджень, що своєю чергою спричинило переосмислення багатьох сторінок української історії: революційних подій 1917–1921 рр., голоду 1932–1933 рр., німецько-радянської війни 1941–1945 рр., хрущовської відлиги, брежнєвсько-андроповського управління радянською країною тощо. Не став виключенням і неоднозначний у багатьох відношеннях період горбачовської перебудови. Вкрай насичений знаковими подіями, як-от вибух на Чорнобильській АЕС чи підписання Декларації про державний суверенітет України, він до сьогодні залишається об'єктом палких суперечок істориків та політологів.

Важливе значення для вивчення історії України періоду перебудови мають документи Компартії України. Включаючи багато цінної фактологічної інформації про суспільно-політичні процеси, які відбувалися в УРСР у означений час, вони водночас дозволяють поглянути на тодішні події очима офіційної влади. Зі зрозумілих причин останнє неабияк корисно для розуміння проваджуваного нею політичного курсу, його особливостей, своєрідності та специфіки. Отже, документи КПУ можна обґрунтовано вважати одним із основних джерел вивчення історії України 1985–1991 рр.

Та проте, на жаль, компартійні документи продовжують залишатися недостатньо вивченим історичним джерелом: у сучасній вітчизняній історіографії за кількома поодинокими виключеннями відсутні присвячені їм спеціальні джерелознавчі студії. Зокрема, залишається нез'ясованим їхній джерельний потенціал для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови. А поміж тим навіть побіжного

ознайомлення з документами КПУ достатньо, аби стверджувати, що перспективи наукових досліджень у цьому напрямку є неабиякими.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає плановій тематиці науково-методичної роботи державних архівних установ України та науково-дослідних розробок Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (далі УНДІАСД). Зокрема пов'язана із науково-дослідною роботою УНДІАСД «Наукове обґрунтування теоретико-методичних основ організації Національного архівного фонду» (номер державної реєстрації 0115U000076).

Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні джерельного потенціалу документів ф. 1 «Центральний Комітет Компартії України» Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України) для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови.

Для реалізації мети дослідження автор поставив перед собою наступні дослідницькі **завдання**:

- визначити стан наукової розробки теми та охарактеризувати її джерельну базу;
- виділити та дослідити основні групи документів, які зберігаються у зазначеному фонді;
- з'ясувати основні аспекти становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови, відображені в документах фонду;
- розкрити значення документів фонду як історичного джерела;
- окреслити перспективні напрямки подальшої наукової розробки досліджуваної проблеми.

З огляду на мету дослідження його **об'єктом** є документи названого фонду.

Предметом дисертаційного дослідження є їхній джерельний потенціал для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови.

Методологічну основу дослідження становлять принципи конкретно-історичного підходу, об'єктивності, цілісності та всебічності. Під час вирішення поставлених завдань застосовані наступні методи наукового дослідження: порівняльно-історичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, системно-структурний, описовий, класифікація. Обрані методи забезпечили достовірність отриманих результатів і висновків.

Хронологічні межі дисертації охоплюють 1985–1991 рр. Нижня межа – квітневий (1985 р.) пленум ЦК КПРС, на якому був виголошений курс на прискорення соціально-економічного розвитку СРСР. Верхня межа – проголошення незалежності України у серпні 1991 р.

Географічні межі дисертації охоплюють землі, що у досліджуваний час входили до складу УРСР.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у постановці та розробці теми, яка раніше не отримала всебічного й об'єктивного висвітлення у науковій літературі.

В роботі *вперше*:

- комплексно проаналізовано документи фонду ЦК Компартії України ЦДАГО України щодо їхньої цінності для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови;

- виділено й охарактеризовано основні групи документів, які зберігаються у зазначеному фонді;

- з'ясовано основні аспекти становлення та розвитку демократичної опозиції у Радянській Україні в досліджуваний час, відображені у документах фонду.

Удосконалено підходи до вивчення компартійних документів.

Отримало подальший розвиток вивчення документів фонду як історичного джерела.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їхнього використання під час вивчення історії України періоду перебудови, написання узагальнюючих праць, навчальних посібників і підручників з вітчизняної історії, розробки загальних та спеціальних курсів з джерелознавства, архівознавства і документознавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, результати та висновки якого отримані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження апробовані у формі виступів на 7 наукових конференціях: II Міжнародній науково-практичній конференції «Документ, мова, соціум: теорія та практика» (Київ, 10–11 квітня 2014 р.), VIII Міжнародному науково-теоретичному семінарі «Термінологія документознавства та суміжних галузей знань» (Київ, 30 травня 2014 р.), Всеукраїнській науковій конференції «П'ятнадцять джерелознавчі читання» (Київ, 4 листопада 2014 р.), Науково-практичній конференції «Українська наукова термінологія: історія та сучасний стан» (Київ, 5 грудня 2014 р.), VIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету» (Київ, 23 квітня 2015 р.), Всеукраїнській (з міжнародною участю) науково-практичній конференції «Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії» (Київ, 21–22 травня 2015 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Шістнадцять джерелознавчі читання» (Київ, 24 листопада 2015 р.).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладені у 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях (5 вітчизняних і 1 закордонному). Окремі положення та результати дослідження додатково відображені у 5 публікаціях тез виступів на наукових конференціях.

Структура дослідження визначена його метою та поставленими завданнями. Дисертація складається з анотації, вступу, 3 розділів, що

включають 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (566 позицій, 56 сторінок), додатків. Загальний обсяг роботи становить 250 сторінок, в тому числі обсяг основного тексту – 189 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Ознайомлення з історіографією документів органів та організацій Комуністичної партії Радянського Союзу дає підстави для виділення 2 етапів її розвитку – радянського (II пол. 1950-х рр. – 1991 р.) і сучасного (1991 р. – сьогодні), – кожен із яких має свою специфіку.

Перші спроби наукового осмислення документів органів та організацій КПРС як історичного джерела були зроблені у другій половині 1950-х рр. [510; 533]. Цьому значною мірою сприяв XX з'їзд КПРС, у рішеннях якого велику увагу було приділено питанням теорії та практики історичної науки.

Відкриття партійних архівів, доступ у які до цього часу був ускладнений, дозволило історикам залучити до вивчення великий масив документів органів та організацій КПРС. Зважаючи на це, виникла необхідність розробки методики роботи з ними. Тож стали з'являтися джерелознавчі дослідження, автори яких приділяли увагу питанням класифікації партійних документів, їхнього виявлення, відбору, аналізу (зовнішньої та внутрішньої критики), синтезу, наукового використання тощо.

Важливий внесок у розробку теоретичної бази вивчення документів органів і організацій КПРС зробив В. І. Стрельський [424; 425; 537]. У своїх працях, присвячених питанням теорії та методики джерелознавства історії СРСР, він серед іншого розглянув значення документів Комуністичної партії як історичного джерела, завдання і принципи їхнього наукового використання.

На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговує його навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів УРСР «Джерелознавство історії СРСР. Період імперіалізму», виданий в 1958 р. у Києві [426]. В ньому розроблено як теоретичні питання

джерелознавства – його предмет і завдання, загальні принципи класифікації, наукового аналізу, відбору та синтезу історичних джерел, – так і принципи аналізу та використання конкретних історичних джерел періоду імперіалізму: творів класиків марксизму-ленінізму, документів Комуністичної партії, соціально-економічної статистики, законодавчих та інших юридичних актів, мемуарної та епістолярної літератури, періодичної преси тощо.

Джерельний потенціал документів Комуністичної партії для вивчення історії СРСР періоду імперіалізму розглянуто у II розділі посібника [426, с. 49–108]. Про значення документів Комуністичної партії як історичного джерела у ньому сказано наступне: «Поряд з творами класиків марксизму-ленінізму історичними джерелами першорядної ваги є матеріали з'їздів, конференцій, пленумів ЦК Комуністичної партії, матеріали місцевих партійних організацій. Вони є основним порадищем у науковій і педагогічній діяльності; їх треба вивчати і використовувати, розробляючи проблеми історії. Ці матеріали є відправними, вихідними у висвітленні різних проблем громадянської історії та історії партії. Використання їх дозволяє більш глибоко, всебічно й яскраво показати життя країни, роботу Комуністичної партії» [426, с. 84].

Тут же подано інформацію про історію збирання [426, с. 49–58] та публікування [426, с. 90–94] документів Комуністичної партії. Приділено увагу особливостям їхнього джерелознавчого й археографічного вивчення [426, с. 94–102]. Наприклад, зазначено, що під час використання програми партії як історичного джерела важливе значення має вивчення різних її редакцій і проектів, текстологічний аналіз документів із її вироблення. «Цей аналіз, – сказано у посібнику, – дозволяє вивчити процес розвитку більшовицької організації, визначити його етапи, боротьбу думок під час вироблення і затвердження проекту. Все це добавляє деякі нові, і притому важливі, історичні деталі до позитивних відомостей, які дають самі матеріали цих документів» [426, с. 95].

Долучився до розробки теорії вивчення документів органів та організацій КППРС і М. Н. Чорноморський. Зокрема, у 1966 р. в Москві було видано навчальний посібник для історичних факультетів вузів «Источниковедение истории СССР (советский период)», написаний ним на основі прочитаного раніше у Московському державному історико-архівному інституті курсу лекцій [427]. У ньому розглянуто зародження та розвиток джерелознавства історії СРСР радянської доби, його предмет і завдання, принципи класифікації джерел з історії СРСР вказаної епохи, окремі питання їхнього критичного аналізу.

Що стосується класифікації джерел вивчення історії СРСР радянської доби, у посібнику запропоновано їхній поділ на 5 груп, які «мають найбільше значення для історичних досліджень»: «речові джерела», «лінгвістичні джерела», «фольклор», «кінофотофонодокументи», «письмові джерела» [427, с. 6]. Сказано, що така класифікація досить умовна, але зручна для розгляду джерел [427, с. 6].

Під час розгляду групи письмових джерел звернено увагу на те, що громадська діяльність людей, соціально-економічний та політичний розвиток суспільства знаходять у них своє найповніше відображення. Зауважено, що на них більше всього впливає історична обстановка та концепції часу, коли вони виникли. Відзначено, що вони більше за інші джерела позначені суб'єктивним сприйняттям людиною-сучасником фактів, подій та явищ з огляду на що вимагають детального критичного аналізу [427, с. 9–10].

Поряд із цим у посібнику здійснено поділ письмових джерел із історії СРСР радянської доби на 9 груп: «твори В. І. Леніна», «документи Комуністичної партії Радянського Союзу», «законодавчі акти та постанови Радянського уряду», «матеріали планування народного господарства СРСР», «статистичні джерела», «основні види документів масових організацій трудящих (радянських, профспілкових, кооперативних, комсомольських і т. ін.)», «періодична преса та публіцистика, листівки і звернення»,

«мемуари», «міжнародні договори та дипломатичне листування» [427, с. 10–11].

Про документи КПРС сказано, що вони займають особливе місце серед джерел вивчення історії СРСР радянської доби, визначене провідною роллю партії у розвитку радянського суспільства [427, с. 42]. Приділено увагу окремим питанням їхнього наукового використання. Наприклад, зазначено, що джерелознавчий аналіз партійних документів передбачає, якщо можливо, вивчення їхнього походження – встановлення місця та часу складання, авторства, з'ясування ініціативи у створенні, визначення перебігу розробки і складання, а також процесу обговорення та затвердження [427, с. 43–44]. Окремо розглянуто історію публікування партійних документів [427, с. 44–46].

Що ж до класифікації документів КПРС, у посібнику запропоновано їхній поділ на 4 групи – «програми і статuti партії», «матеріали вищих органів Комуністичної партії», «рішення вищих органів Комуністичної партії», «документи партійних організацій» [427, с. 46–47], – кожній із яких дано детальну характеристику [427, с. 47–83].

Важливий внесок у теорію та практику вивчення документів органів і організацій КПРС зробив автор ряду праць з історико-партійного джерелознавства М. Я. Варшавчик [412; 415; 416; 455; 456; 458]. На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують дві його роботи – навчальний посібник для студентів історичних факультетів державних університетів «Источниковедение истории КПСС», виданий в 1973 р. у Москві [413], та монографія «Историко-партийное источниковедение: теория, методология, методика», видана в 1984 р. у Києві [457].

В першій із них розглянуто предмет, завдання і структуру джерелознавства історії КПРС, його метод, принципи класифікації та відбору історико-партійних джерел, завдання їхньої наукової критики, основні групи джерел вивчення історії КПРС, завдання їхнього наукового використання. Відповідно до поданої у посібнику класифікації документи органів і

організацій КПРС виділено в окрему групу джерел вивчення історії партії поряд із творами основоположників наукового комунізму – К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, документами радянських державних органів і громадських організацій трудящих, творами діячів КПРС та СРСР, партійною і радянською пресою (періодичною та неперіодичною), спогадами учасників революційного руху і соціалістичного будівництва, матеріалами міжнародного робітничого та комуністичного руху, даними конкретних соціальних досліджень, кінофотофонодокументами, матеріалами органів влади, організацій і представників експлуататорських класів [413, с. 75]. Про значення їх як історико-партійного джерела у посібнику сказано наступне: «Діяльність партії, її організацій знаходить у цих документах саме безпосереднє відображення. Це робить документи, які відклалися у процесі діяльності партії, від її вищих органів до первинних організацій, основним джерелом вивчення історії КПРС» [413, с. 239].

Разом із цим відзначено, що документи органів і організацій КПРС різняться між собою за походженням, призначенням, змістом, формою, значенням для вивчення історії партії. Зауважено, що у той же час їх споріднює і об'єднує в одну групу те, що вони створені у процесі діяльності самої партії, висвітлюють події з точки зору партії та внутрішньо пов'язані між собою, як пов'язані явища та події партійного життя, відображені у них. З огляду на різноманіття партійних документів наголошено на необхідності застосування до них диференційованого підходу, особливих прийомів використання їхніх видів та різновидів. У зв'язку із цим важливим завданням їхнього наукового використання названо вироблення внутрішньої класифікації у межах єдиної джерельної групи [413, с. 243]. Відтак у посібнику запропоновано поділ партійних документів на 4 групи: «програми та статuti КПРС», «матеріали загальнопартійних з'їздів і конференцій», «документи керівних органів партії», «документи місцевих партійних органів та організацій» [413, с. 243]. Розглянуто значення документів кожної з них

для вивчення історії КПРС, основні завдання і принципи їхнього наукового використання [413, с. 243–269].

В другій роботі – монографії «Историко-партийное источниковедение: теория, методология, методика» – висвітлено зародження та розвиток джерелознавства історії КПРС, розглянуто його предмет, структуру, завдання, методологію і методику, принципи класифікації та основні групи історико-партійних джерел, основні етапи роботи з ними. Щодо запропонованої у монографії класифікації джерел вивчення історії КПРС, її порівняно з аналогічною класифікацією, поданою у згаданому посібнику та кількох раніших працях М. Я. Варшавчика [413; 416; 456], дещо розширено. Замість 10 груп історико-партійних джерел виділено 12 [457, с. 166–167]. Зроблено це за рахунок винесення в окрему групу політичної, наукової та художньої літератури, а також розділення групи «кінофотофонодокументи» на 2 окремі – «фотокінодокументи» та «фонодокументи».

Внесено корективи й у внутрішньогруповий розподіл документів органів і організацій КПРС. Зокрема, якщо у своїх попередніх працях М. Я. Варшавчик ділив їх на 4 групи, то у монографії – лише на 3: «матеріали загальнопартійних з'їздів і конференцій», «документи центральних керівних органів партії», «документи місцевих партійних органів та організацій» [457, с. 189]. Такі зміни пояснено автором тим, що виділення програм та статутів партії в окрему групу джерел не підтверджується досвідом: «Ці найважливіші документи настільки органічно вливаються у комплекси матеріалів з'їздів партії, на яких вони приймалися, що відділення їх є певною мірою штучним, а вивчення поза цими комплексами – неможливим, хоча у матеріалах з'їздів вони займають особливе місце» [457, с. 189].

Цікавими видаються також подані у монографії міркування з приводу значення для вивчення історії КПРС джерел, які мають ворожу класову природу. Дозволимо собі навести розгорнуту цитату, яка ілюструє ставлення до таких документів не лише автора, а й усіх партійних істориків у цілому: «Історику партії доводиться працювати з джерелами, які висвітлюють події з

позицій не лише робітничого класу та Комуністичної партії, але й з позицій ідейних і політичних супротивників робітничого класу, трудящих мас. До таких джерел доводиться вдаватися, тому що у них, особливо джерелах дожовтневого періоду історії партії, містяться фактичні відомості, яких немає у партійних джерелах, що збереглися. Документи та інші матеріали ворогів робітничого класу цікавлять нас, тому що висвітлюють наміри та дії політичних противників партії або її тимчасових супутників, тобто тих суспільних сил, з якими доводиться зіштовхуватися партії в її революційній боротьбі. Ці джерела і за відбором фактів, і за їхнім висвітленням різко відрізняються від джерел, які відображають події з наших партійних позицій, вимагають особливого підходу, особливих прийомів вивчення [...].

Фальсифікація фактів у документах ворогів робітничого класу має різноманітний характер. Тут і прямі вигадки подій, які ніколи не відбувалися [...]. Тут і замовчування фактів, і спроба приховати їх від читача, а якщо цього зробити не можна, то прагнення викривити їх або втопити у морі інших, відволікаючих увагу читача повідомлень. Викривлення фактів, неправдива їх інтерпретація – найбільш характерні ознаки документів ворогів робітничого класу, з якими вони звертаються до трудящих. Але й у інших документах, призначених, так би мовити, для внутрішнього користування, класова позиція авторів позначається на відборі та інтерпретації подій. Тому аналіз документів ворогів робітничого класу з позицій комуністичної партійності, нетерпимості до будь-якого прояву об'єктивістського ставлення до них – головні умови використання цих документів у радянській історичній науці» [457, с. 143–144, 240].

Значний інтерес у контексті нашого дослідження становить підготовлений співробітниками кафедри джерелознавства історії СРСР історичного факультету Московського державного університету імені М. В. Ломоносова за участю спеціалістів інших кафедр факультету, Московського історико-архівного інституту та Інституту історії СРСР АН СРСР підручник для студентів історичних факультетів університетів і

педагогічних інститутів «Источниковедение истории СССР», який було видано в 1973 р. у Москві [419]. Названа праця стала першою в радянській навчальній та науковій літературі спробою оглянути в одній книзі основні письмові джерела з історії СРСР від найдавніших часів до сучасності, а також дати характеристику найважливішим методам їхніх наукової критики та аналізу. Структуру підручника складають вступ, у якому з'ясовано предмет і завдання джерелознавства історії СРСР, розглянуто праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна як джерело з історії Радянського Союзу, а також 4 частини, в яких охарактеризовано основні групи джерел із історії СРСР різних періодів.

Аналізу документів КПРС як джерела з історії радянського суспільства присвячено XXV главу підручника, написану В. М. Селунською [419, с. 417–429]. Про значення документів Комуністичної партії Радянського Союзу як історичного джерела у ній сказано наступне: «Особливе місце партійних документів і матеріалів у загальному комплексі джерел з історії радянського суспільства визначається не тільки роллю та значенням діяльності КПРС у побудові соціалізму та комунізму. Воно зумовлюється також характером і ступенем достовірності вміщених у них відомостей [...]». Партійні документи для істориків радянського суспільства слугують важливим критерієм для перевірки ідейного спрямування та достовірності інших джерел» [419, с. 417–418].

Що стосується класифікації партійних документів, запропоновано їхній поділ на 5 груп: «програми та статuti Комуністичної партії», «матеріали партійних з'їздів і конференцій», «документи центральних партійних органів», «документи місцевих партійних організацій», «документи партійних груп у позапартійних організаціях та установах» [419, с. 418].

Поданий у підручнику стислий огляд документів кожної з цих груп, супроводжується спробами окреслити їхню роль у розробці тих чи інших питань з обширної та різноманітної наукової проблематики історії радянського суспільства [419, с. 419–424]. Наприклад, про програми та

статути партії сказано, що вони являють собою «визначальні документи всієї партійно-політичної та партійно-організаційної діяльності союзу однодумців-комуністів» [419, с. 419]. Що ж до їхнього джерельного потенціалу для вивчення історії радянського суспільства, зауважено наступне: «В умовах соціалістичного суспільства програма правлячої партії є програмою творчої діяльності всіх трудящих [...]. Звідси випливає, що програми нашої партії є найважливішим джерелом для вивчення історії радянського суспільства, яке свідчить про ступінь наукового усвідомлення цілей та завдань свідомої діяльності народних мас, про наукове прогнозування шляхів досягнення цих цілей, етапів і термінів їхнього досягнення. Вивчення історичного досвіду втілення програмних вимог у життя дає можливість ретроспективних співставлень соціально-економічних і культурних перетворень, намічених у партійній програмі, та своєрідності їхнього конкретно-історичного втілення у практиці комуністичного будівництва.

Вивчення програмних документів Комуністичної партії важливе і з огляду на те, що вони дають можливість зорієнтуватися у розумінні принципової лінії партійного та державного керівництва конкретними соціально-економічними та культурними процесами, розвитком громадських організацій, державного та господарського апарата управління [...].

Незнання партійних джерел і передусім програмних документів партії частіше за все призводить до методологічних помилок у роботі з конкретно-історичним матеріалом.

Статути партії є документами, які регулюють внутрішнє життя партійних організацій; вони є найважливішим джерелом для вивчення питань партійного будівництва. Історик радянського суспільства розглядає статuti КПРС, прийняті у них доповнення та зміни як документи, що відображають процес демократизації громадських організацій у ході соціалістичного будівництва. При цьому дуже важливо прослідкувати, як корінні якісні зміни в економіці та соціальній структурі радянського суспільства впливали на

вдосконалення політичної надбудови. Статути партії є в цьому плані джерелом першорядної ваги» [419, с. 419–420].

Розглянуто в підручнику й основні принципи студіювання документів КПРС [419, с. 424–429]. Зокрема, зауважено, що під час роботи з партійними документами, як і під час вивчення інших джерел, необхідно виходити передусім із принципу історизму [419, с. 424]. Про застосування останнього на практиці сказано наступне: «Необхідно абсолютно чітко знати не лише, в яких історичних умовах створювався документ, а й якою була на даному етапі стратегія і тактика, економічна, соціальна та культурна політика Комуністичної партії. Недооцінка такого підходу може призвести до серйозних помилок у трактуванні змісту та значення певних документів [...]».

Принцип історизму вимагає вивчати партійні документи не лише у взаємозв'язку з тією обстановкою, потребами якої вони породжені, не лише залежно від тієї принципіальної позиції, яку займає партія на цьому етапі в політиці, а й розглядаючи кожне джерело, що аналізується, як одну з ланок в єдиному процесі розвитку поглядів Комуністичної партії, її теорії, ідеології та політики на основі узагальнення нової громадської практики, нового історичного досвіду» [419, с. 424–426].

Іншим важливим принципом роботи з документами КПРС названо принцип комуністичної партійності: «В документах Комуністичної партії класова позиція знаходить своє концентроване вираження. При роботі з ними необхідно виявляти конкретні форми прояву цієї партійності. Звичайно, практичне втілення науково-класового підходу в аналізі партійних документів як історичного джерела – справа складна. Зосібна, для встановлення відповідності класових, партійних позицій авторів окремих проектів тих чи інших резолюцій і постанов генеральній лінії партії необхідно вивчити й ті доповнення та поправки, які вносилися в партійні рішення».

Особливо важливий детальний класовий аналіз матеріалів тих з'їздів і конференцій нашої партії, на яких йшла гостра внутрішньопартійна

боротьба, тих офіційних звітів і доповідей, які робилися представниками опозиції. Працюючи з цими матеріалами, слід чітко відмежовувати правильні класові партійні позиції від опортуністських.

Критичний аналіз змісту документів [...] особливо важливий і разом із тим складний, коли дослідник має справу не з відкритою опортуністською правою опозицією, а з демагогічним прикриттям непролетарських, дрібнобуржуазних поглядів. Такими є виступи на з'їздах партії лідерів троцькістів, «лівих комуністів», «робітничої опозиції», «децистів», проекти резолюцій, які вони висували, поправки, які вони вносили до текстів партійних рішень, що увійшли у протоколи та стенографічні звіти з'їздів. Нерідко опортунізм рядиться в тогу партійності, підкреслює у своїх платформах та інших документах, розрахованих на завоювання підтримки мас, свою класову правовірність. Такі документи слід брати у співставленні з більш відвертими відображеннями істинних класових позицій» [419, с. 427–428].

Ще однією знаковою в контексті нашого дослідження працею є монографія М. Я. Варшавчика та Л. М. Спіріна «О научных основах изучения истории КПСС (Введение в историко-партийную науку)», видана в 1978 р. у Москві [459]. Автори присвятили її висвітленню недостатньо розроблених теоретико-методологічних і методичних питань вивчення історії КПРС як науки, її соціальних функцій та місця в системі гуманітарних наук, сутності ленінської концепції історії більшовизму, принципів періодизації історії партії, основних проблем джерелознавства та історіографії історії КПРС. Особлива увага була приділена ними питанням марксистсько-ленінської методології історико-партійної науки.

Серед іншого у монографії розглянуто становлення і розвиток джерелознавства історії КПРС, окремі питання його теорії, методології та методики, як-от: предмет і завдання історико-партійного джерелознавства, природа джерел вивчення історії КПРС, принципи їхнього виявлення, відбору, критики та класифікації [459, с. 90–114]. Запропоновано ідентичний

поданому у вищезгаданому посібнику М. Я. Варшавчика поділ джерел вивчення історії КПРС на 10 груп, одну з яких складають документи партійних органів і місцевих партійних організацій [459, с. 113–114]. Останні названо джерелом, яке найповніше відображає історію КПРС [459, с. 118].

Важливою віхою у процесі вивчення документів органів і організацій КПРС як історичного джерела стало видання в 1985 р. у Києві колективної монографії «Документы героических свершений», авторами якої були провідні українські історики та джерелознавці: М. Я. Варшавчик, Я. С. Калакура, В. П. Крижанівський, М. Б. Погребинський, А. В. Санцевич, В. Ф. Солдатенко, Г. В. Стрельський, П. М. Шморгун [485]. Названа праця складається з 8 глав. Першу з них відведено під розгляд діалектико-матеріалістичної методології як основи наукового використання історико-партійних джерел. В наступних главах проаналізовано основні групи джерел вивчення історії Компартії України. Всього їх виділено 7: «твори В. І. Леніна», «документи партійних органів і партійних організацій», «документи державних органів та громадських організацій», «твори видатних діячів Комуністичної партії та Радянської держави», «партійна і радянська преса», «спогади учасників революційного руху та соціалістичного будівництва», «документи і матеріали органів влади, організацій та представників експлуататорських класів» [485, с. 425].

З'ясуванню джерельного потенціалу документів органів і організацій КПРС для вивчення історії КПУ присвячено III главу монографії, написану В. П. Крижанівським та В. Ф. Солдатенком [485, с. 113–195]. У ній документи партійних органів і організацій названо джерелом, яке найповніше відображає у всій різноманітності історію партії [485, с. 113]. Зазначено, що діяльність партії, її центральних органів і місцевих організацій знаходить у них найбільш безпосереднє відображення, що робить їх основним джерелом вивчення її історії [485, с. 113].

Що стосується класифікації документів органів і організацій КПРС, запропоновано їхній поділ на 4 групи – «програми та статuti партії»,

«документи загальнопартійних з'їздів і конференцій», «документи керівних органів партії», «документи місцевих партійних органів і організацій» [485, с. 116], – кожній із яких дано детальну характеристику [485, с. 116–176]. Наприклад, програми та статuti КППРС найменовано історичними джерелами особливого виду [485, с. 116]. Сказано, що вони дають необхідну для висвітлення історії партії картину її теоретичної роботи та організаційного будівництва [485, с. 117]. Відмічено також, що значення їх як історичних джерел полягає не тільки у цьому: «Вони є і нормативними джерелами, що визначають діяльність партії на кожному етапі, говорять про те, що партії належить зробити, як їй організувати своє життя. І цим насамперед визначається значення їх як джерел для вивчення історії місцевих партійних організацій, зокрема Комуністичної партії України. Вивчення програм і статутів партії, що спрямовують партійне життя, в сукупності з іншими документами партії – рішеннями партійних з'їздів та конференцій, постановами Центрального Комітету, документами партійних органів на місцях і т. ін. – допомагає з'ясувати передумови, мотиви прийняття партійних рішень, спрямування та суть діяльності партійних організацій» [485, с. 117–118].

Велику увагу, при розгляді документів партійних органів і організацій, присвячено документам Компартії України [485, с. 149–176]. Про значення їх для вивчення історії КПУ сказано, що вони «є тим матеріалом, який дозволяє розкрити конкретний досвід комуністів республіки з вирішення визначених з'їздами та конференціями Комуністичної партії, її Центральним Комітетом завдань на тому чи іншому етапі розвитку революції, побудови нового суспільства у країні, досвід ідеологічної, організаційно-партійної роботи, партійного будівництва на місцях, який є складовою частиною досвіду всієї партії в цілому у вирішенні цих питань» [485, с. 149].

З огляду на неоднорідність документів Компартії України за їхнім походженням, призначенням, змістом, формою, значенням для вивчення історії республіканської партійної організації, а значить, й історії партії

загалом, запропоновано їхній поділ на 4 групи: «матеріали з'їздів і конференцій Компартії України», «документи керівних органів республіканської партійної організації», «документи обласних, міських, районних партійних органів і організацій», «документи первинних організацій» [485, с. 150].

Крім цього, у монографії вміщено інформацію про історію збирання та публікування документів органів і організацій КПРС, основні місця їхнього зберігання. Розібрано особливості їхнього виявлення, відбору, критики та наукового використання [485, с. 176–195].

Заслуговує на увагу в контексті нашого дослідження і написаний В. Я. Борщевським навчальний посібник для студентів історичних факультетів вузів «Источниковедение истории СССР (1917–1985)», виданий в 1985 р. у Києві [411]. В ньому розглянуто предмет і завдання джерелознавства історії СРСР радянського періоду, його методологію, принципи класифікації джерел, методику їхнього вивчення.

Відповідно до запропонованої у посібнику типовидової класифікації документи КПРС виділено в одну з груп писемних джерел вивчення історії СРСР радянського періоду поряд із творами В. І. Леніна, документами законодавчих і виконавчих органів влади, працями видатних діячів партії та Радянської держави, документами планування народного господарства, статистичними джерелами, періодичною пресою, мемуарами [411, с. 4–5]. Про значення їх як історичного джерела сказано, що воно визначається тим місцем, яке займає партія у радянському суспільстві як його керівна і спрямовуюча сила [411, с. 66].

Зауважено також, що документи КПРС в цілому об'єктивно і правдиво відображають життя та діяльність партії, її організацій, розвиток радянського суспільства. Відмічено, що при їхньому вивченні слід, перш за все, виходити з класифікації письмових джерел за службовим призначенням на нормативні та виконавчі. Про нормативні джерела – програми, статuti, резолюції, постанови та інші директивні документи, – які визначають, регламентують і

регулюють діяльність партії, її партійних організацій та членів КПРС, заявлено, що вони не потребують аналізу з точки зору достовірності їхнього змісту. Що ж до виконавчих джерел – протоколів, звітів місцевих організацій, листування та інших подібних документів, – які відображають процес виконання рішень центральних та місцевих партійних органів, зазначено, що вміщена у них інформація має високий рівень достовірності, але у ряді випадків потребує детального аналізу, оскільки у них можуть зустрічатися різні, часом протилежні судження про одні й ті ж речі, переоцінка чи недооцінка явищ, фактів, однобоке їхнє трактування. З огляду на це вказано на необхідність використання при роботі з ними методів: текстологічного аналізу, аналогії та порівняльно-історичного [411, с. 68].

Подано інформацію в посібнику і про окремі групи документів КПРС: «програми КПРС», «статuti КПРС», «матеріали з'їздів та конференцій КПРС», «документи керівних органів партії», «документи місцевих партійних органів і партійних організацій». Кожну з них розглянуто з позиції її цінності для вивчення історії СРСР радянської доби [411, с. 68–87].

Не можемо не сказати кілька слів і про написану авторським колективом під керівництвом В. А. Замлинського монографію «Документы великого созидания», видану в 1986 р. у Києві [484]. Значну увагу приділено у ній висвітленню значення документів партійних органів і організацій для вивчення історії Української РСР [484, с. 43–66]. Дублюючи в основних моментах зміст згадуваного дослідження «Документы героических свершений», вона разом із тим містить відсутній у ньому джерелознавчий аналіз нормативних документів, прийнятих XXVIII з'їздом КПРС [484, с. 189–205].

Крім названих дослідників, розробкою питань, пов'язаних із вивченням і науковим використанням документів органів та організацій КПРС, у радянські часи тією чи іншою мірою займалися: І. Александров [428], Ю. Н. Аміантов [429; 430], В. В. Анікеєв [431; 432; 433; 434; 435; 436], В. А. Астапенков [437], Ю. В. Бабко [438], Т. В. Батаєва [442], М. Г. Безпалко

[443], І. Ф. Гіндін [464], Є. М. Городецький [478], М. В. Гребенніков [479], А. Я. Грунт [480; 481], Р. Єрмолаєва [486], Ф. Жевахов [487], Є. А. Зайцева [488], А. Н. Зиков [490], Д. Я. Зільманович [489], Н. І. Івніцький [491], Б. І. Кашкін [494], А. К. Курас [499], Т. В. Кучвальська [500], В. А. Лаврін [501], В. Р. Латкін [502], В. П. Ніколаєва [508], О. Г. Обічкін [512], К. Є. Олейник [514; 515; 516; 517], І. А. Петрова [520], Г. Є. Рейхберг [524], А. А. Росляков [525], А. В. Санцевич [423; 527; 528; 529; 530], М. С. Селезньов [531], Г. М. Скляднєв [532], А. М. Совокін [534; 535], А. А. Соловійов [536], Є. А. Султанова [538], В. Тоом [540], Г. А. Трукан [541], Р. Усіков [542], В. М. Устінов [543], С. С. Хесін [544], В. А. Цибульський [545], Г. С. Щедріна [548], В. І. Юрчук [549] та ін.

Тематика їхніх досліджень – доволі різна. Це і комплектування партійних архівів документами, і їхнє публікування, і методика їхнього опрацювання та наукового використання, і джерельний потенціал окремих документів та їхніх груп для вивчення тих чи інших подій вітчизняної історії тощо. Наприклад, у монографії А. В. Санцевича «Джерелознавство з історії Української РСР 1917–1941», яка побачила світ в 1981 р. у Києві, поміж іншим, подано інформацію про основні публікації [529, с. 19–44] та місця зберігання документів Компартії Радянського Союзу [529, с. 138–140].

Загалом радянську історіографію документів органів та організацій КПРС вирізняє постулат про виключну важливість партійних документів як історичного джерела. В ній їм поряд із творами класиків марксизму-ленінізму відводилося чільне місце у дослідженні історії Жовтневої революції, Комуністичної партії Радянського Союзу, радянського суспільства тощо.

Одним із дискусійних для радянських джерелознавців питань була достовірність партійних документів. Частина науковців наполягала на тому, що з огляду на їхнє класове походження поданій у них інформації слід довіряти беззаперечно. Інші вважали, що лише партійні програми та статuti, а також окремі нормативні документи на зразок резолюцій і рішень з'їздів та

конференцій партії, пленумів її Центрального Комітету не потребують критичного аналізу. Решту ж партійних документів, а особливо документи місцевих партійних органів і організацій, слід вивчати критично. Третю групу дослідників становили прибічники критичного підходу до студіювання абсолютно усіх партійних документів, незалежно від їхнього походження та службового призначення. До неї належав, зокрема, згадуваний вище А. В. Санцевич. У одній зі своїх джерелознавчих праць він серед іншого зазначав: «Як і будь-які інші історичні джерела, партійні документи потребують критичного підходу, оскільки поряд з достовірними, правильними відомостями в них є окремі помилкові, хибні положення. Це впливає з конкретної історичної обстановки їх створення. Адже в них знаходять відображення як успіхи та досягнення партії, так і недоліки, суперечності, труднощі, що виникли на її шляху» [423, с. 3].

Фактичним початком означеної дискусії можна вважати наукову нараду з питання критики історичних джерел, яка відбулася у травні 1957 р. в Московському історико-архівному інституті. На ній виступали прибічники некритичного підходу до джерел з історії СРСР радянського періоду, в тому числі партійних документів (наприклад, проф. А. А. Абрамов). Разом із тим була висловлена протилежна точка зору: окремі доповідачі вимагали розповсюдити методи критичного аналізу на всі без винятку історичні джерела (доц. А. Ц. Мерзон, доц. С. О. Шмідт). На переконливих прикладах останніми була доведена необхідність застосування таких прийомів вивчення, які враховували б не тільки походження джерел, але й їхнє значення [444, с. 349].

На відміну від радянської *сучасна українська історіографія* документів органів і організацій Комуністичної партії Радянського Союзу представлена невеликою кількістю досліджень. Їхню основну масу становлять навчальні та довідкові розробки колективів історичних факультетів вітчизняних університетів: Київського, Львівського, Дніпропетровського та ін.

Своєю інформативністю з-поміж них виділяється підготовлений співробітниками кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів «Історичне джерелознавство», який було видано в 2002 р. у Києві [420]. В ньому висвітлено такі вузлові проблеми, як предмет, методологічні засади, завдання і функції історичного джерелознавства, його структура та місце в системі історичної науки. З'ясовано поняття, основні етапи існування і природу історичного джерела. Розглянуто класифікацію історичних джерел, методику їхнього пошуку, опрацювання та використання. Значну увагу приділено характеристиці основних груп джерел із історії України.

Джерельний потенціал документів громадських об'єднань та політичних партій для вивчення вітчизняної історії розкрито у підрозділі 7, написаного Б. І. Корольовим, розділу 5 «Писемні джерела» частини II підручника [420, с. 395–403]. На думку автора, їхня пізнавальна цінність обумовлена можливістю вивчення з їхньою допомогою історії партій і об'єднань, їхніх цілей, стратегії, тактики та засобів боротьби, простеження впливу партій і об'єднань на розвиток окремих історичних подій, політичного, соціально-економічного та духовного життя країни у той чи інший період [420, с. 395].

Що стосується класифікації документів громадських об'єднань і політичних партій, у підручнику запропоновано їхній поділ на 6 груп – «статуту партій та об'єднань», «програмні документи партій та об'єднань», «матеріали з'їздів, конференцій, пленумів, засідань центральних і місцевих органів партій та об'єднань», «листування партійних і громадських організацій», «виступи на з'їздах, конференціях, у пресі лідерів партій та об'єднань», «партійна преса», – кожній із яких дано коротку характеристику [420, с. 395–397].

Потому вміщено нарис діяльності громадсько-політичних об'єднань на українських землях, супроводжений аналізом джерельної бази їхньої історії

[420, с. 397–403]. Не обділено увагою в ньому і компартійні документи. Зокрема, сказано, що оскільки документи КПУ мали визначальне значення для функціонування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в УРСР, розвитку її політичного, економічного і духовного життя, вони потребують окремого розгляду. Наголошено, що використовувати їх для аналізу подій в Україні слід із паралельним залученням до вивчення документів КПРС: адже Комуністична партія України ніколи не була самостійною у своїх рішеннях, являла собою всього лише один із загонів Комуністичної партії Радянського Союзу. Вказано також на окремі особливості, про які слід пам'ятати, досліджуючи компартійні документи: популізм і утопічність багатьох програмних настанов, заідеологізованість директив, відрив від реального життя та упередженість в оцінці багатьох явищ дійсності, відмова від визнання принципових помилок тощо [420, с. 399–400]. Поряд із цим у підручнику подано інформацію про основні публікації компартійних документів [420, с. 399–400].

Кілька слів про документи КПРС сказано також у довіднику «Джерелознавство історії України» (К., 1998), підготовленому за активної участі співробітників названої кафедри. Серед іншого у ньому зауважено, що «в компартійних документах найбільш повно відбито внутрішню і зовнішню політику СРСР і, зокрема, політику, здійснену в Україні. При цьому секретність документів, з одного боку, сфальсифікованість інформації, з другого, обмежують можливості об'єктивного відтворення суспільного життя в Україні протягом понад 70 років» [406, с. 92]. Запропоновано класифікацію партійних документів на програмно-структурні, матеріали партійних з'їздів і конференцій, документи місцевих партійних органів і організацій [406, с. 92]. Відзначено той факт, що «найрізноманітніший зміст документів визначає їх наукове значення, дозволяє історика використовувати їх не тільки як джерела вивчення власне історії [...] політичних партій, але й як одні з найважливіших джерел дослідження історії України» [406, с. 93]. Вказано на необхідність диференційованого підходу до їхнього вивчення:

«Обличчя партії, її роль в житті суспільства, як правило, визначається не тим, що проголошується в її програмі, декларації, заяві, статуті тощо, а тим, як вони реалізуються у суспільному житті» [406, с. 93].

Зробив свій внесок у вивчення документів Комуністичної партії як історичного джерела і колектив історичного факультету Львівського державного (нині національного) університету імені Івана Франка. Зосібна, в 1999 р. у Львові побачив світ курс лекцій «Писемні джерела з історії України» професора ЛДУ С. А. Макаrchука, написаний відповідно до вимог програми курсу джерелознавства історії України для студентів-істориків, схваленої Вченою радою історичного факультету названого ВНЗ [422]. У ньому в хронологічній послідовності та за видовою ознакою проаналізовано писемні джерела з історії України від найдавніших часів до сьогодення, у тому числі твори античних, візантійських і західноєвропейських авторів, літописи, публічні й приватні актові матеріали Х–XVII ст., статистично-топографічні описи, мемуарну літературу вітчизняних і зарубіжних авторів, періодику, літературні й діловодні документи державних установ і т. ін. Подано інформацію про найважливіші археографічні українські, російські та польські видання, державні сховища джерел.

Розгляду документів Комуністичної партії, як історичного джерела, присвячено третину лекції 14 «Документи політичних партій і організацій другої половини XIX – першої третини XX ст.» курсу [422, с. 238–242]. Її обсяг (4,5 сторінки тексту) та зміст яскраво свідчать про істотне зменшення зацікавленості сучасних українських дослідників компартійними документами, переключення їхньої уваги на ті групи джерел, які у радянські часи зі зрозумілих (ідеологічних) причин залишалися поза сферою наукового обігу.

Проте, С. А. Макаrchуком наголошено на їхньому важливому значенні для об'єктивного вивчення історії України, Росії, інших країн Східної Європи [422, с. 238]. Сказано про основні їхні публікації на зразок серійного видання «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» та місця

зберігання (ЦДАГО України, державні обласні архіви) [422, с. 239–240]. Окремо відмічено те, що вони «збереглися системно за хронологією і комплексно у своїх видах», причиною чого, за словами автора, було «надання більшовиками з самого початку (з 1903 р., від II з'їзду РСДРП) надзвичайно важливого значення своїм документам, мабуть, під впливом Леніна» [422, с. 238]. Щодо класифікації документів Комуністичної партії, запропоновано їхній поділ за змістом на нормативні та діловодні [422, с. 240]. До першої групи зараховано програми і статuti партії, рішення та резолюції її з'їздів, тексти виголошених на них доповідей і т. ін. [422, с. 240–241]. До другої – інформації, протоколи партійних зборів, засідань бюро, конференцій, активів, листування, інструкції, матеріали перевірок тощо [422, с. 241].

Подану в курсі лекцій інформацію про компартійні документи дослівно повторено у виданому в 2008 р. у Львові навчальному посібнику для студентів вищих навчальних закладів «Джерелознавство історії України» того ж таки С. А. Макарчука [421, с. 247–251].

Долучився до джерелознавчого вивчення документів органів та організацій КПРС і колектив історичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Зокрема, в 2003 р. у Дніпропетровську видано курс лекцій «Джерелознавство історії України» доцента ДНУ В. І. Воронова [417]. У ньому викладено найважливіші теоретико-методологічні проблеми вітчизняного джерелознавства. Проведено аналіз найзначніших комплексів писемних джерел з історії України від найдавніших часів до кінця ХХ ст. Окреслено головні методи та технічні прийоми, які використовуються для аналізу кожного з видів джерел. Визначено місце джерельних комплексів та окремих джерел різного часу в структурі джерельної бази історії України. Розгляду документів Комуністичної партії та праць її лідерів як історичного джерела присвячено частину лекції 22 «Документальні джерела радянського періоду» курсу [417, с. 280–287].

Крім навчальних та довідкових праць, сучасна українська історіографія документів органів і організацій Комуністичної партії Радянського Союзу репрезентована поодинокими науковими дослідженнями, в яких розкрито джерельний потенціал компартійних документів для вивчення тих чи інших питань вітчизняної історії [440; 441; 492; 503; 509; 519; 521]. Наприклад, значення документів «Окремої паки» ЦК КП(б)У як історичного джерела з'ясовано в однойменній статті Р. Я. Пирога, надрукованій у вип. 3–4 «Українського археографічного щорічника» (1999 р.) [522]. Огляду документів відділу ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях, які зберігаються в ЦДАГО України, присвячено, вміщену в № 4–5 «Архівів України» за 2001 р., розвідку І. А. Павленко [518]. Джерельний потенціал документів «Окремої папки» ЦК КП(б)У для вивчення історії політики радянської влади щодо релігії та церкви висвітлено у статті А. Киридон, опублікованій у т. 11 «Студій з архівної справи та документознавства» (2004 р.) [495].

Представлена сучасна вітчизняна історіографія документів органів та організацій КПРС і підрозділами окремих дисертаційних досліджень, присвяченими огляду використаних при їхньому написанні джерел. У них залучені до обігу документи КПУ розглянуто як джерело вивчення тієї чи іншої сторінки новітньої української історії [552; 554; 557; 558; 559; 561; 564; 565].

Зокрема, Р. І. Малиновський у своєму дисертаційному дослідженні «Суспільно-політична діяльність Комуністичної партії України (1993–2004 рр.)» зазначив таке: «Серед джерел другої групи – партійних документів – треба виділити матеріали, рішення з'їздів та конференцій КПУ, протоколи, постанови керівних органів партії, різноманітні резолюції, заяви, звернення, відозви, офіційні листи, доповіді та виступи керівників Компартії. Ґрунтовне вивчення зазначених документів дає можливість дослідити стратегічні цілі, тактику боротьби за владу, розкрити особливості внутрішньопартійного життя та суспільно-політичної діяльності КПУ,

визначити перспективи розвитку партії та її соціальну базу. Водночас, цим документам притаманні: тенденційність у оцінках офіційного політичного курсу, відсутність наукового аналізу проблем, перебільшення ролі партії у суспільно-політичному житті України.

Неопубліковані документи Архіву КПУ (протоколи Пленумів, Президій ЦК, листи тощо), очевидно, є найбільш цінним джерелом для дослідження суспільно-політичної діяльності Компартії України. Інформація, викладена в них, дає повну та правдиву картину всіх процесів, що мали місце в партії, дозволяє досліднику з'ясувати позиції окремих керівників КПУ, віднайти ті відомості, що не потрапили до офіційних документів» [557, с. 7].

Разом із тим джерельний потенціал компартійних документів для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови залишився поза увагою сучасних українських дослідників.

Отже, історіографія документів Комуністичної партії Радянського Союзу пройшла у своєму розвитку 2 етапи – радянський (II пол. 1950-х рр. – 1991 р.) і сучасний (1991 р. – сьогодні), – кожен із яких має свою специфіку.

Перші спроби наукового осмислення документів КПРС як історичного джерела були зроблені у другій половині 1950-х рр. Цьому значною мірою сприяв XX з'їзд КПРС, у рішеннях якого велику увагу було приділено питанням теорії та практики історичної науки. Завдяки відкриттю партійних архівів радянські історики отримали доступ до великого масиву документів різних комуністичних організацій, що у свою чергу підштовхнуло вчених до пошуку нових методів роботи з ними. Внаслідок цього почали з'являтися джерелознавчі дослідження, автори яких розглядали питання класифікації партійних документів, їхнього виявлення, відбору, аналізу, синтезу, наукового використання тощо.

Важливий внесок у теорію і практику вивчення документів КПРС зробили радянські джерелознавці та історики: В. В. Анікеєв, В. Я. Борщевський, М. Я. Варшавчик, А. Я. Грунт, В. А. Замлинський,

В. П. Крижанівський, Г. Є. Рейхберг, А. В. Санцевич, В. М. Селунська, В. Ф. Солдатенко, Л. М. Спирін, В. І. Стрельський, Г. А. Трукан, М. Н. Чорноморський та ін. Тематика їхніх досліджень – сама різна. Це і комплектування партійних архівів документами, і їхнє публікування, і методика їхнього опрацювання та наукового використання, і джерельний потенціал окремих документів та їхніх груп для вивчення тих чи інших подій вітчизняної історії тощо.

Загалом радянську історіографію документів КПРС вирізняє постулат про виключну важливість компартійних документів як історичного джерела. В ній цим документам, поряд із творами класиків марксизму-ленінізму, відводилося чільне місце у дослідженні історії Жовтневої революції, Комуністичної партії Радянського Союзу, радянського суспільства.

Натомість сучасна українська історіографія компартійних документів представлена невеликою кількістю досліджень. Переважно це навчальні та довідкові розробки колективів історичних факультетів Київського, Львівського, Дніпропетровського університетів. Крім навчальних і довідкових праць, сучасна українська історіографія документів КПРС репрезентована поодинокими науковими дослідженнями І. І. Баликіна, А. М. Іщенка, О. Ю. Ленартовича, І. А. Павленко, Г. В. Папакіна, Р. Я. Пирого та ін., у яких компартійні документи розглядаються як джерело вивчення тих чи інших питань вітчизняної історії. Разом із тим джерельний потенціал документів Компартії України для студіювання становлення і розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови продовжує залишатися поза увагою дослідників.

1.2. Джерельна база та методологія дослідження

Основним джерелом дисертаційного дослідження є документи ф. 1 «Центральний Комітет Компартії України» ЦДАГО України.

Історія останнього бере свій початок зі створення у 1929 р. Єдиного партійного архіву (ЄПА) як відділу Інституту історії партії та Жовтневої революції в Україні при ЦК КП(б)У [409, с. 5].

Головним завданням ЄПА було виявлення, збирання, облік і систематизація партійних документів, а також керівництво роботою місцевих партійних архівів у цьому напрямку. Передусім у ньому передбачалося сконцентрувати документи колишніх губернських, повітових парторганізацій та комосередків за час до адміністративно-територіальної реформи 1923–1925 рр. [507, с. 129, 132]. Крім цього, в архіві мали зосереджуватися документи з'їздів і конференцій, центральних комітетів, міських та сільських осередків КП(б)У і ЛКСМУ; дореволюційних організацій та груп РСДРП; партій і організацій, що влилися в КП(б)У та ЛКСМУ, тощо [507, с. 134–135].

Вже протягом 1929–1930 рр. ЄПА прийняв на зберігання близько 80 тис. справ, у тому числі понад 50 тис. справ із документами ЦК і ЦКК КП(б)У, місцевих партійних організацій, які раніше зберігалися у Центральному архіві революції в Харкові. З поточного архіву Центрального Комітету КП(б)У до нього були передані документи відділів ЦК КП(б)У до 1926 р. включно. Більш ніж 2 тис. справ було одержано від ЦК ЛКСМУ. Значна кількість документів надійшла від партійних секцій окружних історичних архівів [409, с. 6]. Станом на кінець 1932 р. у фондах ЄПА налічувалося понад 100 тис. справ [409, с. 6; 439, с. 117].

Що стосується назви архіву, з часом вона була дещо видозмінена: судячи з опублікованих архівних документів [507, с. 132, 134–135, 138–139], слово «центральный» поступово замінило у ній слово «єдиний». Наприклад, у постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про місцеві партархіви та істпарті» від 11 серпня 1939 р., якою архів було перетворено на самостійну організацію при Центральному Комітеті КП(б)У, підпорядковану відділу пропаганди й агітації ЦК, його названо саме Центральним партархівом (ЦПА) [507, с. 139–140].

Одним із основних завдань, які ставилися перед співробітниками ЦПА, було поповнення його фондів партійними документами. Як результат, станом на початок 1941 р. на зберіганні в ньому перебувало вже понад 200 тис. справ [439, с. 118; 507, с. 130].

З початком німецько-радянської війни 1941–1945 рр. частина фондів ЦПА була евакуйована до Челябінська (РРФСР). Та проте вивезти всі документи через нестачу транспортних засобів і перевантаженість шляхів евакуації не вдалося. Значна їхня кількість була знищена співробітниками установи з міркувань безпеки: для ворога вони могли становити оперативний інтерес. Загалом у роки війни ЦПА втратив до 90 % своїх фондів (близько 144 тис. справ), зокрібна, документи відділів ЦК КП(б)У за 1919–1936 рр.; ЦКК КП(б)У за 1923–1934 рр.; Партколегії ЦК ВКП(б) по УРСР за 1937 р.; окружкомів, губкомів, повіткомів, міськкомів і райкомів КП(б)У за 1919–1925 рр.; первинних партійних осередків підприємств, відомств, наукових установ за 1918–1940 рр. і т. ін. [409, с. 6–7].

Ще до закінчення війни ЦПА зазнав чергової реорганізації – за постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 23 березня 1945 р. його із самостійної установи при ЦК КП(б)У було перетворено на сектор Українського філіалу Інституту Маркса-Енгельса-Леніна (ІМЕЛ) при ЦК ВКП(б) [507, с. 130].

У повоєнний час перед ЦПА постало завдання відтворення джерельної бази історико-партійних досліджень. Для цього слід було, передусім, виявити та взяти на облік документи, що відклалися у партійних і комсомольських органах у роки війни, а також документи, які з тих чи інших причин не були передані на зберігання у передвоєнний час; зібрати та упорядкувати документи підпілля та партизанського руху; поповнити копіями документів із центральних, обласних державних і партійних архівів прогалини у власних фондах, що утворилися через втрату оригіналів [409, с. 7–8; 439, с. 118–119].

Упродовж 1945–1950 рр. ЦК КП(б)У передав на зберігання до ЦПА понад 60 тис. справ, найбільшу цінність серед яких становили документи з'їздів і конференцій КП(б)У, пленумів її Центрального Комітету, відділів ЦК

за 1925–1941 рр. У 1947–1950 рр. ЦПА отримав понад 1 тис. справ із протоколами конференцій, пленумів і засідань бюро обласних та окружних комітетів КП(б)У [409, с. 8].

Поряд із цим у ЦПА передбачалося сконцентрувати архівні фонди усіх губкомів КП(б)У, частина яких зберігалася тут ще у довоєнний час. Як результат, протягом 1949–1950 рр. до архіву надійшло близько 11 тис. справ, документи яких відображали історію місцевих партійних організацій республіки за 1921–1925 рр. [409, с. 8; 439, с. 119].

У подальші роки документи центральних і місцевих органів Компартії України продовжували регулярно надходити на зберігання до ЦПА. Остання їхня передача відбулася у 1991 р. вже після реорганізації партархіву в ЦДАГО України – з поточного архіву ЦК КПУ до нього за здавальними описами надійшло понад 32 тис. умовних справ [507, с. 131].

Станом на сьогодні у ЦДАГО України зберігається 219 фондів, укомплектованих майже 300 тис. справ [566].

Основний масив документів архіву – понад 160 тис. справ за 1917–1991 рр. [409, с. 13] – зосереджено у фонді ЦК Компартії України (ф. 1). У ньому відклалися документи з'їздів і конференцій Компартії України, пленумів, урочистих засідань та зборів її Центрального Комітету (оп. 1, 2); засідань виборних органів – Політбюро, Оргбюро, Секретаріату – ЦК Компартії України (оп. 6–11, 16, 17); Зафронтового бюро ЦК КП(б)У (оп. 18); засідань нелегального ЦК КП(б)У (оп. 19); відділів ЦК Компартії України (оп. 20–25, 30–32, 40, 41, 45–48, 59–62, 67, 70–83); обкомів Компартії України (оп. 50–55); Управління справами ЦК Компартії України (оп. 64, 91–93, 95–99, 101–105, 107, 129, 151, 171, 193, 215); Партійної комісії при ЦК Компартії України (оп. 84–88). Як історичне джерело вони мають надзвичайно важливе значення, оскільки «дають повне уявлення про формування партійно-державної системи, розкривають механізми її дії, характеризують політичне, економічне, культурне життя республіки в радянську добу» [566].

Ознайомлення з документами фонду свідчить, що вони різняться між собою за рядом суттєвих ознак, як-от: походження, службове призначення, зміст, ступінь таємності вміщеної у них інформації тощо. Зважаючи на це, важливим завданням їхнього наукового використання є вироблення їхньої класифікації. Зокрема, за службовим призначенням їх можна розділити на нормативні та виконавчі. За змістом – на ті, що відображають соціальний, економічний, політичний, культурний розвиток Радянської України на тому чи іншому етапі її існування. За ступенем таємності – на цілком таємні особливої важливості, цілком таємні, таємні та нетаємні.

Що стосується походження (авторства), за ним їх можна диференціювати на документи органів і організацій Компартії України, документи органів державної влади та управління, документи некомуністичних громадсько-політичних об'єднань, кореспонденції громадян на адресу союзного і республіканського партійного керівництва тощо.

Загальну характеристику основних груп документів фонду періоду перебудови подано у розділі 2 цього дослідження.

Крім архівних, під час написання дисертації було використано ряд опублікованих документів, серед яких: окремі законодавчі акти і нормативні документи [386; 387; 388; 389; 390; 391], резолюції та рішення з'їздів, конференцій і пленумів Центрального Комітету КПРС [392; 393], програмні та статутні документи заснованих у досліджуваній проміжок часу громадських організацій і політичних партій [394], документи КПУ про створення та діяльність Народного Руху України за перебудову [395], спогади і записки представників двох антагоністичних таборів: комуністичного та демократичного [397; 398; 399; 400; 401; 402; 403; 404; 405].

Робилося це, головним чином, задля отримання максимально повної картини суспільно-політичних процесів, які мали місце в УРСР у роки перебудови. Наприклад, ознайомлення з резолюціями та рішеннями з'їздів,

конференцій і пленумів Центрального Комітету КПРС допомогло у цілому реконструювати генеральну лінію партії на етапі перебудови, з'ясувати завдання які ставилися союзним партійним керівництвом перед українською республіканською партійною організацією в цей період.

Вивчення опублікованих програмних та статутних документів створених у означений час громадсько-політичних об'єднань дало можливість скласти уявлення про їхню політичну ідеологію, мету і завдання діяльності, засоби їхньої реалізації, організаційні принципи побудови тощо.

Робота з мемуарами дозволила прояснити окремі моменти протистояння Компартії України та зародженої у роки перебудови демократичної опозиції. Особливою інформативністю і простотою викладу з-поміж них виділяються спогади колишнього секретаря ЦК Компартії України Л. М. Кравчука, видані в 2002 р. у Києві під назвою «Маємо те, що маємо» [400]. Включаючи багато цікавої інформації про становлення в УРСР демократичної опозиції, політики влади щодо неї, вони водночас не позбавлені певної тенденційності, суб'єктивності в оцінці їхнім автором окремих подій та процесів, безпосереднім учасником яких він був.

Характерний приклад – бачення Л. М. Кравчуком своєї ролі у появі Народного Руху України за перебудову. Ось що сказано з цього приводу в спогадах: «Я був своєрідним миротворцем між лідерами новонародженої опозиції та ЦК, членам якого неодноразово доводив необхідність постійних контактів з представниками Руху, оскільки відчував, що *це – сила, яка працює на користь України*¹. На відміну від мене, мої опоненти з-поміж націоналістів чи комуністів, та навіть і сам Горбачов, могли вловлювати лише одні сигнали – свої власні [...]. Я робив усе можливе, аби не виникало зайвих загострень між владою та ініціаторами створення нової організації. Робив усе від мене залежне, аби унеможливити силовий варіант розвитку

¹ Виділено автором.

подій. Позаяк не бракувало тих, хто вважав, що засіб розв'язання «рухівської проблеми» має бути напрощуд простим: заборонити, і все» [400, с. 17].

Та зовсім інше читаємо у архівних документах: «За своїм характером, змістом, всеосяжністю проекти документів (НРУ – *авт.*) претендують на створення альтернативної КПРС політичної структури, яку можна було б використати проти єдності нашої держави [...]».

Із змісту пропонованих документів видно, що Рух, охоче беручи собі право диктувати власну волю, вимагати і домагатися, не ставить завдання брати на себе відповідальність за практичну роботу по вдосконаленню суспільства і за її результати [...].

Проекти документів практично не містять конструктивних ідей, спрямованих на поглиблення перебудови [...].

У справі створення Руху не можна допустити політичної гри, яка неминуче приведе до політичного банкрутства» [256, арк. 34]. Саме таку характеристику Л. М. Кравчук – тоді завідувач ідеологічного відділу ЦК КПУ – дав НРУ в своєму виступі на засіданні ініціативних груп із його створення, яке відбулося 31 січня 1989 р.

Маючи на увазі такі «казуси», тією чи іншою мірою притаманні як названим спогадам, так і абсолютній більшості мемуарної літератури загалом, при роботі з нею ми намагалися виявляти максимум критичного мислення.

В цілому джерельна база дисертаційного дослідження зовсім достатня для об'єктивного, неупередженого та всебічного висвітлення його теми.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять джерелознавчі принципи конкретно-історичного підходу, об'єктивності, всебічності та цілісності. Перший із них передбачає вивчення історичних джерел у нерозривному поєднанні зі студіюванням об'єктивних закономірностей їхнього виникнення та функціонування на джерельному етапі існування. Беручи до уваги той факт, що будь-яке історичне джерело є відбитком епохи, що його породила, воно повинно досліджуватися з оглядом

на неї, її особливості, своєрідність та специфіку. Свого часу М. Я. Варшавчик зазначив із цього приводу наступне: «З яким би джерелом історик не мав справу, він повинен вміти неначе переміщати себе в умови, у яких діяв його автор. Пізнавальний прийом «вживання» – у думки, почуття, настрої людей, у «дух епохи», навіть в її мову – важливий не лише для розуміння вчинків діючих осіб історичного процесу, але й для розуміння умов, мотивів та цілей створення і змісту джерела. Побачити автора джерела у його соціальному середовищі часом дуже тяжко, особливо якщо воно (це середовище) сильно віддалене у часі. Але без цього джерело не зможе донести до історика подих свого часу, воно залишиться лише папером, каменем, пам'ятником, на якому стерлися всі живі риси» [414, с. 34].

Що стосується принципу об'єктивності, він виступає «гарантом здобуття об'єктивної, правдивої, достовірної джерельної інформації, зобов'язує історика сприймати джерело як об'єктивну реальність і відкриває можливість виявити за допомогою джерелознавчої критики об'єктивно-істинний зміст джерельних відомостей, отримати в кінцевому рахунку достовірні наукові факти. У комплексі вимог, які ставить принцип об'єктивності, на чільне місце висувається завдання залучити джерела в такому обсязі, який забезпечить отримання не розрізнених, фрагментарних фактів, а їх сукупностей, уникнення прогалин у джерелах, встановлення достовірності джерельних свідчень» [420, с. 34].

У тісному взаємозв'язку з принципом об'єктивності перебуває принцип всебічності та цілісності. Він передбачає неприйнятність упередженого ставлення дослідника до історичних джерел, односторонності та вибіркової їхнього вивчення, перекручення змісту тощо.

Отже, основним джерелом дисертаційного дослідження є документи ф. 1 «Центральний Комітет Компартії України» Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Станом на сьогодні у названому фонді зберігається понад 160 тис. справ за 1917–1991 рр., укомплектованих документами з'їздів і конференцій Компартії України, пленумів, урочистих

засідань та зборів її Центрального Комітету; засідань виборних органів – Політбюро, Оргбюро, Секретаріату – ЦК Компартії України; Зафронтового бюро ЦК КП(б)У; засідань нелегального ЦК КП(б)У; відділів ЦК Компартії України; обкомів Компартії України; Управління справами ЦК Компартії України; Партійної комісії при ЦК Компартії України.

Крім архівних, під час написання дисертації було використано ряд опублікованих документів, серед яких: окремі законодавчі акти і нормативні документи, резолюції та рішення з'їздів, конференцій і пленумів Центрального Комітету КППС, програмні та статутні документи заснованих у досліджуваній проміжок часу громадських організацій і політичних партій, документи КПУ про створення та діяльність Народного Руху України за перебудову, спогади і записки представників комуністичного та демократичного таборів.

У цілому джерельна база дисертаційного дослідження цілком достатня для об'єктивного, неупередженого та всебічного висвітлення його теми.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять джерелознавчі принципи конкретно-історичного підходу, об'єктивності, всебічності та цілісності.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ГРУП ДОКУМЕНТІВ ФОНДУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

2.1. Документи органів та організацій Компартії України

Основний масив документів, які зберігаються у фонді ЦК Компартії України, складають документи органів і організацій КПУ. Ознайомлення з ними свідчить, що вони різняться між собою за багатьма ознаками: походженням, службовим призначенням, змістом, ступенем таємності вміщеної у них інформації тощо. Зважаючи на це, важливим завданням наукового використання документів органів та організацій Компартії України є вироблення їхньої класифікації [467, с. 76].

Наприклад, за службовим призначення їх можна розділити на нормативні та виконавчі. За змістом – на ті, що відображають діяльність партії у галузі економічного будівництва, суспільно-політичного життя, ідеології, культури й т. ін. За ступенем таємності вміщеної у них інформації – на цілком таємні особливої важливості, цілком таємні, таємні та нетаємні [467, с. 76].

За аналогією до класифікації документів органів та організацій КПРС за походженням, запропонованої М. Я. Варшавчиком [457, с. 189], документи органів і організацій Компартії України, які відклалися у фонді, можна розділити на 3 групи:

1. Документи з'їздів та конференцій Компартії України.
2. Документи ЦК КПУ.
3. Документи місцевих партійних органів і первинних партійних організацій [467, с. 76].

На нашу думку, така класифікація документів Компартії України є найбільш прийнятною при роботі з ними, оскільки враховує місце, яке займали документи у її щоденній діяльності, сприяє розробці методики їхнього вивчення та наукового використання [467, с. 76].

Відповідно до статутних норм, які існували у ті чи інші роки, з різною періодичністю відбулося 23 з'їзди Компартії України (I–III, IX–XXVIII), а також 5 партійних конференцій на правах з'їздів (IV–VIII). Документи кожного з них відображають певний період новітньої української історії, домінуючі тенденції не лише тогочасного партійного, а й суспільного-політичного, соціально-економічного, культурного розвитку [409, с. 15].

Поряд із цим відбулася 1 Всеукраїнська нарада Компартії України (1921 р.) та 3 Всеукраїнські конференції Компартії України (1926, 1929, 1932 рр.), на розгляд яких виносилися питання, пов'язані головним чином із розв'язанням першочергових поточних справ [409, с. 19].

Документи з'їздів і конференцій Компартії України, які зберігаються у фонді, включають їхні протоколи та стенограми, постанови і резолюції, списки, анкети, мандати та посвідчення їхніх делегатів, вітальні листи, телеграми і трудові рапорти, які надійшли на їхню адресу, стенограми засідань їхніх секцій, записки та пропозиції, подані у їхні Президії, тексти доповідей, які не були виголошені на них, звітні доповіді ЦК та Ревізійних комісій і т. ін. [див., напр.: 8–42; 68–114].

Як історичне джерело вони мають двоякий характер. З одного боку, містять важливу інформацію про перебіг виконання партійною організацією республіки рішень загальнопартійних з'їздів і конференцій, постанов ЦК КПРС, втілення у життя генеральної лінії партії на тому чи іншому етапі її діяльності, а отже, є джерелами виконавчого характеру. З іншого – з'їзди та конференції Компартії України визначали і ставили перед її Центральним Комітетом, місцевими органами та первинним організаціями завдання з реалізації генеральної лінії партії, а тому їхні документи є джерелами нормативного характеру [485, с. 159].

Зокрема, документи IX–XV з'їздів, I–III Всеукраїнських конференцій Компартії України повною мірою розкривають діяльність республіканської партійної організації, спрямовану на вирішення завдань індустріалізації,

колективізації сільського господарства, культурної революції, побудови та зміцнення основ соціалістичного суспільства [485, с. 154].

Особливе місце серед документів з'їздів і конференцій Компартії України з огляду на високу інформативність займають їхні протоколи. Ознайомлення з ними дозволяє з'ясувати широке коло питань, як-от: коли відбувся той чи інший з'їзд або конференція, скільки делегатів та запрошених осіб взяло участь у його/її роботі, які питання розглядалися на ньому/ній, хто виступив на ньому/ній із доповідями, хто взяв участь у обговореннях, яким був характер обговорень, які постанови та резолюції були прийняті ним/нею з приводу розглянутих питань тощо [467, с. 77].

Наприклад, вивчення 3 томів цілком таємного протоколу XXVII з'їзду Компартії України (з додатками), які відклалися у фонді [8; 9; 10], дає досліднику наступну історичну інформацію.

З'їзд відбувся 6–8 лютого 1985 р. [8, арк. 1]. У його роботі взяло участь 2384 делегати [8, арк. 143]; 51 член ЦК, 28 кандидатів у члени ЦК, 19 членів Ревізійної комісії, обрані XXVI з'їздом Компартії України [10, арк. 170–173]; а також усі перші секретарі міськкомів і райкомів партії, секретарі парткомів із правами райкомів партії, які не були його делегатами [8, арк. 146]. Відкрив з'їзд член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький [8, арк. 1]. Розпочалася робота з'їзду з обрання його керівних органів (Президія, Секретаріат, Редакційна і Мандатна комісії), а також затвердження порядку денного та регламенту [8, арк. 1–15].

На порядку денному з'їзду стояло 6 питань:

- 1) Звіт Центрального Комітету Компартії України.
- 2) Звіт Ревізійної комісії Компартії України.
- 3) Проект нової редакції Програми КПРС.
- 4) Проект змін до Статуту КПРС.

5) Проект Основних напрямків економічного та соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року.

- 6) Вибори керівних органів Компартії України [8, арк. 14–15].

Зі звітною доповіддю ЦК КПУ з'їзду виступив В. В. Щербицький [8, арк. 16–71]. Доповідь складалася з короткого вступу та 4 частин, кожна з яких було присвячено розгляду окремого аспекту діяльності Компартії України. Зокрема, у II частині йшлося про роботу КПУ з реалізації економічної політики КПРС [8, арк. 21–39]. Після цього з'їзд заслухав звіт Ревізійної комісії Компартії України, з яким виступив її голова Ю. О. Олененко [8, арк. 72–76].

Відтак почалося обговорення звітів ЦК і Ревізійної комісії КПУ, проектів нової редакції Програми КПРС та змін до Статуту КПРС [8, арк. 76–142; 9, арк. 1–92]. У ньому взяло участь 43 делегати з'їзду [9, арк. 92], серед яких: сталевар Дніпропетровського металургійного заводу імені Г. І. Петровського В. М. Ганков [8, арк. 107–109], перший секретар Ворошиловградського обкому Компартії України, член ЦК КПУ Б. Т. Гончаренко [8, арк. 117–121], міністр вугільної промисловості УРСР М. С. Сургай [9, арк. 13–17], директор середньої школи № 77 м. Києва, Герой Соціалістичної Праці Г. Є. Глущенко [9, арк. 37–40], телятник колгоспу «Прапор перемоги» Хотинського р-ну Чернівецької обл. Є. А. Паньківська [9, арк. 76–78] та ін.

Між виступами було заслухано та затверджено доповідь Мандатної комісії з'їзду, в якій подано відомості про соціальний, національний та віковий склад делегатів, їхній партійний стаж, представництво за областями, інші статистичні дані [8, арк. 143–147]. Обрано Комісію з підготовки проектів резолюції XXVII з'їзду Компартії України з приводу звіту ЦК, постанов про проекти нової редакції Програми КПРС і змін до Статуту КПРС [8, арк. 147–153].

Після обговорення слово було надано В. В. Щербицькому, який поміж іншим зауважив, що найважливішим результатом обговорення стало те, що «делегати з'їзду від імені комуністів, усіх трудящих республіки висловили повну підтримку внутрішній і зовнішній політиці нашої партії, її курсу на прискорення соціально-економічного розвитку країни» [9, арк. 93].

Далі з'їздом було прийнято рішення про позитивну оцінку роботи Центрального Комітету за звітний період [9, арк. 96], резолюцію з приводу звіту ЦК [9, арк. 96–116], а також ряд постанов: про проект нової редакції Програми КПРС [9, арк. 116–119], про проект змін до Статуту КПРС [9, арк. 119–121], про звіт Ревізійної комісії Компартії України [9, арк. 121–122].

Потому було заслухано доповідь голови Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшка «Про проект Основних напрямків економічного та соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року» [9, арк. 122–152]. Внесено і проголосовано пропозицію про обрання ЦК Компартії України у складі 209 членів та 93 кандидатів у члени, Ревізійної комісії КПУ – 61 члена [9, арк. 152–153]. Для попереднього намічання кандидатур вирішено провести о 9.00 год. наступного дня нараду представників делегацій [9, арк. 152–153]. Завершився II день роботи з'їзду привітанням його делегатів представниками молоді та піонерами республіки [9, арк. 153–161].

Ранкове засідання останнього робочого дня з'їзду розпочалося з обговорення доповіді «Про проект Основних напрямків економічного та соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року» [10, арк. 1–54]. В ньому взяло участь 15 осіб [10, арк. 54], серед яких: перший секретар Миколаївського обкому Компартії України, член ЦК КПУ Л. Г. Шараєв [10, арк. 1–4], міністр чорної металургії УРСР Д. П. Галкін [10, арк. 9–13], міністр будівництва підприємств важкої промисловості Б. О. Гречко [10, арк. 20–23], голова виконкому Запорізької обласної Ради народних депутатів, член ЦК КПУ П. І. Москальков [10, арк. 28–31], міністр енергетики та електрифікації УРСР В. Ф. Склярів [10, арк. 42–46] та ін.

Між виступами було вирішено доручити Комісії з підготовки проектів резолюції XXVII з'їзду Компартії України щодо звіту ЦК, постанов про проекти нової редакції Програми КПРС і змін до Статуту КПРС підготувати проект постанови з'їзду «Про проект Основних напрямків економічного та

соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року» [10, арк. 38].

Після обговорення доповіді О. П. Ляшка з'їздом було прийнято постанову про проект Основних напрямків економічного та соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року [10, арк. 54–57].

Відтак почалося закрите засідання з'їзду, на якому було обрано керівні органи Компартії України – ЦК та Ревізійну комісію [10, арк. 57–96]. Внаслідок таємного голосування до складу ЦК увійшло 209 членів і 93 кандидати у члени [10, арк. 95], до складу Ревізійної комісії – 61 член [10, арк. 96]. Усі їхні кандидатури були попередньо запропоновані учасниками наради представників делегацій та узгоджені з'їздом.

Поряд із цим було повідомлено про надходження на адресу з'їзду великої кількості вітальних листів, телеграм, трудових рапортів, у яких висловлювалася підтримка внутрішньої та зовнішньої політики Комуністичної партії та Радянської держави, лінії ЦК КПРС на подальший всебічний розвиток соціалістичного суспільства [10, арк. 88–93]. Прийнято постанову про листи та заяви трудящих, апеляції комуністів, адресовані XXVII з'їзду Компартії України [10, арк. 93].

Насамкінець В. В. Щербицький проінформував делегатів про обрання Політбюро та Секретаріату ЦК Компартії України його пленумом, який відбувся у перерві між засіданнями з'їзду [10, арк. 96–98]. Виступаючи із заключним словом, підкреслив, що з'їзд «продемонстрував монолітну згуртованість республіканської партійної організації навколо Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, повну й активну підтримку трудящими Радянської України внутрішньої та зовнішньої політики партії» [10, арк. 99].

Отже, проаналізований протокол має потужний джерельний потенціал: дозволяє не тільки прослідкувати перебіг з'їзду, з'ясувати питання, які на ньому обговорювалися, а й дізнатися, якими були його результати, що є

вельми важливим для розуміння подальших процесів, які відбувалися в республіці у роки перебудови.

Основну частину документів Компартії України, які зберігаються у фонді, становлять документи її Центрального Комітету.

ЦК Компартії України як вищий керівний партійний орган було обрано на першому з'їзді КП(б)У, який відбувся 5–12 липня 1918 р. у Москві. До його складу входили органи колективного керівництва – пленум, Політичне бюро (Політбюро), Організаційне бюро (Оргбюро), Секретаріат, – а також апарат, який будувався за принципом паралелі керівним державним, державно-господарським структурам або за партійно-функціональним принципом. За умов нелегальної діяльності утворювались та діяли тимчасові керівні органи – Закордонне бюро (1918 р.), Виконавче бюро (1918 р.), Зафронтове бюро (1919 р.), Тимчасове бюро (1919 р.), нелегальний ЦК Компартії України (1942 р.) [409, с. 13–14].

Структура апарату ЦК Компартії України складалася поступово, зазнавала частих змін, викликаних практичними потребами та реаліями життя. Наприклад, з липня 1918 р. до квітня 1919 р. усіма питаннями діяльності ЦК опікувався один відділ – загальний. 4 квітня 1919 р. Оргбюро ЦК Компартії України розглянуло та затвердило першу схему організації відділів Центрального Комітету. Відповідно до неї апарат ЦК складався з відділів: зв'язку та інформації, обліку і розподілу, шкільного, військового, обліку та статистики, загального [407, с. 131].

Після закінчення громадянської війни структура апарату ЦК Компартії України розвивалася та удосконалювалася в міру збільшення і ускладнення завдань соціалістичного будівництва. Зокрема, у 1922 р. до його складу входили відділи – організаційно-інструкторський, обліково-розподільний, агітаційно-пропагандистський, по роботі серед жінок, історії партії, – а також Управління справами [407, с. 132].

В подальші роки структура апарату ЦК продовжувала трансформуватися та видозмінюватися. Станом на початок 1985 р. вона виглядала наступним

чином: відділи (загальний, зарубіжних зв'язків, адміністративних органів, економіки, торгівлі й побутового обслуговування, сільського господарства й харчової промисловості, будівництва й міського господарства, легкої промисловості й товарів широкого вжитку, транспорту й зв'язку, сільськогосподарського машинобудування, машинобудування, оборонної промисловості, важкої промисловості, культури, науки і навчальних закладів, пропаганди й агітації, організаційно-партійної роботи) та Управління справами [407, с. 143].

Документи ЦК Компартії України, які відклалися у фонді, представлено документами пленумів ЦК [див., напр.: 1–7; 43–53; 59–64; 115–120, 130–132], його урочистих засідань і зборів [див., напр.: 54–58], нарад, які проводилися у ЦК [див., напр.: 65–67; 121–129; 133; 134], засідань його виборних органів – Політбюро, Оргбюро, Секретаріату [див., напр.: 135–225], – відділів ЦК довоєнного та повоєнного часу [див., напр.: 245–271] тощо.

За змістом їх можна розділити на документи, які відображають діяльність ЦК Компартії України з вироблення заходів із реалізації генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, і документи, які відображають організаційну роботу ЦК КПУ з їхнього втілення у життя, його щоденну керівну діяльність [467, с. 77].

До документів ЦК Компартії України, які відображають процес визначення ним засобів реалізації генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, відносяться, насамперед, документи його пленумів – засідань усього складу ЦК [467, с. 77].

Всього у період між з'їздами та конференціями Компартії України відбулося 286 пленумів її Центрального Комітету, на яких обговорювалися і вирішувалися найважливіші питання діяльності партійних, комсомольських, профспілкових органів, внутрішньої та зовнішньої політики, розвитку народного господарства, науки, культури, соціального забезпечення, охорони

здоров'я тощо [409, с. 20]. Наприклад, травневий (1989 р.) пленум ЦК КПУ було присвячено розгляду завдань партійних організацій республіки з посилення партійно-політичної роботи у сучасних умовах [62, арк. 4].

Документи пленумів ЦК Компартії України, які зберігаються у фонді, представлено їхніми протоколами [див., напр.: 1; 4; 43; 46; 50; 59; 62; 115; 118; 130], стенограмами [див., напр.: 2; 5; 44; 47; 51; 60; 63; 116; 119; 131] та постановами [див., напр.: 3; 6; 45; 48; 52; 61; 64; 117; 120; 132], списками учасників [див., напр.: 3, 7, 49, 53, 64, 117, 120, 132], текстами та тезами доповідей керівних партійних і державних діячів, вітальними телеграмами та рапортами на адресу пленумів, записками, поданими до їхніх Президій, документами до пленумів (інформаціями, доповідними записками, довідками відділів ЦК, міністерств і відомств, статистичними даними до доповідей, пропозиціями та зауваженнями членів ЦК із питань, які виносилися на обговорення пленумів) і т. ін.

Зауважимо, що у фонді відклалися оригінали документів усіх, крім першого, пленумів ЦК Компартії України.

З огляду на високу інформативність особливе місце серед них займають протоколи. Як і протоколи з'їздів та конференцій Компартії України, вони дозволяють з'ясувати широке коло питань: коли відбувся той чи інший пленум ЦК Компартії України, скільки людей взяло участь у його роботі, яким був їхній персональний склад, які питання розглядалися на ньому, хто виступив на ньому з доповідями, хто взяв участь у обговореннях, яким був характер обговорень, які постанови були прийняті з приводу розглянутих питань тощо.

Зокрема, ознайомлення з протоколом згадуваного травневого (1989 р.) пленуму ЦК Компартії України свідчить, що він відбувся 16 травня [62, арк. 1]. В його роботі взяло участь 174 члени та 83 кандидати у члени ЦК КПУ, 56 членів Ревізійної комісії Компартії України [62, арк. 1–3]. На ньому розглядалися завдання партійних організацій республіки з посилення партійно-політичної роботи у сучасних умовах [62, арк. 4]. З доповіддю

виступив перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький [62, арк. 5–38]. У її обговоренні взяло участь 22 особи [62, арк. 148], серед яких: перший секретар Донецького обкому Компартії України, член Політбюро ЦК Компартії України А. Я. Винник [62, арк. 39–45], слюсар доменного цеху Дніпровського металургійного комбінату імені Ф. Е. Дзержинського, член ЦК Компартії України С. Ф. Гладкий [62, арк. 69–72], директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України Ф. М. Рудич [62, арк. 82–87], секретар Правління Спілки письменників України, голова Правління Українського республіканського відділення Радянського фонду культури, кандидат у члени ЦК Компартії України Б. І. Олійник [62, арк. 97–104], член Військової Ради, начальник Політичного управління Одеського військового округу, кандидат у члени ЦК Компартії України В. Ф. Плеханов [62, арк. 104–109], перший секретар Полтавського міськкому Компартії України, член Ревізійної комісії Компартії України А. Є. Кива [62, арк. 137–142] та ін.

Обговорення проходило досить жваво: особи, які взяли у ньому участь, висловили багато зауважень та міркувань з приводу виголошеної доповіді.

Результатом роботи пленуму стала постанова «Завдання партійних організацій республіки з посилення партійно-політичної роботи у сучасних умовах» [62, арк. 158–166]. Нею пленум ЦК Компартії України зобов'язав Політбюро, Секретаріат ЦК Компартії України, обкоми, міськкоми, райкоми, первинні організації КПУ наполегливіше реалізовувати курс партії на перебудову, поглиблення демократизації та гласності, намітив першочергові завдання в області організаційно-партійної, кадрової, ідеологічної роботи, демократизації внутрішньопартійного та суспільного життя, політичного забезпечення економічної реформи, прискорення соціально-економічного розвитку.

Поряд із документами пленумів ЦК Компартії України уявлення про діяльність ЦК Компартії України з вироблення курсу на реалізацію

генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС дають документи засідань його виборних органів – Політбюро, Оргбюро, Секретаріату [467, с. 77].

Політбюро ЦК Компартії України, як орган колективного політичного керівництва, було створено на організаційному пленумі ЦК, який відбувся 6 березня 1919 р. Обирався пленумом ЦК. Діяло під назвами: Політбюро (березень 1919 р. – вересень 1952 р., червень 1966 р. – серпень 1991 р.), Бюро (вересень 1952 р. – жовтень 1953 р.), Президія (жовтень 1953 р. – червень 1966 р.). На його засіданнях ухвалювалися постанови як з питань суто партійної діяльності, так і з основних проблем внутрішньої та зовнішньої політики, вирішувалися питання призначення кадрів вищої ланки державної та партійної номенклатури [409, с. 21].

Оргбюро ЦК Компартії України було створено на організаційному пленумі ЦК, який відбувся 6 березня 1919 р. Обирався пленумом ЦК. Ухвалювало постанови із загальних організаційних питань, про призначення кадрів номенклатури ЦК. Працювало під керівництвом Політбюро. Існувало до вересня 1952 р., коли у зв'язку з реорганізацією керівних кадрів його функції перейшли до Секретаріату [409, с. 21].

Секретаріат Компартії України було вперше офіційно сформовано 10 грудня 1919 р. Спочатку на нього покладалися організаційно-технічні функції. Керівні функції отримав пізніше. До його обов'язків належало керівництво поточною роботою, головним чином, із добору та розстановки кадрів, організації перевірки виконання партійними організаціями на місцях рішень ЦК [409, с. 22].

Документи засідань виборних органів ЦК Компартії України, які зберігаються у фонді, представлено їхніми протоколами та стенограмами, списками запрошених на засідання осіб, проектами і кінцевими варіантами постанов, супровідними записками до них, переліками партійних комітетів, організацій, установ та окремих осіб, котрим необхідно було направити

постанови для ознайомлення, розрахунками розсилок постанов, інформаціями обкомів, міськкомів, райкомів Компартії України, відділів ЦК Компартії України, республіканських міністерств і відомств про хід їхнього виконання [467, с. 77].

З огляду на важливу роль, яку вони відігравали у процесі функціонування Компартії України, себто на доджерельному етапі свого існування, а отже, і важливе значення для розуміння процесів, які відбувалися у внутрішньополітичному житті Радянської України, чільне місце з-поміж цих документів займають постанови Політбюро ЦК Компартії України [467, с. 77–78].

Як правило, кожна така постанова складається з преамбули, у якій пояснено причини, висвітлено обставини її ухвалення, та основної частини, яка включає статті директивного характеру. Розмір преамбули варіюється від 2–3 абзаців до кількох сторінок тексту. Кількість статей, як і їхній об'єм, – досить різна: їх може бути як кілька, так і понад 10–15. У окремих випадках преамбула внесена в основну частину постанови як її перша стаття або ж взагалі відсутня [467, с. 78].

Типовий приклад – таємна постанова Політбюро ЦК Компартії України «Про стан підготовки, початок збирання урожаю та завдання партійних організацій, комуністів-керівників по формуванню державних ресурсів зерна в республіці», прийнята на його засіданні від 2 липня 1991 р. [219, арк. 4–9]. У її преамбулі, яка складається з 12 абзаців (майже 4 сторінки тексту), висвітлено «надзвичайне становище із забезпеченням громадян УРСР хлібопродуктами», розглянуто його причини, проаналізовано можливі наслідки [219, арк. 4–7]. Поміж іншим відзначено, що «якщо населення й досі задовольняється хлібопродуктами практично безперебійно, то це вдалося забезпечити за рахунок позички з держрезерву та зменшення ресурсів фуражу для птахофабрик і великих державних відгодівельних комплексів, що призвело до значного скорочення виробництва продуктів тваринництва, перш за все яєць і м'яса [...], і якщо терміново не вжити додаткових заходів

по всіх лініях – державній, партійній, господарській, – то при валовому зборі зерна на рівні середнього за останні роки ситуація може ще більше загостритися» [219, арк. 4–5]. Сказано, що «таке становище значною мірою визначили порушення з боку уряду країни умов стимулювання понадпланового продажу зерна в минулі роки, погіршення матеріально-технічного забезпечення агропромислового комплексу» [219, арк. 5].

Основна частина постанови включає 8 статей, кожна з яких містить доручення, вказівки, рекомендації та пропозиції різним партійним, радянським і державним органам, покликані вирішити нагальне продовольче питання [219, арк. 7–9].

Наприклад, статтею 4 комуністам МВС УРСР (А. В. Василішин), Прокуратури республіки (М. О. Потебенько) пропонувалося вжити додаткових заходів із боротьби з розкраданням, псуванням зерна та інших сільськогосподарських продуктів, залучення до цього широкої громадськості, притягнення винних до суворої відповідальності згідно з діючим законодавством [219, арк. 8].

Статтею 5 голові правління Укоопспілки комуністу С. В. Литвиненку було доручено організувати чітке торговельне обслуговування сільських працівників, особливо товарами повсякденного попиту, тютюновими виробами, безалкогольними напоями [219, арк. 8].

В статті 6, між іншим, містилася вказівка Кримському рескому, обкомам, райкомам Компартії України, первинним партійним організаціям: разом із господарськими керівниками, Радами трудових колективів, профспілковими та комсомольськими організаціями розглянути по кожному промислового підприємству стан справ і вишукати додаткові можливості для ліквідації заборгованості і збільшення поставок агропромислового комплексу матеріально-технічних ресурсів, а також надання колгоспам і радгоспам практичної допомоги у проведенні збирання урожаю [219, арк. 8–9].

Що стосується організаційної діяльності ЦК Компартії України, спрямованої на реалізацію генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, вона знаходить своє відображення у поточних директивних та інформаційних документах ЦК Компартії України, його відділів, листуванні ЦК Компартії України з місцевими партійними, радянськими, комсомольськими органами, документах поточних перевірок, доповідних записках працівників, яким було доручено виконання тих чи інших завдань ЦК Компартії України, документах нарад, які проводилися в ЦК Компартії України й т. ін. [467, с. 78].

Значну частину документів такого зразка, які відклалися у фондї, складають документи відділів ЦК Компартії України. Абсолютна їхня більшість датована 1941–1991 рр. Документи відділів ЦК Компартії України довоєнного часу представлені фрагментарно. Причиною цього є знищення на початку німецько-радянської війни 1941–1945 рр. до 90 % документів, які зберігалися в Центральному партійному архіві ЦК КП(б)У, через неможливість їхньої евакуації [409, с. 6–7].

Довоєнні документи відділів ЦК Компартії України, яким поталанило вціліти, включено до двох описів фонду – оп. 20 (7535 спр. за 1918–1941 рр.) та оп. 21 (362 спр. за 1924–1935 рр.). Серед них: плани роботи, протоколи засідань, звіти обліково-розподільчого та організаційно-інструкторського відділів; зведення організаційно-інструкторського відділу про грубі помилки у втіленні політичної лінії партії у деяких партійних організаціях; зведення інформаційного підвідділу організаційно-інструкторського відділу про ситуацію в губерніях, боротьбу з бандитизмом; протоколи засідань колегії транспортного підвідділу організаційно-інструкторського відділу; звіти конфліктного підвідділу організаційно-інструкторського відділу; звіти, інформації, зведення, довідки відділу агітації та пропаганди про стан агітаційно-пропагандистської роботи, партійної освіти в губерніях; стенограми, протоколи нарад, проведених агітаційно-пропагандистським

відділом і документи до них; протоколи комісії агітаційно-пропагандистського відділу з обліку працівників партійної освіти; плани, звіти відділу по роботі серед жінок; протоколи засідань колегій відділу по роботі серед жінок; звіти кооперативного відділу тощо [467, с. 78].

Ознайомлення з ними дозволяє скласти уявлення про здійснення Центральним Комітетом Компартії України керівництва діяльністю місцевих партійних органів і первинних партійних організацій, спрямованою на відновлення народного господарства республіки після громадянської війни, втілення у життя ленінського плану побудови соціалізму, виконання завдань індустріалізації, колективізації сільського господарства, культурної революції, реалізацію ленінської національної політики [467, с. 78].

Документи відділів ЦК Компартії України повоєнного часу представлено планами роботи, звітами, інформаціями, довідками, доповідними записками, орієнтуваннями, листуванням з державними, радянськими та місцевими партійними органами й т. ін. Вони відображають організаційну діяльність ЦК Компартії України з мобілізації населення республіки для вирішення завдань повоєнної відбудови народного господарства, реалізації політичного курсу партії в умовах хрущовської відлиги, брежнєвсько-андроповського застою, горбачовської перебудови [467, с. 78–79].

Поряд із документами відділів ЦК Компартії України важливим джерелом вивчення організаційної діяльності ЦК Компартії України, спрямованої на реалізацію генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, є інформації та листи ЦК Компартії України Центральному Комітету Компартії Радянського Союзу [див., напр.: 226–229; 240–242]. Вони містять цінні відомості про обстановку в республіці або окремому її регіоні, процеси, які відбувалися у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті УРСР, окремі резонансні події тощо [467, с. 79].

Типовий приклад – таємна інформація ЦК Компартії України «Про проблему уніатської (греко-католицької) церкви в західних областях України» ЦК КПРС від 22 листопада 1989 р., якою республіканське партійне керівництво повідомляло центральну владу про активізацію діяльності прибічників уніатської церкви у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Закарпатській обл. УРСР, звітувало про ідейно-політичну роботу з упередження «уніатсько-націоналістичного екстремізму», яку вели серед населення партійні органи та організації республіки [253, арк. 204–209].

Особливе місце серед документів ЦК Компартії України, які відклалися у фонді, займають документи партійної статистики [див., напр.: 318–341]. Значення їх, як історичного джерела, визначається місцем, яке займала партійна статистика у житті та діяльності партії. Тут потрібно зауважити, що партійна статистика завжди розглядалася КПРС як важливе джерело інформації, засіб обліку та контролю за станом справ у партії, метод перевірки виконаної роботи, основа для вироблення лінії у партійному будівництві. Її Центральний Комітет неодноразово вказував, що для того, щоб партійна статистика могла слугувати цим цілям, вона повинна бути достовірною, повною, оперативною, спроможною дати відповіді на питання, які висуваються завданнями роботи партії. Приділяючи велику увагу партійній статистиці, ЦК партії провів у 1922 р. всеросійський, а у 1927 р. – всесоюзний партійний перепис і забезпечив чітке та безперервне надходження періодичної статистичної звітності від місцевих партійних організацій [413, с. 264].

Документи партійної статистики, які зберігаються у фонді, представлено статистичними звітами (форма № 1) про склад Компартії України, її обласних і Київської міської партійних організацій за I, II, III, IV квартали 19... р. [див., напр.: 318; 322; 326; 330; 334; 338]; статистичними звітами (форма № 2) про склад КПУ, її обласних і Київської міської партійної організації станом на 1 січня 19... р. [див., напр.: 319; 323; 327; 331; 335;

339]; списками міських та районних комітетів Компартії України (форма № 3) станом на 1 січня 19... р. [див., напр.: 320; 324; 328; 332; 336; 340]; статистичними довідками про кількісний склад КПУ, її обласних і Київської міської партійних організацій та прийом у КПРС станом на 1 квітня, 1 липня, 1 жовтня 19... р. та 1 січня 19(... + 1) р. [див., напр.: 321; 325; 329; 333; 337] і т. ін.

Вони містять детальні відомості про кількість членів та кандидатів у члени Компартії України, її статевий, соціальний, національний, віковий склад, кількість та склад її обласних, міських, районних і первинних організацій, розподіл комуністів за окремими міністерствами, комітетами, відомствами, галузями народного господарства тощо. Ці дані дозволяють прослідкувати, як вирішувались у партії завдання регулювання її росту та складу, зміцнення зв'язку з масами, розстановки кадрів, вирощування партійного активу, навчання партійних кадрів, усталення єдності партії [456, с. 25].

Зокрема, ознайомлення з партійною статистикою за 1988 р. свідчить, що за цей рік кількість членів Компартії України збільшилася на 39,795 тис. осіб (1,3 %) – із 3178,046 тис. станом на 1 січня 1988 р. до 3217,841 тис. станом на 1 січня 1989 р. Кількість кандидатів у члени КПУ зменшилася на 14,669 тис. осіб (14,8 %) – із 99,049 тис. станом на 1 січня 1988 р. до 84,38 тис. станом на 1 січня 1989 р. У цілому ж кількість комуністів УРСР зросла на 25,126 тис. осіб (0,8 %), становила 3302,221 тис. осіб [333, арк. 158]. 932,929 тис. із них – жінки [331, арк. 1].

В 1988 р. членами Компартії України стало 81,933 тис. осіб – на 6,921 тис. (7,8 %) менше, ніж у попередньому році. Кандидатами у члени КПУ – 69,755 тис. осіб – на 17710 тис. (20,2 %) менше, ніж у 1987 р. [333, арк. 158].

Склад прийнятих в 1988 р. кандидатів у члени КПУ за родом занять виглядав наступним чином: робітники – 36,890 тис. осіб (52,9 %), колгоспники – 11,359 тис. (16,3 %), працівники-спеціалісти народного

господарства – 18,779 тис. (26,9 %), інші службовці – 1,375 тис. (2 %), учні – 1,352 тис. (1,9 %) [333, арк. 158]. 35,9 % (25,037 тис. осіб) із них становили жінки, 63,9 % (44,552 тис.) – комсомольці [333, арк. 158].

В 1988 р. із лав Компартії України було виключено 15,326 тис. осіб (на 2,361 тис. менше, ніж у 1987 р.). Вибуло за § 8 Статуту – 4,748 тис. осіб. (на 1,317 тис. більше, ніж у 1987 р.). Вибуло кандидатів у члени КПУ в зв'язку з відмовою їм у прийомі в члени партії за § 16 Статуту – 4,35 тис. осіб (на 1,128 тис. більше, ніж у 1987 р.). Загальна ж кількість осіб, які були виключені та вибули з лав КПУ в зазначеному році – 24,424 тис. (на 84 особи більше, ніж у 1987 р.). Померло – 41,43 тис. осіб [333, арк. 159].

Основними причинами виключення з лав Компартії України у 1988 р. були: морально-побутовий розклад, п'янство і хуліганство – 7,31 тис. осіб (47,7 %), порушення партійної, державної та трудової дисципліни, втрата і халатне ставлення до зберігання таємних документів – 2,667 тис. (17,4 %), кримінальні злочини, розтрата і розкрадання, хабарі та спекуляція – 2,017 тис. (13,2 %), втрата партійних документів – 1,341 тис. (8,7 %), антипартійна поведінка, політична невитриманість, притуплення політичної пильності та нещирість перед партією – 977 осіб (6,4 %) [333, арк. 159].

Станом на 1 січня 1989 р. мережа первинних організацій Компартії України включала 71,684 тис. парторганізацій, на обліку в яких перебувало 3302,221 тис. комуністів. 20,526 тис. із них становили парторганізації, які діяли на підприємствах промисловості, транспорту, зв'язку та будівництва (1528,621 тис. комуністів), 12,549 тис. – у навчальних закладах (261,063 тис. комуністів), 7,946 тис. – у колгоспах (435,824 тис. комуністів), 2,295 тис. – у радгоспах (147,586 тис. комуністів) [330, арк. 88; 331, арк. 5 зв.; 333, арк. 160].

У порівнянні з 1987 р. кількість первинних організацій КПУ в 1988 р. збільшилася на 372 одиниці [333, арк. 160].

Що стосується керівних партійних органів, у 1988 р. Компартія України мала у своєму складі: 25 обкомів; 1 міськком, прирівняний до обкому;

137 міськкомів (у т. ч. 42 міськкоми, які об'єднували і сільські парторганізації, 26 міськкомів, які мали райкоми); 120 райкомів міських; 437 райкомів сільських; 2 парткоми, прирівняні до райкомів партії та 180 парткомів партійних організацій із правами райкому партії з питань прийому до КПРС, ведення обліку членів і кандидатів у члени партії та перегляду персональних справ комуністів [333, арк. 156].

Найбільшу кількість міськкомів партії мала Донецька обласна парторганізація – 22. Найменшу – Київська міська, Тернопільська і Чернівецька обласні – по 1 [333, арк. 157].

Більше за інших райкомів мала у своєму підпорядкуванні Дніпропетровська обласна партійна організація – 37. Слідом ішли Донецька та Одеська облпарторганізації – 36 і 33 райкоми відповідно. Для порівняння: Рівненська обласна парторганізація мала усього 14 райкомів, Волинська, Закарпатська та Чернівецька – по 13, Івано-Франківська – 12 [333, арк. 157].

Лідерами за кількістю первинних партійних організацій були Донецька (5,905 тис.), Дніпропетровська (4,472 тис.) і Одеська (4,124 тис.) обласні партійні організації. Менше за інших первинних партійних організацій мала Чернівецька облпарторганізація – 1,387 тис. [332, арк. 1–2; 333, арк. 161].

Найчисленнішими у 1988 р. були Донецька (359,135 тис. комуністів, із них: 350,679 тис. членів Компартії України та 8,456 тис. кандидатів у члени КПУ), Дніпропетровська (275,216 тис. комуністів, із них: 268,814 тис. членів КПУ і 6,402 тис. кандидатів у члени КПУ) та Харківська (243,629 тис. комуністів, із них: 236,411 тис. членів КПУ і 7,218 тис. кандидатів у члени КПУ) обласні партійні організації. Найменш численними – Тернопільська (50,514 тис. комуністів), Закарпатська (50,009 тис.) та Чернівецька (46,548 тис.) обласні парторганізації [332, арк. 1–2; 333, арк. 161].

Якісний склад Компартії України станом на 1 січня 1989 р. був наступним:

- за соціальною приналежністю: робітники – 1519,554 тис. осіб, селяни – 487,008 тис., службовці та усі інші – 1295,659 тис. [331, арк. 1];

- за родом занять: робітники – 972,775 тис. осіб, колгоспники – 375,599 тис., службовці – 1375,785 тис., учні – 23,080 тис., непрацюючі – 554,982 тис. [331, арк. 1];

- за освітою: вищу освіту мали 1131,156 тис. осіб (4,771 тис. із них – доктори наук, 37,869 тис. – кандидати наук), неповну вищу освіту – 61,804 тис., середню освіту – 1632,298 тис., неповну середню освіту – 327,987 тис., початкову освіту – 146,588 тис., не мали початкової освіти – 2,388 тис. [331, арк. 1];

- за віком: до 20 рр. включно – 5,365 тис. осіб, 21–25 рр. – 127,543 тис., 26–30 рр. – 338,607 тис., 31–40 рр. – 763,713 тис., 41–50 рр. – 687,402 тис., 51–60 рр. – 708,466 тис., старше 60 рр. – 671,125 тис. [331, арк. 1];

- за національністю: українці – 2215,957 тис. осіб, росіяни – 899,706 тис., євреї – 63,362 тис., білоруси – 38,092 тис., поляки – 12,498 тис., болгари – 11,671 тис., молдавани – 10,671 тис., греки – 8,251 тис., татари – 6,973 тис., вірмени – 5,021 тис. та ін. [331, арк. 1 зв.].

Із 2724,159 тис. комуністів України, зайнятих у народному господарстві в 1988 р., 929,34 тис. працювало у галузі промисловості, 547,243 тис. – сільського господарства, 225,401 тис. – освіти, 182,294 тис. – у Верховній Раді, Раді Міністрів, міністерствах, комітетах, виконкомах Рад народних депутатів та інших аналогічних установах, 181,499 тис. – у сфері будівництва [331, арк. 5].

Що стосується документів місцевих органів і первинних організацій Компартії України, які відклалися у фонді, їхню основу складають протоколи конференцій [див., напр.: 343; 344; 350–352; 363; 364; 375–378], пленумів [див., напр.: 345; 353; 358; 365; 370; 371; 379; 382; 383], засідань бюро [див., напр.: 346; 354; 359; 366; 372; 380; 384] та секретаріату [див., напр.: 347; 355; 360; 367; 373; 381; 385], зборів активу її обласних комітетів [див., напр.: 348; 356; 361; 368]. Вони включені до 6 описів – оп. 50 (4468 спр. за 1941–1947 рр.), оп. 51 (4971 спр. за 1941–1947 рр.), оп. 52 (6333 спр. за 1949–1955 рр.), оп. 53 (5390 спр. за 1956–1967 рр.),

оп. 54 (6582 спр. за 1968–1981 рр.), оп. 55 (7168 спр. за 1982–1991 рр.) [467, с. 79].

Ознайомлення з ними дозволяє скласти уявлення про широке коло питань, як-от: яким чином реалізувалася на місцях генеральна лінія партії, з якими складнощами стикалися місцеві партійні організації у своїй повсякденній роботі, як оцінювало діяльність республіканської та союзної влади їхнє керівництво, якою була суспільно-політична обстановка у регіоні в той чи інший час і т. ін. [467, с. 79].

Розглянемо джерельний потенціал вказаних документів на прикладі цілком таємного протоколу № 6 пленуму Одеського обкому Компартії України від 25 липня 1987 р. [358]. Судячи з нього, у роботі пленуму взяло участь 103 члени та 35 кандидатів у члени Одеської обласної партійної організації, 19 членів її ревізійної комісії, а також член Політбюро, секретар ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченко та інспектор ЦК Компартії України І. Я. Сахань [358, арк. 1–3]. На порядку денному стояв розгляд завдань партійної організації області з реалізації рішень червневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС про корінну перебудову управління економікою [358, арк. 3].

З доповіддю із цього питання виступив перший секретар Одеського обкому КПУ А. П. Ночевкін [358, арк. 4–39]. Чільне місце у ній займало висвітлення стану розвитку економіки регіону. Вказавши на ряд істотних досягнень – розширення фронту робіт із реконструкції та технічного переоснащення діючого виробництва, зростання темпів приросту об'ємів промислового виробництва, продуктивності праці у промисловості та будівництві, зміцнення матеріальної бази соціальної сфери, – доповідач зауважив, що «однак зроблено значно менше, ніж потрібно та можливо було зробити» [358, арк. 6]. Відтак звернув увагу учасників пленуму на численні вади розвитку сільського господарства та промисловості регіону: «у поточному році область знизила об'єми виробництва та заготівлі м'яса та молока, не виконані поставки цієї продукції в союзний і республіканський фонди» [358, арк. 6], «погано використовуються проектні потужності, введені

у минулому році, на промислових підприємствах» [358, арк. 7], «вкрай погано виконуються вимоги про направлення половини капітальних вкладень на реконструкцію та технічне переоснащення (підприємств машинобудування – *авт.*)» [358, арк. 7], «у багатьох районах та господарствах ще більше говорять про інтенсивну технологію, ніж втілюють її» [358, арк. 13], «багато посівів внаслідок недотримання агротехніки, виявляються прорідженими» [358, арк. 13], «більшість районів і господарств не добивається належної інтенсивності ведення тваринництва» [358, арк. 14], «на багатьох підприємствах управлінський, інженерно-технічний персонал, як і раніше, орієнтується на старі форми роботи, глибокий аналіз і вибір оптимальних економічних рішень тут практично відсутній» [358, арк. 30] і т. ін.

Звернено увагу в доповіді й на перебіг перебудовчих процесів у регіоні. Наприклад, А. П. Ночевкін вказав на те, що у трудових колективах області дедалі більше посилювався процес демократизації, розвивалася гласність, стало більше критики та принциповості в оцінці негативних явищ. Разом із тим зауважив, що «заповідники інертності» [...] ще мають прописку в багатьох партійних організаціях» [358, арк. 10], що «багато партійних комітетів, первинних парторганізацій ще не навчилися діяти в умовах демократизації та гласності, часом виявляють надмір обережності, а то й просто бояться виносити гострі проблеми, кадрові питання на розгляд колективів» [358, арк. 25]. Навів на підтвердження своїх слів ряд прикладів.

Насамкінець доповідач ознайомив учасників пленуму з комплексом розроблених – із урахуванням прийнятих на червневому (1987 р.) пленумі ЦК Компартії України документів – бюро Одеського обкому Компартії України організаційно-політичних заходів із реалізації рішень червневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС про корінну перебудову управління економікою [358, арк. 28–39].

В обговоренні доповіді взяло участь 18 осіб [358, арк. 111]. Серед них: перший секретар Одеського міськкому Компартії України, член обкому

Компартії України Р. Б. Боделан [358, арк. 40–44], старший стерилізатор Одеського консервного заводу, член обкому Компартії України Н. В. Петренко [358, арк. 58–61], капітан пароплава «Герої Плевни», кандидат у члени обкому Компартії України І. І. Коваль [358, арк. 61–63], перший секретар Фрунзенського райкому Компартії України, член обкому Компартії України В. А. Ткач [358, арк. 67–71], генеральний директор виробничого об'єднання «Мікрон» Г. П. Феофанов [358, арк. 92–95], член Політбюро, секретар ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченко [358, арк. 100–110] та ін.

Обговорення проходило досить жваво: з приводу виголошеної доповіді було висловлено багато зауважень та міркувань. Особи, які взяли у ньому участь, загалом погодились з доповідачем у тому, що перебудова в області відбувалася з певними складнощами. Н. В. Петренко, зокрема, зауважив із цього приводу наступне: «Не можу не сказати, що в умовах перебудови досить слабо змінюють свій стиль роботи наші вищі органи. Це агроплодоовочпром і підвідділ облагропрома з перероблення овочів. Для цих організацій і їхніх керівників тт. Балишина та Громова, як і раніше, характерний адміністративно-натискний стиль роботи. За час найважливішого підготовчого періоду вони не прийшли на зібрання у цехи, не вникли на місці в ті проблеми, які є на заводі. Все вирішується по телефону та методом накачування. Мені здається, що час уже цим товаришам не на словах, а на ділі перебудовуватися» [358, арк. 58–59].

Результатом роботи пленуму стала постанова «Про завдання партійних організацій області з реалізації рішень червневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС про корінну перебудову управління економікою» [358, арк. 114–120]. Нею пленум, серед іншого, зобов'язав бюро, секретаріат обкому, міськкоми, райкоми партії, первинні партійні організації, облвиконком, міськрайвиконкоми, облрадпроф, обком комсомолу, господарські органи, керуючись рішеннями червневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС, червневого

(1987 р.) пленуму ЦК Компартії України, забезпечити проведення економічної реформи, перенести центр ваги своєї діяльності на розгортання кропіткої та цілеспрямованої організаційної та ідейно-політичної роботи, на всебічне нарощування темпів перетворень на основі інтенсифікації виробництва, широкого використання нових економічних методів управління, розширення демократії, посилення партійного впливу на всіх напрямках перебудови [358, арк. 116]; доручив облвиконкому, облплану, обласним конторам Держбанку та Будбанку СРСР, облстатуправлінню, Одесаголовабезу, господарським керівникам здійснити перебудову планування, ціноутворення, фінансово-кредитної системи, матеріально-технічного забезпечення, статистичної роботи [358, арк. 117]; наказав міськкомам, райкомам партії, первинним партійним організаціям головну увагу сконцентрувати на посиленні партійного впливу на усіх напрямках перебудови, виробленні творчих підходів до роботи [358, арк. 118].

Отже, проаналізований протокол має неабиякий джерельний потенціал: ознайомлення з ним дозволяє скласти уявлення про стан розвитку економіки Одеської області влітку 1987 р., особливості перебігу перебудовних процесів у регіоні в цей час, а також розроблені місцевим партійним керівництвом заходи з реалізації рішень червневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС про корінну перебудову управління економікою.

Широко представленим у фонді видом документів є інформації обкомів, міськкомів, райкомів КПУ її Центральному Комітету. Головним їхнім завданням на доджерельному етапі існування було інформування республіканського партійного керівництва про хід виконання його розпоряджень, суспільно-політичну обстановку в регіоні, окремі резонансні події тощо [467, с. 79].

Як правило, інформація місцевого комітету Компартії України друкувалася на його офіційному бланку, в «шапці» якого було зазначено контактні дані партійної організації (повна назва, адреса, телефон), а також вихідний номер документа та дату його відправлення в ЦК КПУ.

Необов'язковим елементом інформації була її назва, яка містилася на початку документа, у цілому відображала його зміст. Інколи назві інформації передувало, а часом заміщало її, слово «інформація», яке прямо вказувало на вид документа. Але таке траплялося рідко. Здебільшого ж свідченням того, що той чи інший документ місцевого партійного комітету – інформація, була усталена фраза, якою він закінчувався – «надсилається в порядку інформації».

Текст інформації місцевого комітету Компартії України міг включати самі різні елементи: фактологічні відомості про події, оцінки суспільно-політичної обстановки, прогнози змін громадської думки, прохання дати роз'яснення, вказівки щодо того, як діяти у ситуації, що склалася, тощо. Наприкінці інформація завірялася підписом відповідальної посадової особи – зазвичай першого чи другого секретаря комітету, що її підготував. Дата укладання інформації, яка інколи вказувалася після підпису, відрізнялася від дати її відправлення в ЦК КПУ не більше ніж на 1–2 дні.

Типовий приклад – інформація Житомирського обкому Компартії України «Про діяльність осередків УРП, Руху і СНУМу з метою проведення в с. Базар Народницького району мітингу-реквієму і панахиди по вшануванню воїнів УПА та відповідну роботу партійних комітетів області» ЦК Компартії України від 29 листопада 1990 р. [263, арк. 175–179]. Розпочинається вона повідомленням про помітну активізацію «антирадянської», «антисоціалістичної» діяльності організацій УРП, НРУ та СНУМ [263, арк. 175]. На підтвердження цього її автори подали відомості про кілька недавніх акцій вказаних громадсько-політичних об'єднань, серед яких: спроба зірвати у Житомирі маніфестацію трудящих у зв'язку з 73-ю річницею Жовтневої революції та протиставити їй жалобну ходу і молебень за жертвами більшовизму, а також проведення у с. Базар Народницького р-ну Житомирської обл. мітингу-реквієму та панахиди по вшануванню воїнів УПА [263, арк. 175].

Про першу з них у інформації сказано, що її проведенню «перешкодила активна політична, організаторська протидія обкому і Житомирського міськкому партії, партійно-ідеологічного активу» [263, арк. 175]. Що ж стосується мітингу-реквієму та панахиди, в документі міститься детальна інформація про підготовчу роботу представників УРП, НРУ та СНУМ до їхнього проведення, відомості про роботу обласного партійного керівництва з їхнього недопущення, а також дані про їхній перебіг [263, арк. 176–179].

Поміж іншим авторами документу зауважено наступне: «Їм (мітингу-реквієму та панахиді – *авт.*) планувалося надати республіканського масштабу. З цією метою були підключені організації УРП, Руху і СНУМу Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Волинської областей, а також м. Києва.

Ними було розгорнуто широку підготовчу роботу з участю народного депутата УРСР від Рівненської області М.Поровського, ряду інших депутатів.

Зокрема, М.Поровський разом із іншими емісарами Руху та УРП побував у с.Базар 13 листопада, в день роботи Верховної Ради УРСР, намагаючись заручитися підтримкою громадськості. Були підготовлені і розповсюджені листівки, транспаранти, інші документи, суть яких – спроба політичної реабілітації воїнів УПА та Ю.Тютюнника, розбитих поблизу с. Базар військами Г. Котовського в 1921 році. Пропагандистська група УРП і Руху намагалася якомога ширше проінформувати про це населення Народницького та інших північних районів, а також обласного центру, використовуючи газету «Голос громадянина», яку видає народний депутат УРСР Я.Зайко, та газету Житомирської міськради «Вільне слово». Щоб зібрати на місце очікуваних подій якомога більше людей, їм обіцяли організувати 25 листопада в с.Базар безкупонний продаж дефіцитних товарів, інші вигоди.

Для надання акції законного вигляду у виконком Базарської сільської Ради надійшли заяви житомирських обласних організацій Руху та УРП, і від

М. Поровського, який пояснював, що в складі військ Ю. Тютюнника загинув і його родич сотник Шостак» [263, арк. 175–176].

Поряд із цим у інформації відзначено здійснення партійними, радянськими, правоохоронними органами області під контролем обкому КПУ ряду належних пропагандистських заходів з огляду на «явний політичний і провокаційний підтекст акції» [263, арк. 177]. Сказано про проведення організаційної та ідеологічної роботи, до якої було підключено Народницький, Овруцький, Олевський, Коростенський, Малинський райкоми, Коростенський міськком партії, відповідні міськрайвиконкоми, райвідділи МВС [263, арк. 177].

Авторами інформації також вказано на ігнорування ініціаторами акції рішення сесії Базарської сільради відмовити у її проведенні, прийнятого «з урахуванням позиції сільської громадськості і складної екологічної обстановки, викликані наслідками аварії на Чорнобильській АЕС» [263, арк. 177]: «Організатори не відмовилися від своїх намірів і в неділю 25 листопада зробили спробу здійснити їх при підтримці груп людей, що прибули автобусами з Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Волинської областей і м. Києва, автомобілями з Житомира. Нібито для їх заправки прибув і бензовоз з Рівненської області. Загальна кількість прибулих автобусів – 11, чисельність «груп підтримки», якими керували М. Поровський і секретар УРП В. Овсієнко, близько 450 чоловік» [263, арк. 178].

А ось що сказано у документі про перебіг самої акції: «Основні події розгорнулися на автотрасі біля с. Недашки Малинського району. Тут зібралися сотні жителів не тільки цього, а й Народицького, Овруцького, Коростенського районів, які заблокували шлях організаторам та учасникам наміченої акції. Полеміка з ними переросла в мітинг, на якому було рішуче відкинуто провокаційні спроби УРП, Руху і СНУМу зробити з білобандитів Ю. Тютюнника національних героїв. Виступаючи в гострій формі засудили дії М. Поровського, В. Овсієнка та інших прибулих, оцінивши їх як спробу

дестабілізувати обстановку, внести в села області розбрат і ворожнечу. Звучали вимоги до Верховної Ради УРСР дати подібним деструктивним і підбурювальним діям, до яких причетні й деякі народні депутати республіки, належну оцінку. Основний зміст виступів і вивішених населенням лозунгів викладено в звіті обласної газети «Радянська Житомирщина» за 27 листопада» [...].

Учасники імпровізованого пікету на руках розвернули автомобіль, що транспортував хрест, у зворотному від Базару напрямку. Під вигуки «Геть!», «Ганьба!» «групи підтримки» та їх керівники були змушені повертатися назад ні з чим» [263, арк. 178–179].

Підсумовуючи подану в документі інформацію, його автори зазначили, що «при організованій, чітко скоординованій підготовці з опорою на актив партійні, радянські, правоохоронні органи можуть успішно протистояти деструктивним акціям УРП, Руху, СНУМу, належним чином формувати громадську думку у зв'язку із діями цих організацій» [263, арк. 179].

Закінчується документ пропозиціями обкому партії у зв'язку з подіями в області:

«1. Оперативно і принципово висвітлювати їх в республіканській пресі, по радіо і телебаченню.

2. До подібних подій, яким УРП та Рух прагнуть надати республіканського масштабу, неодмінно залучати працівників ЦК Компартії України, вчених, що спеціалізуються на історії УРСР» [263, арк. 179].

Отже, основний масив документів, які зберігаються у фонді Центрального Комітету Компартії України, складають документи органів і організацій КПУ. Вони різняться між собою за багатьма ознаками: походженням, службовим призначенням, змістом, ступенем таємності вміщеної у них інформації тощо. Зважаючи на це, важливим завданням наукового використання документів Компартії України є вироблення їхньої класифікації. За аналогією до класифікації документів КПРС за походженням, запропонованої М. Я. Варшавчиком, документи Компартії

України, які відклалися у фонді, можна розділити на 3 групи: документи з'їздів та конференцій Компартії України, документи ЦК КПУ та документи місцевих партійних органів і первинних партійних організацій.

Щодо значення компартійних документів як історичного джерела, воно полягає у високому ступені їхньої інформаційної насиченості. Даючи цілісне уявлення про становлення та утвердження в Україні партійно-державної системи, вони водночас розкривають механізми та особливості її дії, відображають суспільно-політичне, соціально-економічне, культурне життя України радянської доби. Одночасно треба зважувати на те, що автори цих документів діяли в умовах партійної дисципліни, що могло відобразитися і на змісті цих документів, а тому вони вимагають критичного підходу до свого вивчення. Залучаючи їх до наукового обігу, варто порівнювати подану в них інформацію з іншими джерелами. В цілому ж документи КПУ, безперечно, є одним із основних джерел вивчення новітньої історії України.

2.2. Документи некомуністичних громадських організацій і політичних партій

Поряд із документами компартійного походження у фонді зберігаються документи некомуністичних громадських організацій і політичних партій – програми, статuti, відозви, заяви, звернення, пропозиції, листи на адресу партійних та державних органів, тексти виступів їхніх лідерів на установчих з'їздах, мітингах і т. ін. Значно поступаючись документам Компартії України кількісно, вони, однак, є не менш важливим джерелом вивчення новітньої історії України.

Особливу цінність документи некомуністичних громадсько-політичних об'єднань мають для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови. Зокрема, ознайомлення з програмними документами тієї чи іншої громадської організації або політичної партії дозволяє скласти уявлення про її політичну ідеологію, мету діяльності, практичні завдання та методи їхнього виконання і т. ін.

За приклад можна взяти два проекти Програми Народного Руху України за перебудову, розроблені ініціативними групами НРУ Спілки письменників України та Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР [257, арк. 3–27, 58–81]. Структурно вони абсолютно однакові. Кожен проект складається з восьми нумерованих розділів:

- 1) «Загальні принципи».
- 2) «Політична система».
- 3) «Право. Права людини».
- 4) «Соціальна справедливість».
- 5) «Економіка».
- 6) «Екологія».
- 7) «Національне питання, мова, культура».
- 8) «Організаційна структура та форми діяльності».

В першому з них пояснено, що являє собою НРУ, якими є його мета та завдання, яких головних засад дотримуватиметься він у своїй діяльності та, у який спосіб здійснюватиме свої цілі [257, арк. 3–6].

В наступних розділах («Політична система» – «Національне питання, мова, культура») обґрунтовано позицію НРУ з того чи іншого аспекту громадсько-політичного, соціально-економічного та національно-культурного життя УРСР [257, арк. 7–24]. Наприклад, у розділі «Соціальна справедливість» зауважено, що одним із найважливіших завдань НРУ є гуманізація суспільства [257, арк. 12]. Тут же сказано, що Рух виступає за право громадян УРСР на вільний вибір місця проживання та місця прикладання своїх сил і можливостей, обстоює думку, що держава повинна гарантувати громадянам свободу вибору способу і місця життя [257, арк. 12].

В розділі «Екологія» перераховано основні завдання НРУ в сфері охорони навколишнього середовища. Серед них: докорінний перегляд програми розвитку атомної енергетики в УРСР, припинення будівництва Чигиринської та Кримської АЕС, а також спорудження нових енергоблоків у республіці, проведення позавідомчої експертизи на діючих АЕС для

визначення відповідності рівня їхньої технічної безпеки міжнародним нормам, припинення експлуатації Чорнобильської АЕС і т. ін. [257, арк. 19–21].

Останній розділ проекту Програми НРУ – «Організаційна структура та форми діяльності» – містить положення, що визначають організаційну побудову та форми діяльності Руху, функції його керівних органів, умови набуття та припинення членства у ньому і т. ін. [257, арк. 24–27].

Не відрізняючись структурно, проекти Програми НРУ, однак, мають певні відмінності у своїх текстах. Зважаючи на це, їхній порівняльний аналіз дозволяє простежити зміни у розумінні сутності, завдань, принципів діяльності НРУ, які відбулися в ході організаційної роботи з його заснування.

Зокрема, у другому абзаці розділу «Загальні принципи» першого проекту міститься таке положення: «НРУ є невід’ємною єднальною ланкою між перебудовними ідеями Комуністичної партії та ініціативою найширших народних мас» [257, арк. 3]. У другому проекті його формулювання було дещо змінено: «Рух визнає керівну роль Комуністичної партії в соціалістичному суспільстві і являє собою єднальну ланку між перебудовними ідеями партії та ініціативою найширших народних мас» [257, арк. 58].

Інший приклад – у цьому ж розділі першого проекту одним зі способів здійснення Рухом своїх цілей названо участь у виборчій кампанії шляхом висунення своїх кандидатів у депутати [257, арк. 6]. В другому проекті цей пункт взагалі відсутній.

Не менш важливими для вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови є статuti громадських організацій та політичних партій. Ознайомлення з ними дозволяє скласти уявлення про організаційну побудову і принципи діяльності громадсько-політичних об’єднань, функції їхніх центральних та місцевих органів, права та обов’язки членів і т. ін.

Одним із таких документів є проект Статуту Української партії демократичної згоди (УПДЗ), розроблений В. Хмельком за участю С. Лилика, А. Покроєва, В. Скрипника та Ю. Чехового [262, арк. 197–197 зв.].

Він складається з 7 розділів:

I. Загальні положення (3 підрозділи: 1.1.–1.3.).

II. Цілі, завдання і методи діяльності (4 підрозділи: 2.1.–2.4.).

III. Членство в партії (6 підрозділів: 3.1.–3.6.).

IV. Права та обов'язки членів партії (3 підрозділи: 4.1.–4.3.).

V. Організаційна побудова партії:

а) Первинні організації (5 підрозділів: 5.1.–5.5.);

б) Конференції і з'їзди (3 підрозділи: 5.6.–5.8.);

в) Функціональні органи (10 підрозділів: 5.9.–5.18.);

г) Партійні референдуми (2 підрозділи: 5.19.–5–20.).

VI. Фракції партії в Радах народних депутатів (2 підрозділи: 6.1.–6.2.).

VII. Правовий статус, майно і кошти партії (8 підрозділів: 7.1.–7.8.).

В перших двох із них пояснено, що являє собою та за що виступає УПДЗ, визначено її мету та завдання, окреслено методи діяльності [262, арк. 197].

В наступних розділах розглянуто ряд організаційних питань, як-от: членство у партії, її організаційна побудова, правовий статус, майно та кошти тощо. Наприклад, у розділі «Членство в партії» розкрито умови набуття та збереження членства в УПДЗ, перераховано можливі причини його припинення [262, арк. 197]. В розділі «Організаційна побудова партії», серед іншого, визначено принципи побудови та сферу повноважень первинних організацій УПДЗ, частоту скликання конференцій її територіальних організацій і горизонтальних структур, максимальну кількість та умови обрання їхніх делегатів, функції функціональних органів партії: Організаційної, Наукової, Інформаційної Рад, Арбітражної Комісії, умови проведення загальнопартійного референдуму [262, арк. 197–197 зв.].

Поряд із програмними та статутними документами новостворених громадсько-політичних об'єднань важливим джерелом вивчення становлення та розвитку багатопартійності в УРСР у роки перебудови є документи їхньої поточної діяльності: відозви, заяви, звернення, ухвали, маніфести тощо. Ознайомлення з ними дозволяє з'ясувати ставлення тієї чи іншої громадської організації або політичної партії до політики комуністичної влади, суспільно-політичних процесів, які відбувалися у внутрішньому житті республіки, окремих резонансних подій і т. ін.

Одним із таких документів є пропозиція Громадського історико-просвітнього центру «Бабин Яр» «Про проведення 50-річчя з дня початку знищення німецьким нацизмом євреїв у Європі» від 6 квітня 1989 р. [250, арк. 115–120]. Розпочинається вона з обґрунтування необхідності проведення у Києві, починаючи з 29 вересня 1991 р., комплексу заходів міжнародного характеру з увіковічення пам'яті «не лише жертв Бабиного Яру, але і 6 мільйонів євреїв, які стали жертвами нацистського геноциду в Європі» [250, арк. 115].

Потому в пропозиції розглянуто питання про те, під чією егідою мало проводитися відзначення роковин трагічних подій. У зв'язку з цим висловлено думку, що ініціатором і організатором урочистостей повинен був стати Громадський історико-просвітній центр «Бабин Яр» [250, арк. 116]. Сказано про очікувану участь в їхній організації Радянського комітету захисту миру, Радянського фонду миру, Радянського фонду культури, Комітету радянських жінок, Комітету молодіжних організацій, Всесоюзного товариства охорони пам'яток історії та культури, Радянського комітету ветеранів війни і праці, творчих спілок, Єврейського культурного центру імені Соломона Міхоелса [250, арк. 116].

Після цього у пропозиції подано перелік та описання пропонованих заходів, серед яких названо організацію міжнародної наукової конференції, проведення виставки документів і фотографій про нацистські злочини проти

євреїв, закладання меморіалу-музею «Бабин Яр», відкриття пам'ятних знаків та меморіальних дощок на ряді будівель міста [250, арк. 116–118].

Закінчується документ розглядом питань про їхню підготовку та фінансування [250, арк. 119–120].

Цінним джерелом дослідження становлення і розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови є також листи керівних органів громадських організацій та політичних партій на адресу партійних, радянських і державних органів. Ознайомлення з ними дає досліднику інформацію про напрямки та масштаби діяльності громадсько-політичних об'єднань, ставлення їхнього керівництва до політики радянської влади. Крім цього, у них містяться відомості, які проливають світло на суспільно-політичну обстановку в республіці або окремому її регіоні в той чи інший проміжок часу.

Одним із таких документів є лист Секретаріату НРУ від 12 жовтня 1989 р., відправлений у Президію ВР СРСР (копії – у ЦК Компартії України та Президію ВР УРСР) [247, арк. 156–157]. У ньому висловлено протест проти силового розгону омонівцями стихійного концерту, що проходив у Києві на площі Жовтневої революції за участю народного хору композитора та диригента Л. І. Яценка. Наголосивши на тому, що внаслідок протиправних дій працівників правоохоронних органів багато людей було жорстоко побито та арештовано, автори листа вимагали негайно провести розслідування та покарати винних.

Інший типовий приклад – відкритий лист Секретаріату НРУ від 18 грудня 1989 р., адресований виконкому Ради народних депутатів м. Києва (копії – міським, обласним та республіканським ЗМІ) [256, арк. 229–230]. В ньому подано витяг із прийнятої громадськістю Києва 17 грудня на жалібному мітингу пам'яті правозахисника, вченого А. Д. Сахарова ухвали, зміст якої зводився до наступного:

– провести 24 грудня у Києві на Хрещатику жалібну демонстрацію на знак вшанування пам'яті А. Д. Сахарова та солідарності з ідеями

справедливості, демократії, свободи та гуманізму, боротьбі за втілення яких він присвятив своє життя;

- доручити виконкому Ради народних депутатів м. Києва забезпечити умови організації та проведення демонстрації, зокрема врегулювати рух міського транспорту, повідомити про демонстрацію через ЗМІ міста до 21 грудня;

- визначити місцями збору людей, які візьмуть участь у демонстрації, майдани: під Аркою возз'єднання, біля музею Леніна та Жовтневої революції;

- просити Секретаріат НРУ взяти на себе організацію підготовки та проведення демонстрації [256, арк. 229].

Наприкінці листа його автори інформували виконком Ради народних депутатів м. Києва, що на засіданні Секретаріату НРУ, яке відбулося 18 грудня, було прийнято рішення виконати прохання громадськості та взяти на себе організацію і проведення жалібної демонстрації, зверталися до чиновників із закликом забезпечити умови для її проведення [256, арк. 229–230].

Не менш вагомим джерелом вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови є тексти виступів керівників та рядових членів громадсько-політичних об'єднань на їхніх установчих з'їздах, конференціях, мітингах, зустрічах із громадськістю тощо. В них дано оцінку суспільно-політичній обстановці у республіці, висловлено ставлення до тих чи інших подій, окреслено перспективні напрямки здійснення перебудовчих процесів і т. ін.

Одним із таких документів є текст доповіді В. І. Вовка «Мертві тримають живих? До політичної ситуації на Україні» на першій конференції Соціал-демократичної партії України, що відбулася 24–25 листопада 1990 р. у Києві [262, арк. 158–172]. Доповідь складається з трьох частин. Перша – «Україна в Європі – нове чи добре забуте старе?» – являє собою короткий історичний екскурс, покликаний довести, що «при усій силі та тривалості

зовнішнього впливу Україна не стала «російською» духом, а залишилася східноєвропейською країною» [262, арк. 160], обґрунтувати історичну справедливість отримання Україною незалежності. Поміж іншим, у ній зауважено наступне: «Розпад комуністичної імперії надає Україні історичний шанс для відтворення незалежної та демократичної української держави, орієнтованої на загальносвітові та насамперед загальноєвропейські цінності. Унікальність та реальність цього шансу значною мірою полягає у тому, що вперше за багато століть такі поняття як «імперія» та «Росія» перестали бути тотожними. В новій імперії Росія і сама виявилася не лише наглядцем, але і жертвою. В той же час не варто і переоцінювати цей факт, тим більше, що очікуваний союз Горбачов-Єльцин, який можливо і є рятівним для Росії, таїть у собі певну загрозу стратегічній цілі України та не виключає повністю нового суміщення цих понять, хоча і в новій (економічній) якості.

Втім, якщо бути реалістами, які розраховують на кінцевий результат, необхідно бути свідомим того, що головний «дракон» знаходиться не десь зовні, а перш за все всередині українського народу. Перемога над ним означає передусім подолання як «малоросійської» психології, що пустила корені у народній товщі, так і відчуженого ставлення до державних (загальнонаціональних) інтересів України, а також взяття на себе відповідальності за свою долю на усіх рівнях – від окремої людини до усієї української нації. Процес цей безумовно тривалий і болісний, але неминучий для того, щоб Україна зайняла достойне місце у загальноєвропейському суспільстві» [262, арк. 161–162].

Друга частина доповіді має назву «До питання про консолідацію на Україні» [262, арк. 162–164]. Головна думка, висловлена автором у ній, полягає у тому, що національна консолідація продовжує залишатися однією з найважливіших проблем для України. Розмірковуючи над цим, В. І. Вовк прийшов до висновку, що «оптимальною для досягнення незалежності та збереженості цілісності України можливістю є загальнонаціональна консолідація усього її народу на двох основоположних принципах. По-

перше, досягнення балансу інтересів окремої особи та нації в цілому, а також різних релігійних конфесій. По-друге, гнучкий новий земельний устрій України, що дозволить самостійно враховувати на місцях специфічні особливості різних регіонів, при безумовній загальній єдності та неподільності території України» [262, арк. 162].

На його думку, вирішальну роль у консолідації народу України міг би відіграти загальнонаціональний демократичний рух типу чеського «Громадянського форуму» чи польської «Солідарності». Теоретично консолідуючим центром міг би стати Народний Рух України за перебудову [262, арк. 163]. Але для цього йому слід було перетворитися на «коаліцію не просто опозиційних до КПУ, а й демократичних опозиційних сил» [262, арк. 164].

Третю частину своєї доповіді, озаглавлену «Дійові особи на політичній авансцені України», присвячено В. І. Вовком аналізу існуючих на той час в УРСР політичних партій [262, арк. 164–172]. Поряд із фактологічною інформацією про час та місце заснування тієї чи іншої політичної партії, її кількісний та якісний склад, персональний склад керівництва у ній дано оцінки діяльності провідних українських політсил, зроблено прогнози їхнього подальшого розвитку.

Наприклад, характеризуючи крайній правий фланг політичного спектру України, представлений Українською національною партією, Українською народно-демократичною партією, Українською селянсько-демократичною партією та Українською демократичною спілкою, автор вказав на те, що УНП і УНДП виступили ініціаторами створення Української Міжпартійної Асамблеї, покликаної забезпечити формування комітетів громадян Української Народної Республіки, ліквідованої більшовиками, скликання Національного Конгресу та Установчих Зборів як єдиних законних органів влади [262, арк. 166]. Зазначив, що УНП, яка базувалася в основному в Західній Україні, навідріз відмовлялася від участі в існуючих владних структурах і в принципі обмежувалася романтизацією національної історії

(особливо мілітаристських традиції ОУН), вимогами відтворення української державності на основі громадянських комітетів та жорсткою антикомуністичною пропагандою [262, арк. 166]. Відмітив спроби УНДП висунути економічну програму, яка, на його подив, виявилася досить лівою [262, арк. 166]. Зауважив, що, намагаючись знайти вихід із сучасної кризи українського села, УСДП водночас брала активну участь в діяльності УМА [262, арк. 166].

А ось як оцінив В. І. Вовк тогочасні розбрід і хитання, які мали місце у комуністичному таборі: «Частина КПУ на чолі з Л. Кравчуком відверто намагається «відіграти під себе» підйом національної самосвідомості народу, розігрує карту поборників державного суверенітету України. Однак, робить це досить обережно та непослідовно, з постійною оглядкою на Москву і особливо на Росію, ніби постійно приміряючись, що «уже можна», а чого «ще не можна». Керівництво КПУ, не будучи до кінця впевненим у тому, на що ставити і «чия візьме гору», уважно стежить за розвитком взаємин Центр-Росія (Горбачов-Єльцин), водночас маневруючи у Києві, готове або відступити, або й далі нарощувати віддалення України від імперського центра. Можна припустити, що при сприятливому розкладі в Москві, КПУ «похитнеться» перед національно-демократичним рухом у питанні про незалежність, доклавши при цьому максимум зусиль до того, щоб не втратити своїх позицій в Україні. Частина української партійної номенклатури, яка в душі завжди проклинала, але в житті раболіпствувала перед імперською, відчувши її слабкість, вочевидь, не проти кинути своїх закордонних московських «босів» із тим, щоб самим зберегтися і стати господарями в Україні. Партапарат КПУ, не маючи ніколи яких-небудь глибоких ідеологічних переконань, якщо не вважати такими певний набір догм і стереотипів, має непогане чуття на небезпеку. На відміну від ортодоксів-полозківців у Росії, більш приземлена та прагматична номенклатура в Україні хоче пристосуватися до умов, які змінюються, але

так, щоб не втратити свого привілейованого становища у суспільстві, як це сталося в інших країнах Центральної та Східної Європи» [262, арк. 167–168].

Отже, окрему групу документів фонду Центрального Комітету Компартії України складають документи некомуністичних громадських організацій і політичних партій – програми, статuti, відозви, заяви, звернення, пропозиції, листи на адресу партійних та державних органів, тексти виступів їхніх лідерів на установчих з'їздах, мітингах і т. ін. Будучи в цілому важливим історичним джерелом, особливу цінність вони становлять для вивчення зародження та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови: містять інформацію про політичну ідеологію створених у названий час громадсько-політичних об'єднань, їхні цілі, практичні завдання і методи їхнього виконання, організаційну побудову та принципи діяльності, функції центральних і місцевих органів, права й обов'язки членів, ставлення до комуністичного режиму та його політики тощо.

2.3. Документи органів державної влади та управління

Наступну групу документів, які відклалися у фонді, представлено документами органів державної влади та управління Радянської України. Як і документи некомуністичних громадсько-політичних об'єднань, кількісно вони значно поступаються документам органів і організацій Компартії України.

Їхній видовий склад визначено підлеглим становищем, у якому перебували органи державної влади та управління УРСР – наркомати, міністерства, відомства, Ради народних депутатів, Рада Міністрів, Верховний Суд, Прокуратура й т. ін. – щодо органів і організацій КПУ. Здебільшого це інформаційні документи – інформації, довідки, записки, – покликані інформувати українське партійне керівництво про хід виконання його розпоряджень, стан справ у республіці та її регіонах, окремі резонансні події, що відбулися, зміну громадської думки з приводу того чи іншого питання тощо. Трапляються у фонді й запити органів державної влади на адресу ЦК

КПУ, головною метою яких було отримання дозволу на заплановані кроки, узгодження своєї діяльності з генеральною лінією партії, отримання роз'яснень з приводу того, як поводитись в ситуації, що склалася. Зустрічаються підготовлені на вимогу партійних функціонерів експертні висновки з приводу програм окремих громадсько-політичних об'єднань, які з'явилися в республіці у роки перебудови, огляди книг, брошур, тематичних газетних публікацій, теле- та радіопередач і т. ін.

Як правило, документи органів державної влади та управління Радянської України друкувалися на їхніх офіційних бланках, у «шапці» яких було зазначено контактні дані органу, який підготував документ – його повна назва, адреса, телефон, – а також вихідний номер документа та дата його відправлення у ЦК Компартії України. Обов'язковими елементами їхніх текстів були усталені словосполучення та фрази на зразок «просимо дати дозвіл», «на ваш запит № ... від ... інформуємо», «просимо розглянути», «у зв'язку з ... повідомляємо», «просимо узгодити» й т. ін. Завірялися вони підписом відповідальної посадової особи.

Про реакцію партійного керівництва УРСР на інформацію, подану в документах республіканських органів державної влади та управління, дають уявлення накладені на них резолюції партійних керівників – секретарів і завідувачів відділів Центрального Комітету КПУ, членів його Політбюро та ін.

Зокрема, на аркуші, доданому до підготовленого Державним комітетом УРСР по телебаченню і радіомовленню та відправленого 21 червня 1989 р. у ЦК Компартії України разом із супровідним листом таємного огляду основних напрямків закордонної католицької радіопропаганди українською мовою за квітень-червень 1989 р., міститься зроблений 22 червня напис секретаря ЦК КПУ Ю. Н. Єльченка наступного змісту: «Озн[айомити] тт. Кравчука Л. М., Шульгу М. О.» [247, арк. 44].

А ось яку резолюцію залишив на довідці оперативного штабу УВС Київського міськвиконкому «Про стан громадського порядку та безпеки під

час проведення мітингу на площі перед Республіканським стадіоном» від 17 грудня 1989 р. перший секретар ЦК Компартії України В. А. Івашко: «Ознайомити членів та кандидатів у члени Політбюро ЦК Компартії України» [247, арк. 244].

Щодо джерельного потенціалу документів органів державної влади та управління УРСР для вивчення новітньої історії України, розглянемо його на прикладі кількох таких документів доби перебудови. Першим із них є довідка оперативного штабу УВС Київського міськвиконкому «Про стан громадського порядку та безпеки під час проведення мітингів на площі перед Республіканським стадіоном та на Спортивній площі у м. Києві» від 10 грудня 1989 р. [247, арк. 177–185].

Розпочинається вона повідомленням про звернення у виконком Московської районної Ради народних депутатів м. Києва Є. В. Пронюка, В. В. Гурдзана, О. М. Миколишина, В. Н. Чередниченко та Р. О. Василенка, які від імені Всеукраїнського товариства репресованих подали заяву з проханням дозволити провести (10 грудня 1989 р. з 12. 00 до 15. 00 год.) на площі перед Республіканським стадіоном мітинг на тему «Права людини: закон і дійсність» з чисельністю учасників до 100 осіб, а також рішення названого райвиконкому № 978 від 4 грудня 1989 р. про його (прохання) задоволення [247, арк. 177].

Далі сказано про звернення у цей же виконком райради народних депутатів В. Г. Пекарського із заявою від імені Української народно-демократичної ліги, в якій повідомлено про намір останньої провести у зв'язку з 41-ю річницею Міжнародного дня прав людини ООН (10 грудня 1989 р. з 12. 00 до 15. 00 год.) на площі перед Республіканським стадіоном мітинг на тему «Права людини й демократія» з чисельністю учасників 3000 осіб, і прийняте вказаним райвиконкомом рішення № 979 від 4 грудня 1989 р. про відмову в санкціонуванні його (мітингу) проведення [247, арк. 178].

Після цього у довідці вміщено інформацію про звернення у виконком Ленінської районної Ради народних депутатів К. В. Волги, М. П. Кубенко та Л. С. Чернової із заявою з проханням дати дозвіл на проведення (10 грудня 1989 р. з 14. 00 до 17. 00 год.) на Спортивній площі мітингу на тему «Відновлення на Українському телебаченні телесеансів лікаря-психотерапевта А. М. Кашпіровського» з чисельністю учасників 500 осіб, а також рішення названого райвиконкому № 677 від 4 грудня 1989 р. про його (прохання) задоволення [247, арк. 178].

Характерно, що у документі подано особові дані усіх тих, хто звертався до виконкомів Московської та Ленінської районних Рад народних депутатів із заявами на проведення мітингів [247, арк. 177–178]. Наприклад, про Олексія Миколайовича Миколишина сказано, що він народився в 1918 р. у с. Біще Бережанського р-ну Тернопільської обл. За національністю був українцем. Працював інженером Київського експериментального керамічно-художнього заводу. Мешкав у м. Вишневе Києво-Святошинського р-ну Київської обл. на вул. Ватутіна, 9-а (в Київській обл. – з 1965 р.) [247, арк. 177].

Наступний комплекс відомостей, вміщених у довідці, стосується перебігу санкціонованого мітингу на площі перед Республіканським стадіоном. Авторами документу вказано, хто і коли відкрив мітинг, скільки осіб взяло у ньому участь, скільки людей виступило, якою була тематика промов, яка символіка була присутньою тощо [247, арк. 178–184].

Відзначимо, що інформацію про мітинг викладено у документі досить детально та скрупульозно. Зокрема, про його відкриття в довідці вміщено наступні відомості:

- час початку мітингу з точністю до хвилини (12 год. 07 хв.);
- марка (ПАЗ) та державний реєстраційний номер (73-13 КІЩ) автобуса, на якому було розміщено радіотрансляційну установку, задіяну у відкритті та подальшому перебігу мітингу;

– особові дані людини, яка розпочала мітинг (ПІБ, час і місце народження, національність, партійність, місце проживання, причини та час притягнення до адміністративної відповідальності) [247, арк. 178–179].

Що стосується виступів на мітингу, в довідці відзначено, що їх було 34 [247, арк. 179]. Про кожного з них подано коротку інформацію за схемою: ім'я та прізвище оратора, його національна, соціальна, політична приналежність, тематика виступу [247, арк. 179–183]. Наприклад, серед виступаючих названо норвезького журналіста Уго Еріксона, який розповів про політв'язня Володимира Буковського, повідав про відродження католицької церкви у Львові, запропонував, щоб керівництво СРСР вибачилося перед афганцями, сказав, що йому відмовили у наданні дозволу на поїздку до Воркути та Свердловська [247, арк. 180]. Іншим промовцем вказано члена Секретаріату НРУ Сергія Федоринчика. Відзначено, що він висловився за ліквідацію жорстких пунктів марксизму, таких як диктатура пролетаріату, закликав підтримати комуністів, які не включають ці пункти у свої програми, запропонував виборцям використовувати символіку та переобрати керівництво Київського міськвиконкому [247, арк. 181].

Після інформації про виступи та виступаючих у довідці вміщено відомості про тематику записок, які надходили до ведучих у ході мітингу: запланований на 22 січня 1990 р. «живий ланцюг» від Львова до Києва, передвиборча комісія, намічений на 11 грудня 1989 р. страйк і т. ін. [247, арк. 183].

Сказано у документі й про кількість учасників мітингу та символіку, присутню на ньому. Зокрема, якщо вірити його авторам, у мітингу взяло участь близько 800 осіб, якими було розгорнуто 22 прапори, у тому числі 20 жовто-блакитних, 1 малиновий із блакитним колом у центрі та буквами «С» і «Б», між якими зображено палаючу свічку (прапор органу студентського братства), та 1 зелений із розбитим на 3 трикутники блакитного, малинового та жовтого кольорів квадратом у центрі (прапор громадського комітету з

захисту Голосіївського лісу), а також 1 хоругву малинового кольору з жовтим тризубом у центрі [247, арк. 183].

Крім цього, у довідці зазначено, що учасниками мітингу було піднято 15 саморобних лозунгів антивладного змісту, серед яких: «Право людини – громадянам України!», «Омоновец – на трудовий подвиг в 30-километровую зону!», «Реабілітувати жертв репресій часів Брежнєва та Щербицького!», «Свободу всім політв'язням!», «Геть диктатуру КПРС!», «Ради без комуністів!» і т. ін. [247, арк. 183–184].

Поряд із цим у документі подано особові дані учасника мітингу О. Ю. Моцеборка. Причиною звернення на нього уваги правоохоронцями стало тримання ним ватману, на якому було прикріплено 3 фотографії співробітників ЗМОП, зроблено малюнок чоловіка із зав'язаним ротом, який тримає плакат з написом «Гласність по-київськи» [247, арк. 184]. Відзначено також, що невідомий громадянин, особа якого встановлювалася, тримав плакат із наклеєними на ньому 12 фотографіями працівників органів внутрішніх справ, супроводженими антиміліцейським текстом [247, арк. 184].

Закінчується інформація про мітинг на площі перед Республіканським стадіоном повідомленням про його завершення о 15 год. 02 хв. Насамкінець автори довідки зауважили, що серед його учасників розповсюджувалися самвидавські газети: «Братство», «Набат», «Голос відродження» та «Наша віра» [247, арк. 184].

Після цього у документі вміщено відомості про санкціонований мітинг, який відбувся на Спортивній площі того ж дня, що і мітинг перед Республіканським стадіоном [247, арк. 184–185]. Прикметно, що увага, яку приділили автори довідки цьому мітингу, – мізерна. Наприклад, якщо інформація про мітинг перед Республіканським стадіоном займає 7 аркушів (понад 75 % усього документу), то інформація про мітинг на Спортивній площі – усього 1.

Другим документом, обраним нами для розгляду джерельного потенціалу документів органів державної влади та управління Радянської України, які відклалися у фонді, є висновок Прокуратури УРСР з питань, поставлених державно-правовим відділом Центрального Комітету Компартії України у зв'язку з листом, що надійшов у ЦК КПУ, від 30 листопада 1989 р. [248, арк. 44–46]. Ним Прокуратура УРСР інформувала українське партійне керівництво про результати проведеної нею за дорученням державно-правового відділу ЦК Компартії України перевірки законності та обґрунтованості притягнення до відповідальності осіб, які брали участь в несанкціонованих мітингах у ряді областей республіки.

Зокрема, у документі повідомлено про встановлення факту проведення керівниками обласних організацій Народного Руху України за перебудову, згідно з рішенням його Секретаріату, несанкціонованих мітингів у Рівному, Чернівцях, Хмельницькому та Дубно в жовтні 1989 р. [248, арк. 44]. Зазначено, що за ці правопорушення організаторів та активних учасників незаконних мітингів на основі Наказу Президії Верховної Ради УРСР «Про відповідальність за порушення встановленого порядку організації та проведення зібрань, мітингів, вуличних походів і демонстрацій» від 3 серпня 1988 р. було притягнуто до адміністративної відповідальності [248, арк. 44]. Подано інформацію про ряд таких випадків, на висвітлення кожного з яких відведено 1–2 абзаци тексту [248, арк. 44–45]. При цьому вказано посади осіб, які приймали постанови про притягнення до відповідальності організаторів та активних учасників мітингів; імена (основні) та кількість осіб, притягнутих до відповідальності згідно з тією чи іншою постановою; причини притягнення їх до відповідальності; обґрунтованість та законність рішень про притягнення їх до відповідальності тощо.

Наприклад, у висновку зауважено, що «народним суддею м. Рівне за організацію та активну участь у проведенні 15 жовтня 1989 р. несанкціонованого мітингу обґрунтовано піддані адміністративному арешту терміном на 15 діб Поровський М. І., Дем'янюк І. В., 9 осіб оштрафовані на

100-300 крб., і одна – попереджена» [248, арк. 44]. Сказано, що за злісну непокору вимогам працівників міліції – перешкоджання доставці правопорушників у нарсуд – арештовано на 15 діб В. М. Червонія [248, арк. 44].

Обґрунтованими названо також постанови народних суддів Ленінського р-ну м. Чернівці і м. Хмельницький про арешт 3 осіб, штрафування 7 осіб на суму від 50 до 500 крб. і попередження 1 особи за організацію та активну участь у проведенні 15 жовтня несанкціонованих мітингів [248, арк. 44].

Що ж до М. Є. Зверика та В. Ф. Бендюга, оштрафованих народним суддею м. Хмельницький за активну участь в несанкціонованому мітингу на 20 і 40 крб. відповідно, а також І. В. Нагірняка, оштрафованого народним суддею Ленінського р-ну м. Чернівці за пікетування поблизу будинку міськвиконкому, зазначено, що Прокуратура УРСР опротестувала постанови про притягнення їх до відповідальності за недоведеністю їхньої участі у здійсненні правопорушень. Відзначено, що неправомірних дій з боку співробітників міліції щодо них вчинено не було [248, арк. 45].

Крім цього, у висновку висвітлено події, які мали місце 10 жовтня 1989 р. у с. Лісна Тарновиця Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.: «Прокуратурою Надвірнянського району Івано-Франківської області 23 жовтня ц. р. відкрито кримінальну справу за фактом перевищення службових повноважень працівниками міліції. Розслідуванням встановлено, що 10 жовтня ц. р. жителі с. Лісова Тарновиця провели схід та прийняли рішення про заборону вивезення сміття у відпрацьований кар'єр, розміщений поблизу села, який спеціально для цих цілей відведений рішенням облвиконкому. Коли 11 автомашин зі сміттям 19 жовтня ц. р. направлялися у кар'єр, вони були зупинені жителями, окремі з яких кидали каміння в працівників міліції, які супроводжували автомашини, висловлювалися на їхню адресу нецензурною лайкою. Міліцією натовп було відтіснений, чим

було забезпечено проїзд автомобілів. Що стосується повідомлення про побиття громадян, то вони перевіряються в ході слідства.

Кримінальна справа вивчена у Прокуратурі УРСР, дані письмові вказівки, виконання яких взято на контроль. Вжиті заходи для закінчення розслідування у стислі терміни» [248, арк. 45].

Сказано у документі й про «похід по місцях», організований наприкінці жовтня активістами екологічних організацій республіки: «В кінці жовтня ц. р. 16 учасників екологічного походу організували й провели у м.м. Коростень, Народичі з дозволу міськвиконкому вуличні ходи, а в м. Овручі – несанкціонований мітинг. У селищах Поліське та Іванків Київської області були проведені екологічні мітинги за участю співробітників партійних і радянських органів. Працівники міліції проведенню вказаних заходів не перешкоджали і нікого не затримували. Скарг на неправомірні дії посадових осіб не надходило» [248, арк. 45–46].

Не менш важливу інформацію, яка проливає світло на становлення демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови, містить доданий до висновку список осіб, притягнених до адміністративної відповідальності за порушення порядку організації та проведення мітингів і зібрань [248, арк. 47–51].

Умовно його можна розділити на 3 частини. Перша з них містить відомості про осіб, притягнутих до відповідальності по Рівненській обл. (13 осіб) [248, арк. 47–49], друга – по Чернівецькій обл. (7 осіб) [248, арк. 49–50], третя – по Хмельницькій обл. (4 особи) [248, арк. 50–51].

Список сформовано за схемою: порядковий номер (для кожної області починається з «1»); прізвище, ім'я, по батькові особи; ким і коли видано постанову про притягнення її до відповідальності; зміст постанови. Порядок розташування осіб у списку в межах кожної з областей – безсистемний.

Наведемо кілька витримок із нього:

«По Рівненській області

1. Поровський Микола Іванович – постановою народного судді м. Рівне від 30.10.89 р. за ч. 2 ст. 185-1 КоАП підданий адміністративному арешту терміном на 15 діб за організацію та активну участь у проведенні несанкціонованого мітингу 15.10.89 р. поблизу стадіону «Авангард» м. Рівне [...].

4. Донкевич Михайло Ульянович – постановою нарсудді того ж міста (Рівне – *авт.*) від 30.10.89 р. за ч. 1 ст. 185-1 КоАП попереджений за активну участь у проведенні несанкціонованого мітингу 15.10.89 р. поблизу стадіону «Авангард» [...].

11. Юрчук Іван Іванович – постановою нарсудді того ж району (Дубновського – *авт.*) від 17.10.89 р. за ст. 185-1 КоАП підданий штрафу в розмірі 200 карбованців за активну участь у проведенні вказаного мітингу (несанкціонованого мітингу на площі імені Леніна у Дубно – *авт.*) [...].

По Чернівецькій області

1. Старик Володимир Петрович – постановою нарсудді Ленінського району м. Чернівці від 17.10.89 р. за ст. 185 ч. 2 КоАП підданий адміністративному арешту на 10 діб за організацію несанкціонованого мітингу 15.10.89 р. у м. Чернівці.

22.10.89 [р.] постановою в. о. голови Чернівецького облсуду термін адмінарешту знижений до 5 діб [...].

5. Панчук Олег Ельпідифорович – постановою нарсудді того ж району (Ленінського району м. Чернівці – *авт.*) від 17.10.89 р. підданий штрафу в розмірі 500 крб. за організацію несанкціонованого мітингу 15.10.89 р. у м. Чернівці [...].

По Хмельницькій області

1. Сіренко Геннадій Олександрович – постановою нарсудді м. Хмельницький від 13.11.89 р. за ст. 185 ч. 1 КоАП попереджений за організацію організаційного зібрання «народного руху України» 15.10.89 р. у м. Хмельницький.

2. Теленько Богдан Петрович – постановою нарсудді м. Хмельницький 25.10.89 р. підданий штрафу в розмірі 150 крб. за організацію 15.10.89 р. несанкціонованого установчого зібрання громадян у м. Хмельницький» [248, арк. 47–50].

Отже, окрему групу документів фонду Центрального Комітету Компартії України становлять документи органів державної влади та управління УРСР. Їхній видовий склад визначено підлеглим становищем, у якому перебували органи державної влади та управління УРСР – наркомати, міністерства, відомства, Ради народних депутатів, Рада Міністрів, Верховний Суд, Прокуратура й т. ін. – щодо органів і організацій КПУ. Здебільшого це інформаційні документи – інформації, довідки, записки, – покликані інформувати українське партійне керівництво про хід виконання його розпоряджень, стан справ у республіці та її регіонах, окремі резонансі події, що відбулися, зміну громадської думки з приводу того чи іншого питання тощо. Трапляються у фонді й запити органів державної влади на адресу ЦК Компартії України, головною метою яких було отримання дозволу на заплановані кроки, узгодження своєї діяльності з генеральною лінією партії, отримання роз’яснень з приводу того, як поводитись в ситуації, що склалася. Зустрічаються підготовлені на вимогу партійних функціонерів експертні висновки з приводу програм окремих громадсько-політичних об’єднань, які з’явилися в республіці у роки перебудови, огляди книг, брошур, тематичних газетних публікацій, теле- та радіопередач і т. ін. Загалом же документи органів державної влади та управління, що відклалися у фонді, є важливим історичним джерелом.

2.4. Кореспонденції громадян на адресу республіканського та союзного партійного керівництва

Ще одну групу документів, які зберігаються у фонді, складають кореспонденції – листи, телеграми, заяви, скарги й т. ін. – громадян на адресу ЦК Компартії України, ЦК КПРС, окремих республіканських і союзних

партійних діячів [див., напр.: 272–317]. Основна їхня маса датована 1944–1991 рр., представлена у двох описах фонду – оп. 40 (186 спр. за 1945–1970 рр.) і оп. 41 (2323 спр. за 1944–1991 рр.). Окремі кореспонденції включені до складу інших описів. Зокрема, у справах оп. 32 зустрічаються поодинокі колективні листи громадян ЦК Компартії України, в яких висловлено ставлення до заснування Народного Руху України за перебудову, оцінено його діяльність [249, арк. 26–27, 84, 171, 188–191].

Як і документи інших виділених нами груп, кореспонденції громадян, що відклалися у фонді, не є однорідним джерельним комплексом, різняться між собою за рядом ознак: авторством, видом, способом відтворення інформації, тематикою і т. ін. Це ставить перед дослідниками, які працюватимуть з ними, завдання їхньої класифікації [471, с. 109].

Наприклад, за авторством кореспонденції можна розділити на індивідуальні та групові. За видом – на листи, телеграми, заяви, скарги, протести тощо. За способом відтворення інформації – на рукописні та машинописні. Що стосується їхньої тематики, вона охоплює широке коло питань. Автори кореспонденцій висловлювали своє ставлення до політики партії, скаржилися на незадовільні умови життя, свавілля представників місцевої влади, зверталися за роз'ясненнями з питань, які їх турбували, просили про допомогу у вирішенні побутових проблем і т. ін. [471, с. 109].

На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують кореспонденції громадян на адресу республіканського та союзного партійного керівництва доби перебудови.

Значну частину проаналізованих нами кореспонденцій вказаного періоду присвячено висвітленню зловживань керівними партійними, радянськими, господарськими працівниками різних рівнів своїм службовим становищем. Одним із таких документів є заява мешканця Ізмаїла Одеської області Б. М. Мельника на ім'я другого секретаря ЦК Компартії України

О. А. Титаренка від 7 липня 1987 р. [278, арк. 3–6]. У ній повідомлено про недоліки в роботі Ізмаїльського міськкому Компартії України, подано відомості про службові зловживання його секретаря Т. П. Живори.

Інший типовий приклад – лист колгоспника Т. Ф. Сиволапа ЦК Компартії України від 25 травня 1987 р., у якому наведено факти зловживань директором колгоспу «Дружба» О. І. Антоновим своїм службовим становищем [278, арк. 124–126].

Автори багатьох кореспонденцій піднімали питання свого незаконного, на їхню думку, звільнення з роботи. Серед них: професор Одеського інженерно-будівельного інституту Ю. О. Авдєєв [282, арк. 82–83], доцент Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту О. М. Козак [295], старший науковий співробітник Київського інституту інженерів цивільної авіації Р. Г. Гайнутдінов [307], вчитель англійської мови М. М. Замота [309], старший викладач Інституту підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури УРСР Є. Є. Рой [315] та ін.

У ряді кореспонденцій йшлося про незадовільні умови життя їхніх авторів. Зокрема, жителі с. Глушки та с. Храпачі Білоцерківського р-ну Київської обл. у своєму колективному листі від 3 січня 1988 р. просили Політбюро ЦК Компартії України, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького посприяти відновленню двох рейсів на приміському автобусному маршруті «Біла Церква – Храпачі», відмінених раніше через відсутність бензину [288, арк. 159–160 зв.]. Аргументуючи своє прохання тісним зв'язком приміських сіл із Білою Церквою, куди багато селян щоденно їздило на роботу, вони з обуренням писали: «Ви економите бензин, а підриваєте віру людей в перебудову, не говорячи вже, скільки незручностей приносить людям така економія» [288, арк. 160].

Багато людей у своїх кореспонденціях прохали у влади вирішити вкрай важливе для них житлове питання. Наприклад, 14 листопада 1989 р. двірник

житлово-комунального відділу Харківського станко-будівельного заводу імені С. В. Косіора Л. І. Барнієвич, яка проживала разом зі своєю сім'єю (3 особи) в одній із кімнат (15 м²) комунальної квартири, упродовж 10 років перебувала на квартирному обліку на підприємстві, звернулася до першого секретаря ЦК Компартії України В. А. Івашка зі скаргою на неправомірні, на її думку, дії голови ЖКВ І. М. Середи, який чинив перепони у отриманні нею житла [294, арк. 198–198 зв.]. Наголошуючи на грубому порушенні чиновником законності та знущальному ставленні до неї, працівниця просила притягнути його до відповідальності, виділити належне їй помешкання.

Інший типовий приклад – лист бібліотекаря Всесоюзного науково-дослідного інституту організації та механізації шахтного будівництва Н. А. Абдулової Комісії партійного контролю при ЦК Компартії України від 10 лютого 1988 р. [282, арк. 26]. У ньому жінка зазначала наступне: «В 1968 році при зносі приватного будинку мою матір з двома близнюками (моїм братом і мною, 1959 р. народження) тимчасово переселили в кімнату житловою площею 17 м² у аварійному будинку по пер. Ключковському № 16, кв. 1 з обіцянкою найближчим часом надати їй придатну для проживання квартиру. Будинок, у який нас переселили, був побудований ще до 1917 р. Тут до нинішнього часу на цій же площі ми і мешкаємо: моя матір 1930 р. народження, я з чоловіком та дитина 7 років, мій брат із дружиною та дитиною 1,3 міс.

Житло не відповідає санітарно-технічним нормам. Будинок визнаний аварійним. У стінах наскрізні тріщини, стіни на 0,9 метра вкриті пліснявою, промерзають. В квартирі підвищена вологість. Опалення пічне, на твердому паливі, зручностей немає.

З великими труднощами мене поставили на роботі у пільгову чергу в 1986 році як аварійника. За прийнятим у моїй організації рішенням на цю чергу виділяється 15 % житла, яке отримує організація. В середньому це біля

1–1,5 квартири на рік. Я стою восьма. В перспективі я отримаю квартиру через 6–8 років. Стільки чекати ми не в змозі. Ще 20 років тому ми повинні були отримати нормальну житлоплощу. Але нас обдурили і дурять до сьогодні.

Прошу втрутитися й відновити справедливість» [282, арк. 26].

Хвилювала авторів кореспонденцій і проблема наркоманії, яка особливо загострилася у республіці в роки перебудови. Висловлюючи з цього приводу своє занепокоєння, вони зверталися до влади з проханнями вжити заходів для її вирішення, пропонували свої варіанти дій. Зокрема, автори колективного листа, адресованого ЦК КПРС, його генеральному секретарю М. С. Горбачову, інформуючи союзну владу про загрозливі масштаби дитячої наркоманії в Одесі, запропонували ряд заходів, які, на їхню думку, могли допомогти подолати «білу смерть» [274, арк. 100–101]. Серед них:

- включити у закон про боротьбу з пияцтвом положення про боротьбу з наркоманією;
- розробити закон, за яким розповсюдження наркотичних речовин каралося б розстрілом;
- інтенсивніше проводити роз'яснювальну роботу з приводу шкідливості наркотиків у школах, по телебаченню [274, арк. 101].

А ось що сказано про стрімке розповсюдження дитячої наркоманії у Дніпропетровську в колективному листі матерів від 12 лютого 1986 р., адресованому генеральному секретарю ЦК КПРС М. С. Горбачову, голові Президії Верховної Ради СРСР А. А. Громику, голові Ради Міністрів СРСР М. І. Рижкову: «З тяжким болем у серці ми – матері – змушені звернутися до Вас за захистом, допомогою та вирішенням питання про дітей, які стали і стають жертвами наркоманії. Ця підступна недуга широким фронтом вражає юнаків, дівчат, навіть дітей шкільного віку. Це трагедія. І не можна закривати очі на це і робити вигляд, що в нас у цьому плані все гаразд [...].

Треба бити у дзвони і рятувати дітей, молодь від «білої» смерті. Це біда не лише сім'ї, а й країни. Молодь втрачає здоров'я, можливість вчитися, працювати, служити в армії, будь-яку перспективу, саме життя [...].

Жах полягає у тому, що людина, яка вживає наркотичні речовини, не може сама вирватися з цих кліщів назад, бо тільки припиняє вживати, у неї починаються такі болі й нервова система приходить у такий стан, що призводить до самогубства. Це дуже хворі люди, хоча думка про них сформувалася, як про злочинців. Їх звільняють з роботи, женуть із суспільства. Перед ними всі двері зачинені. Міліція їх кидає до КПЗ, СІЗО, де їх б'ють до крові. Суди безкінечно судять, прокурори дають великі терміни, тюрми переповнюються людьми, які захворіли від наркотичних речовин.

Тюрми і терміни не вирішують це питання. Бо звідти одні виходять [...], а інші, нові надходять.

Цей процес буде безкінечним. А результат де? Шановні Михайло Сергійовичу, Андрію Андрійовичу, Миколо Івановичу, є справжній вихід із становища, тільки потрібна ваша допомога реалізувати його.

1. Ліквідувати мак.
2. Заборонити продавати з-під поли снодійне.

Справа у тому, що в селах, в передмістях на приватних земельних ділянках мак вирощують спеціально для продажу [...]. Легка нажива на смерті дітей.

Ось, де джерело біди, яке потрібно випалити з корінням! Заборонити вирощувати смертельне зілля. Безкомпромісно!

Тоді відразу відпадуть всі інші питання: продаж, купівля, вживання, зберігання, тюрми. Так будуть врятовані діти, наші діти, радянські. Це ж можна й слід зробити [...].

Суворо карати людей, які продають з-під поли снодійне [...]. Наказ треба видати на цих вбивць, і дуже грізний.

Молодь же, дітей, які вживають наркотичні речовини, слід не за грати кидати, а поміщати у спеціальні лікарні добровільно чи примусово і лікувати. Тільки не так, як це у нас зараз робиться.

Лікувати медикаментами, впевненістю, прикладами тощо. Читати спеціальні лекції на цю тему. Фільми показувати, до чого це все приводить і чим закінчується. Запрошувати сюди працівників МВС, прокуратури, лікарів, ветеранів війни та праці й т. ін. Безвихідної ситуації не буває, якщо взятися усім миром.

Помилилися діти, оступилися, але не можна пропадати їм. Адже за кожною справою стоїть людина, її доля, її майбутнє, її життя, її мати. До в'язниці кинути легко, а що вона доброго дає? Хто аналізує це?

Все відбувається мовчки. Слова не почули на партійних конференціях, які проводились по країні. Тихо на XXVII партз'їзді України [...]. Телебачення, газети мовчать [...].

Ніде ні слова про це. А на ділі? Продовжують литися кров і сльози. Смертельні випадки все частіші. Матері з жаху сивіють [...]. Терміново треба розумно вирішувати це питання» [275, арк. 15–18].

Ряд кореспонденцій присвячено проблемі реабілітації осіб, незаконно репресованих у роки сталінського терору. Одним із таких документів є заява-скарга жителя Ленінграда М. І. Бармака від 22 квітня 1989 р., адресована члену Політбюро ЦК КПРС, першому секретарю ЦК Компартії України В. В. Щербицькому, а також голові Президії Верховної Ради УРСР В. С. Шевченко [294, арк. 171–171 зв.]. Її автор, повідомивши обставини неправомірного, на його думку, заслання його батьків разом із 4 їхніми неповнолітніми дітьми на трудове поселення у Карелію в 1935 р., зазначив, що неодноразово звертався в Прокуратуру УРСР із проханням переглянути кримінальну справу батька, реабілітувати всю його родину як безневинно

постраждалих. Вказав, що у відповідь отримав «нахабну, знущальну відмову, що його надзвичайно образило та принизило» [294, арк. 171 зв.].

З цього приводу в документі сказано наступне: «За висновком прокуратури України, все було «законно» та «обґрунтовано». Воістину, беззаконня не знає меж, але, діючи так, прокуратура виконує Ваші вказівки. Мою змучену матір, нас – дітей – голодних, обірваних вночі (батька у цей час тримали в тюрмі невідомо за що) силою вигнали з убогої хати, завантажили у холодний вагон і без світла, води, тепла, їжі у страшній тісноті повезли в Карелію [...].

Нас позбавили батьківщини, дитинства, морили голодом та хворобами, над нами знущалися, переслідували. Я жив із вовчим паспортом, медичну допомогу міг отримати лише у таборі, де лікували ув'язнених, мене не приймали до навчальних закладів.

І після всіх цих мук прокуратура мені пише: «У заслання ви «поїхали» нібито добровільно і репресій не зазнали»! Коли почалася перебудова, я сподівався, що нове керівництво реабілітує селян та їхніх дітей, але воно «забуло» про репресованих селян та їхніх дітей, які донині живуть з ярликом «кулаків». Але ж після смерті Сталіна пройшло 36 років. Вже давно настав час повернути безвинно постраждалим селянам їхнє чесне ім'я та поругану людську гідність [...].

Вважаю покарання моїх батьків та їхніх дітей незаконним і нелюдським. Рішення прокуратури України, її голослівні твердження – це свавілля та беззаконня» [294, арк. 171 зв.].

Наприкінці заяви-скарги М. І. Бармак звернувся до високопосадовців із проханням реабілітувати його батьків та їхніх дітей або ж надати йому докази законності звинувачення, за яким їх було репресовано [294, арк. 171 зв.].

Схвалюючи в цілому взятий партією курс на перебудову, автори кореспонденцій водночас вказували у них на невідповідність реального стану справ у республіці задекларованим принципам демократизації та гласності. Наприклад, дружина колишнього помічника прокурора Уманського р-ну Черкаської обл. Л. І. Баранникова, описуючи у листі до першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького складну життєву ситуацію, у якій опинилася її сім'я внаслідок свавілля обласної влади – чоловіка змусили звільнитися з роботи за згодою сторін, сфабрикувавши результати його атестації, не давали згоду на його працевлаштування, – зазначала: «Живемо ми на мою зарплату, я вчителька, стипендію сина, він учень ПТУ. Залишилися без житла. Знімаємо землянку за 50 крб. на місяць, у якій сирі, земляна підлога та ніяких зручностей. А все було: і робота, і житло, і достаток, і трикімнатна облаштована квартира. Ми жили в Тюменській обл. і приїхали в Черкаську обл. за викликом Прокуратури республіки 1.06.86 року.

Але з самого початку чоловік був неугодний у Черкасах і ось як це обернулося. Він не вміє лестити, речі називає своїми іменами, а це не всім подобається.

От і почалося «цькування», яке ще продовжується. А ми скрізь говоримо про перебудову, я в школі її теж проповідую, а де вона? В чому проявляється? Людина залишилася «за бортом» і не може відшукати захист. Як нам далі жити? За що жити, за які гроші? Де взяти житло?» [294, арк. 79–80].

Поряд із вказаним у кореспонденціях доби перебудови порушувалися питання діяльності в республіці неформальних організацій, зародження багатопартійності, визначення статусу української мови, розвитку шкільної та університетської освіти, погіршення екологічної обстановки, проведення виборів народних депутатів УРСР, підготовки нового Союзного договору тощо.

Значення кореспонденцій, відправлених громадянами на адресу республіканських та союзних партійних органів, окремих партійних керівників, що зберігаються у фонді, як історичного джерела визначається їхньою масовістю. Адже поодинокі листи, заяви, скарги, написані пересічними людьми, вочевидь не становлять великий інтерес для вивчення новітньої історії України, окремих її аспектів. Комплексне ж їхнє опрацювання дає досліднику інформацію, важливу для розуміння процесів, які відбувалися в республіці у різні роки. Насамперед, це стосується ставлення людей до обраного владою політичного курсу, формування громадської думки з приводу того чи іншого питання суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку УРСР [471, с. 112].

Повною мірою розкрити джерельний потенціал кореспонденцій громадян дозволяють документи про їхню реєстрацію та розгляд, які відклалися у фонді. Вивчення останніх дозволяє з'ясувати широке коло питань, як-от: спектр проблем, які хвилювали людей у той чи інший період новітньої історії України, оперативність реагування республіканською партійною владою на звернення громадян, механізми вирішення нею питань, які порушувалися у їхніх листах, заявах, скаргах і т. ін. [471, с. 112].

На кожен кореспонденцію, яка надходила у ЦК Компартії України, заводилася так звана картка реєстрації листів трудящих. У ній фіксувалися:

- прізвище та ініціали особи, яка зареєструвала кореспонденцію;
- назва партійного органу або ПІБ особи, якій її адресовано;
- вхідний номер, даний їй при реєстрації;
- дата її реєстрації;
- ПІБ її автора/авторів;
- партійність її автора/авторів;
- адреса її автора/авторів;
- дата її відправлення на розгляд;

- дата одержання відповіді;
 - її короткий зміст;
 - група, до якої її віднесено при реєстрації;
 - резолюція керівництва, інформація про те, кому її направлено для вирішення;
 - назви відділів ЦК Компартії України, яким її відправлено для виконання (із зазначенням дати, терміну виконання, а також підписом про отримання);
 - експедиції для пересилки;
 - відмітки про контроль та виконання (із зазначенням дати);
 - ПІБ особи, яка зняла її з контролю (із зазначенням дати)
- [471, с. 112–113].

Крім цього, при реєстрації на кореспонденції ставився штамп VI сектору загального відділу ЦК Компартії України, на якому зазначалися вхідний номер та дата реєстрації [471, с. 113].

У випадку, якщо ЦК Компартії України не був безпосереднім адресатом кореспонденції, а отримував її для розгляду з ЦК КПРС – таке траплялося тоді, коли жителі УРСР адресували свої листи, заяви, скарги не республіканській, а союзній владі, – у реєстраційній картці робилася відповідна помітка. На кореспонденції ж на момент її надходження в загальний відділ ЦК Компартії України вже стояв штамп підвідділу листів загального відділу ЦК КПРС [471, с. 113].

Що стосується документів про розгляд кореспонденцій, вони за своїм службовим призначенням поділяються на директивні (ті, у яких поставлено завдання розгляду тієї чи іншої кореспонденції, перевірки інформації, поданої у ній) та виконавчі (ті, у яких повідомлено про результати таких розглядів і перевірок) [471, с. 113].

Директивні документи представлено здебільшого супровідними листами та записками ЦК КПРС, ЦК Компартії України, окремих союзних та республіканських партійних керівників, адресованими республіканським партійним, радянським, господарським та іншим органам, окремим партійним діячам [471, с. 113].

Виконавчі – інформаціями та довідками республіканських партійних, радянських, господарських органів, окремих діячів Компартії України на адресу ЦК КПРС і ЦК Компартії України [471, с. 113].

Зокрема, поряд зі згадуваним колективним листом матерів генеральному секретарю ЦК КПРС М. С. Горбачову, голові Президії Верховної Ради СРСР А. А. Громику, голові Ради Міністрів СРСР М. І. Рижкову від 12 лютого 1986 р., в якому йшлося про розповсюдження дитячої наркоманії у Дніпропетровську, в фонді зберігаються:

1. Супровідний лист відділу адміністративних органів ЦК КПРС секретарю ЦК Компартії України О. А. Титаренку від 31 березня 1986 р., у якому повідомлено про направлення йому на розгляд вказаного листа, сказано про результати перевірки повідомити ЦК КПРС та його авторів [275, арк. 19].

2. Супровідна записка О. А. Титаренка А. С. Чумаку та Ф. М. Рудичу від 7 квітня 1986 р. із проханням «розглянути, про результати доповісти, підготувати відповідь ЦК КПРС і повідомити авторам листа» [275, арк. 20].

3. Інформація Міністерства внутрішніх справ УРСР відділу адміністративних органів ЦК Компартії України від 22 квітня 1986 р. [275, арк. 21–22], інформація Міністерства охорони здоров'я УРСР ЦК Компартії України від 28 квітня 1986 р. [275, арк. 23], інформація Дніпропетровського обкому Компартії України ЦК Компартії України від 7 травня 1986 р. [275, арк. 24–25], записка О. А. Титаренка ЦК КПРС від 16 травня 1986 р. [275, арк. 26–27], у яких повідомлено про результати

перевірки відомостей, вміщених у листі, сказано про заходи, які вживалися задля поліпшення ситуації, що склалася.

Залучення їх до вивчення поряд із вказаним листом дозволяє реконструювати процес його розгляду до найменших деталей.

Слід також відмітити, що республіканське партійне керівництво, пильнуючи громадську думку, приділяло кореспонденціям трудящих неабияку увагу. Свідченням цього є окремі партійні документи, які відклалися у фонді [див., напр.: 233; 235–239; 243]. Одним із них є інформація загального та ідеологічного відділів ЦК Компартії України «Про листи громадян, що стосуються установчого з'їзду Народного руху України за перебудову» ЦК Компартії України від 23 жовтня 1989 р. [249, арк. 207]. У ній сказано, що у ЦК Компартії України надійшло більше 100 листів і телеграм з приводу установчого з'їзду НРУ, більше $\frac{3}{4}$ яких були колективними. Всього про Рух мова йшла у 927 листах. Поміж іншим у документі зауважено наступне: «Переважна більшість звернень містить вкрай негативну реакцію на цю подію перш за все робітників, колгоспників, ветеранів партії, Великої Вітчизняної війни та праці. В багатьох листах із обуренням йдеться про підбурливий, антирадянський та націоналістичний характер виступів ряду делегатів з'їзду. Різке засудження трудящих викликають екстремістські устремління лідерів НРУ, «які наполегливо рвуться до політичної влади», їхні демагогічні, провокаційні та безвідповідальні заяви. Особливо турбують людей озвучені на з'їзді НРУ та такі, що лунають на різних мітингах і збіговиськах, заклики до створення «самостійної» України, виходу її з Союзу РСР, надати статус національної символіки жовто-блакитному прапору та тризубу, реабілітувати петлюрівців і бандерівців.

У багатьох листах гостро ставиться питання про необхідність вживання термінових та рішучих заходів зі стабілізації суспільно-політичної

обстановки у республіці. Водночас, на думку авторів, слід «з усією суворістю, принципово запитати з комуністів, які опинилися у Русі». Разом із тим у окремих листах підтримуються ідеї та програма цього руху, висловлюється думка про доцільність співпраці з ним керівних органів республіки. Багато листів і телеграм, що надійшли у ЦК Компартії України, опубліковано у республіканській пресі, використано в оглядах листів газет, радіо і телебачення» [249, арк. 207].

Інший типовий приклад – інформація загального відділу ЦК Компартії України Політичному бюро ЦК Компартії України від 31 січня 1990 р. [261, арк. 21–24]. У ній констатовано зростання кількості листів і телеграм, які надходили у ЦК Компартії України останнім часом, особливо після проведення 21 січня Народним Рухом України за перебудову акції, присвяченої річниці об'єднання УНР і ЗУНР. Вказано на те, що у своїх кореспонденціях трудящі висловлювали «серйозне занепокоєння за долі партії, перебудови, соціалізму в нашій країні, тривогу за життя людей» [261, арк. 21].

На підтвердження цього наведено ряд найхарактерніших витримок із них. Наприклад, у документі вміщено цитату з колективної телеграми робітників Корецького ремонтно-транспортного підприємства (Рівненська обл.) наступного змісту: «Виходячи зі складної та тривожної обстановки у країні та з метою недопущення кровопролиття, яке сталося у Вірменії та Азербайджані, звертаємось у ЦК Компартії України з проханням вжити рішучих заходів для стабілізації громадсько-політичної ситуації у республіці [...], дати політичну оцінку подіям 21 січня ц. р.» [261, арк. 23].

Отже, окрему групу документів фонду ЦК Компартії України становлять відправлені на адресу республіканського та союзного партійного керівництва кореспонденції громадян – листи, телеграми, заяви, скарги тощо. В цілому вони є важливим джерелом вивчення новітньої історії України. Їхній

комплексний аналіз дозволяє визначити ставлення людей до обраного владою політичного курсу, прослідкувати формування громадської думки з приводу основних суспільно-політичних процесів, які відбувалися у республіці. Повною мірою розкрити джерельний потенціал кореспонденцій дозволяють документи про їхню реєстрацію та розгляд. Вивчення останніх дає можливість з'ясувати широке коло питань, як-от: спектр проблем, які хвилювали людей, оперативність реагування республіканською партійною владою на звернення громадян, механізми вирішення нею питань, які порушувалися у їхніх листах, заявах, скаргах і т. ін.

РОЗДІЛ 3

ДЖЕРЕЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОКУМЕНТІВ ФОНДУ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УРСР У РОКИ ПЕРЕБУДОВИ

3.1. Документи фонду про утворення та діяльність неформальних організацій

Початком становлення демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови стали поява і розвиток низки об'єднань, груп та організацій, які виникали без формальної згоди партійних та державних органів, не мали офіційної реєстрації, через що й отримали назву «неформали». Для них був притаманний стихійний процес формування, об'єднання громадян на основі спільних інтересів та особистих стосунків, відсутність на початковому етапі чіткої регламентації діяльності. Розбудова їхніх структур відбувалася «знизу» під впливом народної ініціативи. Їхні лідери обиралися, а не призначалися, водночас враховувався їхній авторитет і компетентність у тій чи іншій сфері діяльності. Крім цього, такі організації діяли незалежно від державних і політичних структур [523, с. 347].

Аналіз документів фонду ЦК Компартії України свідчить, що вони є важливим джерелом вивчення розвитку неформального руху в УРСР у роки перебудови. Одне з питань, відповісти на які дозволяють документи, стосується його масштабів та динаміки [466, с. 154; 475, с. 12]. Зокрема, у записці секретаря ЦК КПУ Ю. Н. Єльченка «Про самодіяльні формування» керівникам первинних партійних організацій від 21 січня 1989 р. сказано про те, що «у республіці діє більше 20 тис. самодіяльних об'єднань різного спрямування» [247, арк. 9]. У записці ж завідувача ідеологічного відділу ЦК Компартії України Л. М. Кравчука «Про роботу партійних комітетів республіки з самодіяльними громадськими об'єднаннями» Ідеологічній комісії ЦК Компартії України від 24 червня 1989 р. мова йде вже про більш

ніж 47 тис. таких організацій [256, арк. 76]. Отже, всього за півроку кількість неформальних груп, які діяли в УРСР, збільшилася більш ніж удвічі.

Наступним питанням, з'ясувати яке дозволяють документи фонду, є ставлення республіканського партійного керівництва до неформального руху [466, с.154; 475, с. 12]. Особливо корисними у цьому плані є документи пленумів ЦК Компартії України, а також засідань його Політбюро та Секретаріату. Наприклад, протокол травневого (1989 р.) пленуму ЦК Компартії України містить, серед іншого, текст виголошеної на пленумі доповіді тогочасного першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького «Завдання партійних організацій республіки з посилення партійно-практичної роботи у сучасних умовах», в якій, зокрема, зазначено: «Особливої уваги вимагають до себе самодіяльні організації, які отримали великий розмах. У них закладений чималий творчий потенціал. У республіці уже діють багато самодіяльних формувань самого різного характеру: соціально-політичні, культурно-історичні, екологічні, музичні, спортивні та ін. У той же час є близько півтора десятка формувань явно деструктивного, антисоціалістичного спрямування [...].

Сьогодні відгороджуватися глухою стіною від неформальних об'єднань навіть сумнівного спрямування, звичайно, не можна. Потрібно вести діалог, завойовувати на свій бік здорові сили, спрямовувати їхню ініціативу в конструктивне річище. В той же час, не викликає сумнівів і правомірність пропозицій багатьох товаришів, які у своїх звертаннях до ЦК Компартії України відмічають, що перебування у формуваннях націоналістичного, екстремістського штибу несумісне з членством у КПРС» [62, арк. 16, 18].

У постанові цього ж пленуму щодо неформального руху сказано таке: «Пленум розділяє вміщені у доповіді (В. В. Щербицького – *авт.*) оцінки самодіяльних формувань, висновки про необхідність вести з ними діалог, спрямовувати їхню діяльність у конструктивне річище, рішуче протидіяти спробам створення опозиційних КПРС політичних структур, які виступають з позицій сепаратизму, національної окремішності, давати відсіч

екстремістам і демагогам, впевнено розвінчувати справжні цілі угруповань антирадянського, націоналістичного штибу» [64, арк. 5].

Дають уявлення про ставлення української партійної еліти до неформального руху і документи поточного діловодства ЦК Компартії України. Наприклад, у згадуваній записці «Про самодіяльні формування» з цього приводу зауважено наступне: «Перебудова викликала небачене раніше піднесення громадської ініціативи. На цій хвилі виникло немало самодіяльних об'єднань, які відображають багатоманітність соціальних інтересів людей [...]. Більшість з них володіє неабияким творчим потенціалом, проводить корисну для суспільства роботу. Тому ми проти того, щоб розглядати ці нові форми соціальної активності людей ледве не як прийдешню небезпеку для нашого суспільного устрою. Такі настрої – а вони розповсюджені – суперечать лінії партії на демократизацію, гласність, соціальний плюралізм. Нам потрібно і надалі підтримувати перебудовчі устремління усіх прошарків суспільства. Спрямовувати громадську ініціативу в річище перебудови, соціального оновлення [...].

В той же час не можна закривати очі на те, що на хвилі суспільного підйому з'явилися окремі, хоча і нечисленні угруповання, чий інтереси далекі від цілей перебудови. Вони протиставляють себе партії та державним органам, громадським організаціям. Намагаються використати процес демократизації та гласності у деструктивних цілях, перевести природні національні почуття людей у руйнівне річище націоналізму та шовінізму. Роблять ставку на організацію вуличних зібрань, проведення несанкціонованих мітингів і демонстрацій.

Мова йде, перш за все, про такі об'єднання, як «Українська гельсінська спілка», «Комітет захисту української католицької церкви» у Львові, «Український культурологічний клуб», «Українська демократична спілка» у Києві, «Демократична спілка сприяння перебудові» в Одесі, «Добра воля» в Ялті та ін.

За їхніми діями – і це потрібно бачити – нерідко стоять не лише політичні амбіції, але й ідейна плутанина, громадянська незрілість, неприйняття соціалізму» [247, арк. 9–10].

Проливає світло на означене питання і згадувана записка «Про роботу партійних комітетів республіки з самодіяльними громадськими об'єднаннями» [256, арк. 76–83]. Зазначивши у ній, що абсолютна більшість неформальних організацій перебувала на позиціях перебудови, проводила корисну для суспільства роботу, її автор наголосив на тому, що у республіці на гребені суспільного підйому поряд із самодіяльними утвореннями позитивного громадсько-політичного спрямування виникли політизовані угруповання, «цілі та дії яких далекі від цілей перебудови, інтересів народу» [256, арк. 76].

Таких об'єднань він нарахував 14: «Український культурологічний клуб», «Українська народно-демократична ліга», «Громада», «Спадщина», «Товариство реабілітації політв'язнів», «Комітет за відродження української автокефальної православної церкви» (Київ), «Українська гельсінська спілка», «Комітет захисту української католицької церкви», «Товариство Лева» (Львів), «Народна спілка сприяння перебудові» (Одеса), «Добра воля» (Ялта), «Квітень», «Шанс» (Харків), «Український християнсько-демократичний фронт» (Івано-Франківськ) [256, арк. 76–77].

«Лідери вказаних об'єднань, – сказано у документі, – відкрито використовують антирадянські лозунги та заклики, створюють нездоровий ажіотаж навколо складнощів, які виникають в ході перебудови, тенденційно трактують питання розвитку національної мови та культури. Особливо виразно така тактика дій проявляється на заключному етапі підготовки до виборів народних депутатів, зокрема, у м. Києві, у Львівській, Житомирській, Ворошиловградській, Кримській, Харківській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій областях.

Відзначені спроби екстремістських елементів протягнути у програмні документи самодіяльних об'єднань вимоги проголошення права на існування

у нашій державі «демократичної опозиції» і, зокрема, багатопартійної системи, внесення змін до Конституції СРСР «про добровільне входження в СРСР союзних республік у межах конфедерації», дозвіл «вільної пропаганди за відділення України від СРСР» [...].

Необхідно відмітити, що зазначені формування за складом нечисленні, підтримкою громадськості не користуються. Більшість їхніх лідерів та організаторів раніше були засуджені за антирадянську діяльність. Спільним для учасників цих угруповань є орієнтування на підтримку зарубіжних націоналістичних центрів, спроби протиставити себе партійним та радянським органам, створити опозиційні КПРС структури, висунення ультимативних вимог, політичні спекуляції та демагогія, прагнення створювати шляхом організації вуличних зібрань, несанкціонованих мітингів та демонстрацій обстановку соціальної напруженості, нестабільності. Характерною особливістю тактики цих угруповань є також прагнення проникнути у керівництво будь-яких самодіяльних формувань, захопити там лідерство, надати діяльності цих формувань деструктивний характер» [256, арк. 77–78].

Поряд із оцінкою неформального руху в записці визначено роль, яку, за задумом її автора, повинна була відіграти Компартія України у процесі його розвитку: «Беручи до уваги, що самодіяльні об'єднання в цілому мають неабиякий творчий потенціал, відбивають багатоманітність соціальних інтересів людей, було б помилкою розглядати ці нові форми соціальної активності населення ледве не як небезпеку для нашого суспільного устрою. Такі настрої – а вони розповсюджені – суперечать лінії партії на демократизацію, гласність, плюралізм.

Необхідно підтримувати об'єднання з позитивними програмами діяльності, спрямовувати їхню ініціативу в межі діючих організацій товариств охорони пам'яток історії і культури, книголюбів, боротьби за тверезість, охорони природи, милосердя, різних громадських фондів. Тобто, мова йде про те, щоб дати самодіяльним об'єднанням достойну справу,

можливість для самовираження. Необхідно не на словах, а на ділі підтримувати їхні конструктивні починання, розумні ініціативи, які слугують громадським інтересам. Тільки на цій основі можна здійснити серйозний політичний та організаційний вплив на самодіяльні формування. Будь-які спроби стати на шлях заборони можуть призвести до «непроникності» неформальних організацій і груп, що серйозно ускладнить роботу з ними» [256, арк. 82–83].

Дозволяє зрозуміти ставлення республіканського партійного керівництва до неформального руху також проект рекомендацій Ідеологічної комісії ЦК Компартії України з посилення ідеологічного та організаційного впливу на самодіяльні формування від 26 червня 1989 р., розісланий обкомам, міськкомам, райкомам партії та первинним партійним організаціям [256, арк. 84–88]. Наголосивши на тому, що «велику шкоду завдають заборонні методи, спроби підім'яти «незручні» самодіяльні формування» [256, арк. 86], його автори серед іншого рекомендували:

- всебічно підтримувати різні форми народної ініціативи, спрямовані на прискорення процесу перебудови, надавати всебічну допомогу об'єднанням із позитивними програмами діяльності, переконливо роз'яснювати населенню, що партійні комітети виступають не проти НРУ як творчої ініціативи та конструктивної роботи, а проти різного роду організаційних утворень, які, прикриваючись іменем народу, приписують собі лише контрольно-ревізійні функції, уникають будь-якої відповідальності за здійснення тих чи інших конкретних справ, спрямованих на покращення реального життя людей;

- розкривати небезпеку консолідації різних екстремістських груп під «дахом» НРУ, можливості його трансформації в організацію націоналістичного спрямування, опозиційну КППС структуру;

- урізноманітнювати форми роботи з учасниками самодіяльних об'єднань, ширше практикувати діалоги з ними, у тому числі публічні, з висвітленням у ЗМІ, індивідуальну, роз'яснювальну роботу, допомагати

неформалам знаходити конкретну, корисну справу і доводити її до кінця, не допускати формування громадської думки про немов би тільки заборонні методи, які застосовуються партійними комітетами та радянськими організаціями для протидії НРУ;

– партійним комітетам оперативно давати політичну оцінку програмам і діям самодіяльних об'єднань, роз'яснювати комуністам, населенню, що стоїть за тією чи іншою програмою, до чого може призвести її реалізація, не залишати без принципової публічної політичної оцінки жодної заяви, жодної дії екстремістів, спрямованої на загострення соціального напруження, дестабілізацію обстановки. Оперативно і гостро реагувати на факти, коли окремі особи з числа ідеологічного активу – лектори, доповідачі, пропагандисти, журналісти – всупереч лінії партії ведуть пропаганду НРУ. Суворо запитувати з тих членів КПРС, які займають примиренську позицію, проявляють стосовно екстремістів безпринципність, припускають відхилення від лінії, виробленої партійною організацією;

– забезпечувати ініціативний підхід і наступальність у постановці та вирішенні гострих питань соціально-економічного розвитку, міжнаціональних відносин, екології, активну і аргументовану протидію політичній демагогії та противникам перебудови під час мітингів, зібрань і дискусій, які проводяться за ініціативою самодіяльних громадських формувань [256, арк. 86–87].

Отже, партійне керівництво УРСР розділило неформальні організації, які діяли у республіці, на два табори – «поміркований» та «екстремістський», виробило щодо кожного з них відповідну лінію поведінки. Зауважимо, що абсолютна більшість партійних документів, у яких йдеться про неформальний рух, стосуються саме політизованих («екстремістських») самодіяльних об'єднань. Причиною цього є вочевидь потужний суспільний резонанс їхньої діяльності, а значить, і велика увага, яку приділяв цим організаціям ЦК Компартії України [466, с. 156; 475, с. 13].

Аналіз документів, що відклалися у фонді, дозволяє скласти уявлення про цілі та завдання, які ставили перед собою члени таких організацій, тактику і стратегію їхньої боротьби з системою тощо [466, с. 156; 475, с. 14]. Наприклад, цитовані слова Ю. Н. Єльченка про те, що політизовані самодіяльні об'єднання робили ставку на організацію вуличних зібрань та проведення несанкціонованих мітингів і демонстрацій, знаходять своє цілковите підтвердження у ряді партійних документів.

Одним із них є таємна інформація ідеологічного відділу ЦК Компартії України «Про нові тенденції в організаціях несанкціонованих мітингів у м. Києві» ЦК Компартії України від 14 березня 1989 р. [256, арк. 44–47]. У ній повідомлено про почастищення випадків організації у Києві окремими екстремістськи налаштованими групами під виглядом участі у передвиборчій кампанії політичних дискусій із наступними спробами переведення їх у несанкціоновані мітинги на Хрещатику. Сказано, що ініціаторами таких акцій були в основному члени УКК, УГС і «Громади». Зауважено, що вони залюбки вступали у відкриті дискусії, виголошували короткі промови, широко використовували націоналістичні лозунги, плакати, карикатури республіканських політичних лідерів. Детально проаналізовано тези, до яких загалом зводилися їхні виступи, та аргументи, які висувалися ними на користь своїх слів. Що стосується наслідків такої агітації для формування громадської думки, сказано наступне: «Відношення людей, втягнених у бесіди, різне. Більшість, трохи послухавши, йде, близько 25-30 % підтримують екстремістські розмови, приблизно стільки ж намагаються сперечатися, доводити, запевняти» [256, арк. 45].

В документі також відмічено почастищення випадків ведення у підземних переходах агітаційної роботи під виглядом музичних концертів. Сказано про зміни в характері агітації, які полягали у посиленні випадів проти керівників партії та уряду республіки, партійних і радянських працівників, появі закликів брати приклад із прибалтійських республік, Нагірного Карабаху. Зазначено, що «для протидії даним групам ідеологічним

відділом ЦК Компартії України спільно з Київським міськкомом партії були організовані спеціальні агітаційно-пропагандистські групи» [256, арк. 46]. Подано інформацію про методи – участь у дискусіях, контрпропаганда, – їхньої роботи, спрямованої на нейтралізацію «ідеологічно шкідливих суджень, зниження їхнього впливу на людей» [256, арк. 46]. Наприкінці вміщено прогноз, згідно з яким «екстремістськи налаштовані групи дану форму ідеологічного впливу (агітацію – *авт.*) будуть намагатися розвивати для того, щоб максимально її використати у ході виборів до місцевих Рад народних депутатів не лише у Києві, а й інших містах республіки» [256, арк. 46–47].

Інший типовий приклад – таємна інформація Київського міськкому Компартії України «Про голодування, яке відбулося у м. Києві на Радянській площі» ЦК Компартії України від 1 серпня 1989 р. [258, арк. 17–19]. У ній повідомлено про проведення 29–30 липня на Радянській площі групою членів Української народно-демократичної ліги добового голодування, метою якого, за словами його організаторів, було «висловлення протесту проти висновків комісії Верховної Ради УРСР, яка розглянула на своєму засіданні питання, пов'язані з національною символікою, а також проти наказу про заборону використання жовто-блакитного прапора та тризуба, що нібито готується» [258, арк. 17]. Зазначено, що «міський комітет партії спільно з працівниками Президії Верховної Ради УРСР, правоохоронних органів вживали заходи, щоб не допустити голодування, послабити його політичний резонанс» [258, арк. 17]. Серед них названо проведення 28 липня спеціальної зустрічі з більш ніж 20 представниками УНДЛ, УГС, НРУ, в ході якої міністр юстиції УРСР В. Г. Зайчук, відповідальні працівники апарату Президії Верховної Ради УРСР, міськкому та Печерського райкому КПУ, учені-історики роз'яснили сутність законодавчих актів із використання символіки; опублікування у газеті «Вечірній Київ» напередодні голодування матеріалів «Не піддаватися на провокації!», «Про символіку, мітинги, листівки»; піддавання 27 липня адміністративному арешту на 15 діб за

організований раніше несанкціонований мітинг та з метою упередження можливих екстремістських дій одного з лідерів УНДЛ Д. О. Корчинського [258, арк. 17–18].

В документі сказано, що вжиті заходи не зупинили організаторів голодування, які не прислухалися до даних їм роз'яснень, зайняли конфронтаційну позицію. Подано інформацію про перебіг голодування. Поміж іншим, зауважено, що «екстремісти поводити себе зухвало, звучали цинічні, такі, що ображали представників влади вигуки» [258, арк. 18]. Наприкінці зазначено, що за дорученням міськкому партії ЗМІ підготували матеріали про голодування, в яких «дається політична оцінка витівці екстремістів УНДЛ, розвінчується її провокаційний, протиправний характер» [258, арк. 19].

Важливе значення для вивчення діяльності політизованих самодіяльних об'єднань мають інформації обкомів Компартії України. Вони містять відомості про організацію неформалами несанкціонованих мітингів та зібрань у регіонах, їхні стосунки з представниками місцевих партійних, радянських та правоохоронних органів і т. ін. [466, с. 157; 475, с. 14]. Одним із таких документів є інформація Донецького обкому Компартії України «Про мітинг у м. Донецьку 27 серпня 1989 року» ЦК КПУ від 29 серпня 1989 р. [247, арк. 91–93]. У ній повідомлено про проведення 27 серпня на стадіоні «Локомотив» представниками страйкому шахти імені О. Ф. Засядька та оргкомітету зі створення міського клубу за демократичні вибори мітингу, присвяченого пам'яті шахтарів, які загинули у шахтах, урокам страйку та майбутнім виборам у місцеві Ради. Подано інформацію про його перебіг. Поміж іншим сказано, що на мітингу були присутні представники Народного Руху України за перебудову, а також приблизно 15 членів УГС зі Львова. Що стосується їхньої поведінки, зазначено наступне: «Всі вони, особливо останні (члени УГС – *авт.*), постійно викрикували антипартійні, антирадянські, екстремістські лозунги, злобні репліки, спрямовані проти тт. Щербицького В. В., Шевченко В. С., Масола В. А., Єльченка Ю. Н. На

противагу їм виголошували прізвища своїх лідерів – Яворівського та Чорновола. Двоє з групи (Деркач і Петрик) виступили та закликали всіх встати під жовто-блакитний прапор (прапор не розгортали), а також гостро висловилися проти нинішніх керівників республіки.

Зусиллями вищеназваної групи при підтримці місцевих екстремістськи налаштованих членів Руху та УГС [...] створювалася обстановка спільного психозу, спроби конструктивного діалогу пригнічувались» [247, арк. 92].

А ось що сказано про діяльність неформалів у таємній інформації Полтавського обкому Компартії України від 14 травня 1990 р.: «13 травня 1990 р. Спілка незалежної української молоді, Українська спілка студентів, представники Української Гельсінської спілки та інших неформальних організацій різних областей України, особливо західних, запланували провести в обласному центрі несанкціоновані мітинги, зустрічі на честь Симона Петлюри, який народився в Полтаві [...]».

13 травня ц. р. в Полтаву прибули представники неформальних об'єднань з 13 областей України, в тому числі з міста Києва і Київської області – 78; Сумської – 25 (серед них був механік інформцентру УВС облвиконкому Колієнко Ю. О.); Харківської – 21; Тернопільської, Львівської, Чернігівської, Черкаської, Житомирської та інших областей.

Всього близько 250 осіб.

В основному це були студенти вузів, учні технікумів і профтехучилищ, 27 неповнолітніх, близько 30 непрацюючих, 13 жінок.

Щоб не допустити агітаційно-націоналістичних дій, порушення громадського порядку та інших незаконних акцій, працівники міліції, державної безпеки за погодженням з партійними і радянськими органами здійснили організаційно-профілактичні заходи. Всі групи були зустрінуті на вокзалах робітничими загонами і працівниками міліції.

Приїжджим було роз'яснено неправомірність їх намірів, надано допомогу у поверненні додому.

Було вилучено 836 самвидавських газет, понад дві тисячі значків націоналістичного змісту, 49 жовто-блакитних та червоно-чорних прапорів, 28 табличок з надписами «Вулиця С. Петлюри», програма Спілки незалежної української молоді, резолюція наради ініціативного комітету про створення Українських збройних сил, текст заклику до відмови від служби в Радянській Армії, текст заяви з цього питання.

В цей день частина приїжджих (80 чол.) зібралася біля пам'ятника Т. Г. Шевченку в Петровському сквері м. Полтави, куди підійшли представники і полтавських рухівців (50 чол.). Вони співали українські пісні.

Прибулий із Тернополя священник Української автокефальної православної церкви Пилипишин І. В. виголосив промову про єдність української церкви.

Але очікуваних мітингу та інших заходів, присвячених С. Петлюрі, провести не вдалося» [269, арк. 36–37].

Повідомлення про діяльність політизованих самодіяльних об'єднань містяться і у документах відділів ЦК Компартії України [466, с. 157; 475, с. 14]. Зокрема, 4 грудня 1989 р. відділ організаційно-партійної та кадрової роботи ЦК Компартії України відправив у ЦК Компартії України інформацію «Про мітинг, який відбувся 3 грудня 1989 року, «Через демократичні вибори – до демократичної держави», у якій поряд із відомостями про мітинг, організований у Києві Секретаріатом НРУ, подано перелік рекомендацій, спрямованих на утримання обстановки у місті під контролем [247, арк. 174–176].

Важливим джерелом вивчення питань, пов'язаних із розвитком неформального руху в УРСР, є інформації ЦК Компартії України. Вони включають дані про кількісний та якісний склад окремих політизованих самодіяльних об'єднань, їхніх лідерів та активних членів, мету діяльності, практичні завдання та методи їхнього здійснення тощо [466, с. 157; 475, с. 14]. Наприклад, у інформації ЦК Компартії України «Про деякі тенденції розвитку політичної обстановки у республіці» ЦК КПРС від

6 травня 1989 р., підписаний першим секретарем ЦК Компартії України В. В. Щербицьким, сказано про «прагнення деяких осіб із числа політичних екстремістів і демагогів, націоналістичних та антисоціалістичних елементів використати демократію і гласність на шкоду перебудові, штучно загострити обстановку в республіці» [247, арк. 22]. Наголошено на зростанні тенденції до «мітингової демократії», яка використовувалася ними для «провокування невдоволення серед населення, очорнення соціалізму, дискредитації КПРС» [247, арк. 22]. Повідомлено про наявність у республіці 15 самодіяльних формувань вкрай негативного спрямування, «у програмних документах яких висувуються провокаційні вимоги проголошення права на існування у нашій країні «демократичної опозиції» та, зокрема, багатопартійної системи, внесення змін до Конституції СРСР «про добровільне входження в СРСР союзних республік у межах конфедерації» й т. ін.» [247, арк. 23].

У документі також охарактеризовано одну з найбільш впливових «екстремістських» організацій – Українську гельсінську спілку. Сказано про активізацію спроб створення у республіці «т. зв. «Народного руху України за перебудову» (НРУ) – широко розгалуженої, за замислом її ініціаторів, політичної структури, яка ставить себе над партійними та радянськими органами» [247, арк. 23]. Зауважено, що «ряд ворожих екстремістських угруповань, зокрема, «Українська гельсінська спілка» (Львів), «Українська народно-демократична ліга» (Київ) оголосили відверто про своє входження у «рух», намагаються об'єднати навколо нього формування антирадянського спрямування» [247, арк. 23]. Відмічено використання «націоналістичними» й «екстремістськими» елементами у своїх політичних цілях релігійного фактору та, як наслідок, різке загострення за їхньою безпосередньою участю «уніатського» питання в західному регіоні республіки.

В іншому документі такого зразка – таємній інформації ЦК Компартії України «Про деякі зміни у тактиці націоналістичних елементів у республіці» ЦК КПРС від 9 серпня 1989 р. – констатовано підвищення в УРСР активності угруповань націоналістичної орієнтації. Сказано, що «найбільш агресивно

виявляє себе т. зв. Українська гельсінська спілка (УГС), яка відкрито виступає проти КПРС та соціалістичного шляху розвитку нашого суспільства, за вихід України з СРСР» [258, арк. 21]. Поміж іншим, зазначено наступне: «Спостерігаються постійні зміни у тактиці націоналістичних елементів. Входять у практику перманентні, не цілком оформлені мітинги, на яких групи екстремістів проводять «летючу» агітацію на багатолюдних вулицях і площах, у підземних переходах і т. ін. [...].

Прагнення ініціаторів [...] угруповань (націоналістичної орієнтації – *авт.*) показати свою силу проглядається й у проведенні багатотисячних мітингів-маніфестацій, які відбулися в останні тижні у містах Івано-Франківську, Тернополі, Львові, Дрогобичі та Стрию (Львівська область), Бережанах (Тернопільська область) [...].

По суті це були продумані, добре організовані політичні акції [...].

Стали частіше зустрічатися спроби розпалювати антиросійські настрої, використовуючи для цього будь-який привід: ювілей Полтавської битви, особу Мазепи, 50-річчя возз'єднання західних областей України з Українською РСР у складі СРСР, питання про національно-російську двомовність і т. ін.

Характерно, що з метою введення в оману громадської думки безсоромно експлуатуються інтернаціоналістичні лозунги [...].

Націоналістично налаштовані угруповання постійно шукають ширму для легалізації своїх дій. Для цього найактивніше використовуються наміри ініціаторів створення опозиційної КПРС політизованої структури – «Народний рух України за перебудову» (НРУ). Лідери цих угруповань відверто заявляють, що треба підлаштуватися під політичну платформу НРУ, ввійти у цю організацію, щоб пізніше підім'яти її під себе [...].

Аналіз обстановки, яка створилася, дає підставу вважати, що екстремісти, національно налаштовані елементи будуть і в подальшому розпалювати політичні пристрасті, намагатися втягувати людей у масові мітинги та демонстрації» [258, арк. 21–23, 25].

Помітне місце у інформаціях ЦК Компартії України відведено висвітленню практичних заходів, вживанням яких українське партійне керівництво намагалося тримати під контролем «екстремістське» крило неформального руху [466, с. 157; 475, с. 14]. Наприклад, у таємній інформації ЦК Компартії України «Про протидію негативним тенденціям у діяльності деяких самодіяльних об'єднань в Українській РСР» ЦК КПРС від 17 лютого 1989 р. із цього приводу сказано наступне: «Під постійним контролем ЦК Компартії України тримає ті самодіяльні об'єднання, які намагаються надати своїй діяльності політичне спрямування, яке йде врозріз із інтернаціоналістичною ідеологією, принципами соціалізму, займають антиперебудовчі позиції. Серед них так звані Українська гельсінська спілка (УГС), Українська демократична спілка (УДС), Український культурологічний клуб (УКК), деякі інші [...].

Щоб не допустити поширення їхнього впливу, партійні комітети застосовували різні форми роботи. Серед них – аналіз «програм», «відозв», «статутів» та роз'яснення людям шкідливості, небезпечності подібних позицій, їхнього антирадянського спрямування, невідповідності законам і Конституції СРСР та УРСР.

Ведеться оперативний аналіз діяльності екстремістських об'єднань, індивідуальна робота з їхніми лідерами.

Ефективно, ми вважаємо, була проведено робота з викриття цілей УГС, УДС, УКК. Були уважно проаналізовані програмні документи цих об'єднань. Результати аналізу стали надбанням ідеологічного активу, трудящих. Підготовлені та направлені у партійні комітети республіки орієнтування, опублікований ряд статей, вийшли в ефір спеціальні теле- і радіопередачі» [256, арк. 16].

А ось що повідомлено про особливості роботи влади з «екстремістськими» організаціями у згадуваній таємній інформації ЦК Компартії України від 9 серпня 1989 р.: «ЦК Компартії оперативно вивчає обстановку в різних регіонах республіки, проводить активну роботу з

розвінчування тих угруповань, які займають націоналістичні, сепаратистські позиції. Надається практична допомога партійним організаціям, перш за все м. Києва та західних областей республіки, у виробленні напрямків, форм і методів боротьби з антисоціалістичними проявами. Узагальнюється досвід створення у деяких областях республіки самодіяльних громадських об'єднань, які своїми позитивними програмами нейтралізують націоналістичні прояви» [258, арк. 24].

Вагоме значення для вивчення політики республіканського партійного керівництва щодо політизованих самодіяльних об'єднань мають документи пленумів ЦК Компартії України, засідань його Політбюро та Секретаріату, які містять інформацію про вироблені владою заходи з протидії націоналістично налаштованим неформальним організаціям. Одним із них є таємна постанова Політбюро ЦК Компартії України «Про протидію негативним процесам у середовищі студентської та учнівської молоді» від 8 серпня 1989 р. [193, арк. 10–11]. Вона складається із чотирьох статей. У першій з них, яка виконує функції преамбули, відмічено почастішання в умовах демократизації та гласності намагань «ідейно шкідливих елементів і різних політизованих груп використовувати зрослу політичну активність студентської молоді в антисоціалістичних цілях» [193, арк. 10]. Зауважено, що «партійні комітети не завжди дають подібним явищам своєчасну принципову оцінку, мало уваги приділяють цілеспрямованій роз'яснювальній роботі серед студентів та учнів. Ситуація посилюється слабкою активністю керівників міністерств і відомств, Укрпрофради, ЦК ЛКСМУ, які займають нерідко в ставленні до негативних процесів у студентському середовищі пасивну позицію» [193, арк. 10].

В наступних статтях постанови – II–IV – подано комплекс доручень та рекомендацій, виконання яких мало виправити ситуацію, що склалася, на краще. Серед них:

– обкомам, міськкомам, райкомам партії, ЦК ЛКСМУ проаналізувати стан ідейно-політичної обстановки у вищих і середніх спеціальних учбових

зкладах, їх партійних і комсомольських організаціях і забезпечити активну протидію екстремістським елементам і групам по запобіганню негативним проявам у середовищі учнівської молоді. Здійснити організаційно-політичні заходи, спрямовані на підвищення результативності всієї ідейно-виховної роботи серед студентів, учнів, викладацького складу. Формувати у партійного і комсомольського активу вказаних колективів навички політичних бійців, навчати його методам політичної роботи серед молоді в сучасних умовах. Привернути увагу комуністів до процесів, що відбуваються в студентському середовищі. Використати звіти і вибори в партійних організаціях і партгруппах для підвищення їх бойовитості, посилення ідейно-політичної роботи серед студентів і учнів, розвінчання ідейно шкідливих дій екстремістськи настроєних елементів. В IV кварталі 1989 р. вжити конкретних заходів з урахуванням стану в колективах учбових закладів;

– Держплану УРСР, Мінвузу УРСР, Міносвіти УРСР, Мінторгу УРСР, Міністерству охорони здоров'я УРСР, Мінкультури УРСР, Держкомспорту УРСР, Укрпрофраді, ЦК ЛКСМУ розробити і здійснити плани практичних дій щодо поліпшення житлово-побутового і медичного обслуговування, громадського харчування, умов навчання і праці студентської молоді. Перевірити в серпні цього року хід підготовки студентських гуртожитків, їдалень, вирішення інших питань до початку нового навчального року;

– Держагропрому УРСР, Мінвузу УРСР, іншим міністерствам і відомствам, що мають вищі і середні спеціальні учбові заклади, Укрпрофраді, ЦК ЛКСМУ, виконкомам обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів спільно з ректорами вузів, керівниками колгоспів і радгоспів встановити дійовий контроль за виконанням рішення уряду про залучення студентів на сільгоспроботи тільки на суворо добровільній договірній основі, створенням відповідних умов для високопродуктивної праці, нормального побуту і відпочинку студентів та учнів [193, арк. 10–11].

Ще одне питання, відповіді на яке дозволяють документи фонду, стосується ставлення жителів УРСР до неформального руху [466, с. 158; 475, с. 14]. Особливо корисними у цьому плані є інформації обкомів Компартії України, відділів ЦК Компартії України, республіканського партійного керівництва, у яких висвітленню громадських настроїв відводилося помітне місце. Одним із таких документів є інформація загального відділу ЦК Компартії України «Про листи громадян, які стосуються громадсько-політичної обстановки у республіці» ЦК Компартії України від 14 вересня 1989 р. [247, арк. 121–126]. У ній сказано, що за 8 місяців поточного року ЦК Компартії України отримав 21,278 тис. листів, у більшості яких йшлося про зростання соціальної напруженості, політичні та економічні проблеми республіки. Поміж іншим, зазначено наступне: «Серйозне занепокоєння у трудящих викликають екстремістські устремління лідерів Народного руху України на підтримку перебудови, інших, як підкреслено у багатьох листах, груп авантюристів, які сіють смуту, наполегливо рвуться до політичної влади. В зв'язку з цим надійшло більше 800 листів. Більше 70 % їх містять різке засудження «демагогічних, провокаційних і безвідповідальних дій та програм новоявлених організацій, їхніх керівників, які поводять себе все більш зухвало та агресивно», закликаючи до конфронтації, ультиматумів, диктату.

Особливо хвилює людей загострення національних проблем у республіці, підбурювачем чого, на думку трудящих, є також лідери НРУ, різного роду угруповань націоналістичного спрямування [...].

Автори багатьох листів обурені тим, що серед різного роду екстремістів опинилися і члени партії. В зв'язку з цим вони висловлюють думку «про несумісність перебування таких подорожніх у лавах КПСР» [247, арк. 121, 124–125].

Неабияке значення для з'ясування громадської думки щодо неформального руху мають також резолюції, які приймалися зборами трудових колективів республіки. Для нашого дослідження вони становлять

інтерес, насамперед, через вміщені у них оцінки діяльності політизованих самодіяльних об'єднань [466, с. 158; 475, с. 14]. Ось що, наприклад, сказано з цього приводу в резолюції зборів представників Рад трудових колективів Жовтневого р-ну м. Києва від 15 вересня 1989 р.: «Наша тривога про теперішнє та майбутнє посилюється і політичною нестабільністю в суспільстві. Як гриби після дощу плодяться різні неформальні об'єднання, організації, які проповідують монархічні, буржуазно-демократичні, шовіністичні, націоналістичні, релігійні ідеї та погляди. Більше спекулюючи на наших труднощах, аніж вирішуючи конкретні питання, вони втягують трудящих у проведення мітингів, акцій, доводять ситуацію до політичного абсурду, штовхають людей на необдумані дії.

Треба бути безвідповідальним політиком, щоб насильно нав'язувати усім тільки лиш українську мову спілкування і нібито від імені народу добиватися виходу України зі складу СРСР, зміни суспільно-політичного устрою в країні. Ми не допустимо, щоб під прапором перебудови був нанесений удар нами історично обраному суспільному устрою – соціалізму. Всі перетворення лише у межах соціалізму, з цього шляху ми не повернемо» [247, арк. 131].

Документи фонду містять відомості не лише про політизовані самодіяльні об'єднання, а й про окремі неформальні організації, які дистанціювалися від політики, «ідейно сформувались та організаційно зросли у ході розгортання суспільного дискурсу з трьох ключових проблем, які перебували в епіцентрі громадської уваги у другій половині 80-х років, – ліквідації «білих плям» історії, відновлення прав української мови, надання їй державного статусу, екологічної безпеки» [523, с. 348]. Найвпливовішими з-поміж них були: Українська екологічна асоціація «Зелений світ», Товариство української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ) та Українське історико-просвітницьке товариство «Меморіал». У монографії вітчизняного історика О. Д. Бойка «Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку» про зазначені об'єднання сказано, що вони помітно

виділялися з-поміж інших неформальних організацій «за ступенем впливу у суспільстві, чисельністю рядів, масштабами та інтенсивністю діяльності [...], порівняно швидко пройшли етап самоусвідомлення та перейшли від обговорень болючих питань у вузькому колі однодумців до широкої та активної публічної діяльності, від утворення малочисельних неформальних груп до появи впливових організацій республіканського масштабу» [454, с. 56–57].

Документи фонду дозволяють відповісти на ряд питань, пов'язаних зі становленням та розвитком таких самодіяльних об'єднань, тактикою і стратегією їхньої діяльності, взаєминами з партійною номенклатурою, громадськістю тощо. Своєю інформативністю при цьому виділяються інформації та довідки відділів ЦК Компартії України, записки партійних керівників. Вони включають відомості про час та місце проведення установчих конференцій аполітичних неформальних організацій, їхніх організаторів та учасників і т. ін. Важливе місце відведено у них аналізу виголошених на конференціях промов, декларованих програмних положень новоутворених самодіяльних об'єднань. Звернено увагу на ставлення їхніх членів до КПРС та КПУ [466, с. 159; 475, с. 15].

Одним із таких документів є таємна записка секретаря ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченка «Про установчу конференцію товариства української мови імені Т. Г. Шевченка» ЦК КПУ від 13 лютого 1989 р. [256, арк. 11–13]. У ній подано детальну інформацію про конференцію: сказано, де і коли вона відбулася, хто був її організатором, скільки делегатів взяло участь у її роботі, проаналізовано виступи доповідачів, названо ухвалені на ній програмні документи, перелічено обрані керівні органи ТУМ. Після відомостей про конференцію у записці вміщено перелік рекомендацій, спрямованих на взяття новоутвореної організації під контроль. Зокрема, обкомам і Київському міськкому КПУ рекомендувалося «приділяти увагу існуючим та новостворюваним осередкам товариства, добиваючись посилення партійного впливу на їх діяльність» [256, арк. 13].

Інший типовий приклад – таємна інформація ідеологічного відділу ЦК Компартії України від 6 березня 1989 р. [256, арк. 37–38]. У ній повідомлено про проведення 4 березня у Республіканському Будинку кінематографістів установчої конференції Українського історико-просвітнього товариства «Меморіал». Подано відомості про її організаторів та учасників. Коротко описано перебіг. Поміж іншим, зауважено, що під час конференції не вдалося уникнути окремих виступів на підтримку Народного Руху України за перебудову, вигуків екстремістського характеру і навіть екстремістських проявів. Сказано про обрання Правління товариства, до складу якого увійшли представники організацій-засновників, областей, ініціативної групи зі створення «Меморіалу». Поіменно перераховано 7 співголів товариства. Наприкінці зауважено, що найближчим часом у газеті «Літературна Україна» мав бути надрукований критичний матеріал на адресу політичних екстремістів – очільників УГС і УДС, – які намагалися використати створення «Меморіалу» в своїх антисоціалістичних цілях.

Розповідають документи фонду і про практичну діяльність аполітичних самодіяльних об'єднань [466, с. 159]. Наприклад, у таємній інформації Хмельницького обкому Компартії України від 29 серпня 1989 р. подано вичерпні відомості про екологічний мітинг, організований у Нетішині місцевим відділенням ТУМ: сказано, де і коли він відбувся, скільки тривав, чому був присвячений, хто був його ініціатором, хто виступав із доповідями, скільки людей взяло у ньому участь, як вони реагували на виступи, яка атмосфера панувала тощо [247, арк. 95–98].

В згадуваній записці «Про роботу партійних комітетів республіки з самодіяльними громадськими об'єднаннями», поміж іншим, повідомлено про проведення членами «Меморіалу» ряду суспільних заходів, у тому числі мітингів на тему «Ніхто не забутий, ніщо не забуто», збір пожертв на пам'ятник жертвам репресій періоду культу особи, здійснення підготовки до створення документальних і науково-популярних фільмів, книг, виставок [256, арк. 79].

Розгляду пропозиції Громадського історико-просвітнього центру «Бабин Яр» відзначити у 1991 р. 50-річчя початку масових розстрілів людей у Бабиному Яру присвячено інформацію Київського міськкому Компартії України від 13 липня 1989 р. [250, арк. 107–109].

Отже, документи фонду ЦК Компартії України є важливим джерелом вивчення розвитку неформального руху в УРСР у роки перебудови. В них відобразилися масштаби та динаміка його розвитку, ставлення до нього республіканського партійного керівництва, громадськості, особливості функціонування ряду самодіяльних об'єднань – Комітету захисту української католицької церкви, Товариства української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ), Української гельсінської спілки (УГС), Української екологічної асоціації «Зелений світ», Української народно-демократичної ліги (УНДЛ), Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал», Українського культурологічного клубу (УКК), Українського християнсько-демократичного фронту (УХДФ) та ін., – їхній кількісний і якісний склад, цілі та завдання, які ставили перед собою їхні організатори, форми і методи впливу на них ЦК Компартії України тощо.

3.2. Відображення організаційного оформлення та функціонування Народного Руху України за перебудову в документах фонду

Важливою віхою у процесі становлення в УРСР демократичної опозиції стала поява Народного Руху України за перебудову (НРУ) – масової громадсько-політичної організації республіканського масштабу, навколо якої задля підтримки перебудовчих процесів «знизу» консолідувалася прогресивна частина українського суспільства. Будучи «компромісною формулою утворення організованої народної опозиції», НРУ «органічно поєднав радикалізм політичних неформалів з масовістю культурно-історичних та екологічних неформальних об'єднань, злив в одну політичну еліту досвідчених політичних борців та лідерів нової хвилі» [523, с. 356].

Ідея створення масової громадсько-політичної організації республіканського масштабу, яка б органічно об'єднала зусилля існуючої в УРСР демократичної опозиції, стала особливо актуальною з літа 1988 р. Із закликами створити таке об'єднання виступили на червневих та липневих несанкціонованих багатотисячних мітингах у Львові члени Української гельсінської спілки. Та проте реалізувати цю ідею не вдалося: на заваді стала жорстка охоронницька позиція місцевого та республіканського партійного керівництва. З тієї ж причини невдало закінчилися дві аналогічні спроби створення масової всеукраїнської організації у Києві та Вінниці. Ситуація кардинально змінилася восени 1988 р., коли відбулися установчі конференції Естонського Народного Руху та Латиського й Литовського Народних Фронтів, що стало істотним поштовхом до активізації демократичної опозиції у СРСР загалом і в УРСР зокрема [523, с. 356–357].

В жовтні 1988 р. на екологічному семінарі, що проходив у будинку Спілки письменників України, у виступі письменника Ф. Ф. Бурлачука прозвучала пропозиція створити Народний Фронт України на зразок прибалтійських Народних Фронтів. Вона була підтримана С. П. Плачиндою, проте ніяких рішень з цього питання прийнято не було. Невдовзі при парткомі СПУ сформувалася ініціативна група сприяння перебудові. Водночас аналогічна група виникла в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Через деякий час на партійних зборах у Інституті було прийнято рішення про об'єднання обох груп та розробку програмних документів Народного Фронту України. Провідна роль у цьому процесі належала І. Ф. Драчу та В. С. Брюховецькому. Згодом була досягнута домовленість про те, що нове громадське об'єднання буде називатися Народним Рухом України за перебудову [395, с. 4–5; 448, с. 69–71].

Аналіз документів фонду ЦК Компартії України свідчить про відмінну поінформованість республіканського партійного керівництва щодо планів українських письменників заснувати масову громадсько-політичну загальнореспубліканську організацію на кшталт неформальних об'єднань, які

виникли раніше у Прибалтиці та інших регіонах СРСР, а також організаційної роботи, яка проводилася ними у цьому напрямку [474, с. 83]. Наприклад, у першій частині «Передісторія створення ініціативної групи з організації НРУ» аналітичного матеріалу до виступу, розробленого ідеологічним відділом ЦК Компартії України та розісланого членам і кандидатам у члени Політбюро, ЦК Компартії України, першим секретарям обкомів партії, подано відомості про основні кроки, зроблені українськими письменниками у напрямку підготовки до її створення за період із жовтня 1988 р. до лютого 1989 р. [256, арк. 20–21].

Одне з питань, пролити світло на які дозволяють документи фонду, стосується мотивів заснування Народного Руху України за перебудову. Особливо корисною в цьому плані є Відозва НРУ до всіх громадян Української РСР [257, арк. 28–35]. Серед іншого у ній сказано таке: «Живемо чи не в найкритичніший момент вітчизняної історії. Проаналізувавши внутрішнє і зовнішньополітичне становище, керівництво КПРС на квітневому (1985 року) Пленумі ЦК КПРС мужньо і чесно заявило: радянське суспільство опинилося перед катастрофою. І вказало вихід, це – революційна перебудова соціально-економічної та політичної структур.

Трудові люди багатонаціональної країни, що десятиліття животіли в умовах безгласності й соціальної незахищеності, підтримали проголошений партією курс на оновлення нашого суспільства. Проте сьогодні кожен неупереджений громадянин УРСР може з чистою совістю сказати: перебудова в нашій республіці просувається надто повільними темпами, їй чинять опір чиновні бюрократи, що звикли збирати щедрий нетрудовий оброк із державної ниви і не бажають позбавлятися номенклатурних привілеїв.

Перебудова має стати справою тих, хто в ній кровно зацікавлений – робітників, селян, інтелігенції. Розпочата як революція «зверху», вона потребує активної підтримки «знизу» [257, арк. 28].

Поряд із мотивами створення Народного Руху України за перебудову документи фонду дають уявлення про мету та завдання, які ставили перед собою його організатори. Інформацію такого ґатунку можна знайти у проекті Програми Руху, зокрема у його першому розділі «Загальні принципи» [257, арк. 3–6]. Поміж іншим, у ньому зазначено, що основною метою НРУ є сприяння Комуністичній партії у створенні й функціонуванні такого демократичного механізму, який сприяв би розвитку суспільства, ґрунтованого на справжньому народовладді та збалансованій економіці, що відповідає, передусім, потребам українського народу та всього населення України, суспільства, де були б неможливі будь-які порушення соціальних, політичних, національних, господарських та екологічних прав людини. Сказано також, що Рух бореться за піднесення рівня свідомості, політичної культури, громадянської активності українського народу, за відродження і утвердження національної самосвідомості та інтернаціоналістських переконань усіх громадян республіки, рішуче протидіятиме будь-яким спробам асимілювати національні меншини в Україні, сприятиме розвитку культури й освіти кожної з них, а в місцях компактного проживання – адміністративно-господарському самоврядуванню [257, арк. 3–4].

Серед цілей НРУ зазначено:

а) домагання покращення стану народного господарства, навколишнього середовища в УРСР, істотного зростання добробуту народу, підвищення рівня охорони здоров'я, домінування гармонійної сім'ї, поважання моральних і національних прав та почуттів, рішучого поліпшення організації, охорони й оплати праці, особливо у сфері матеріального виробництва;

б) викриття за сприяння найширших народних верств будь-яких спроб загальмувати процес демократизації та гласності в Україні;

в) сприяння перетворенню УРСР на правову державу, де суб'єктом і об'єктом права є народ і де благо людини, вільний розвиток особистості є головною засадою розвитку суспільства;

г) створення умов для переходу від декларативного до реального народовладдя в Україні,

д) домагання розмежування і роздільного функціонування та взаємоконтролю законодавчої, виконавчої, судової влади;

е) домагання справжнього суверенітету України, як і інших республік СРСР;

ж) підтримання зв'язку з тими співвітчизниками та організаціями за кордоном, які співчують ідеям перебудови [257, арк. 4–5].

Наступним питанням, з'ясувати яке дозволяють документи фонду, є ставлення партійного керівництва УРСР до ідеї заснування НРУ. Аналіз документів дає підстави стверджувати, що ЦК Компартії України, очолюваний В. В. Щербицьким, поставився до перспективи появи Руху вороже [474, с. 84]. Цьому значною мірою сприяли зауваження до Відозви та проекту Програми НРУ, підготовлені Інститутом історії партії при ЦК Компартії України [257, арк. 36–45], Інститутами філософії [257, арк. 46–49] та держави і права [257, арк. 50–51] АН УРСР, іншими науковими установами [257, арк. 52–56]. Для нашого дослідження вони становлять неабиякий інтерес, оскільки дозволяють з'ясувати витoki відповідного ставлення влади до Руху. Одним із таких документів є зауваження Інституту історії партії при ЦК Компартії України з приводу програмних документів НРУ від 28 січня 1989 р. Відмітивши, що «в умовах перебудови, демократичного розвитку революційного процесу в радянському суспільстві сама ідея утворення «Народного руху України за перебудову» не викликає заперечень» [257, арк. 36], їхні автори вдалися до ґрунтового аналізу Відозви та проекту Програми Руху.

Що стосується першого із зазначених документів, у зауваженнях про нього сказано наступне: «Відозва «Народного руху України за перебудову» (НРУ) містить перелік проблем, важливість яких не викликає сумніву. Це в першу чергу: оздоровлення нашої землі, водних басейнів і повітряного простору; розв'язання продовольчої проблеми і пов'язаних з цим заходів

корінної перебудови сільського господарства республіки; створення належних умов для вивчення і функціонування української мови, піднесення національної культури; виправлення незадовільного становища у системі охорони здоров'я; боротьба з пияцтвом, наркоманією, проституцією.

Добре відомо, що всі ці проблеми поставлені і розв'язуються партією. Однак автори Відозви, по суті, закривають на це очі. Складається враження, що процес перебудови і демократизації радянського суспільства використовується для різного роду політичних спекуляцій. Відзначимо у цьому контексті ряд моментів.

Перше. Автори Відозви намагаються протиставити трудящих республіки партійному і радянському апаратові, органам державної влади [...].

Друге. Відозва є масованою атакою на «всесоюзні відомства» і «централізовану систему» [...].

Третє. Автори Відозви вдаються до перекручення партійних документів [...].

Четверте. Про плюралізм у розумінні документів. У Відозві вживається термін «істинний плюралізм». Це що – спроба знайти щось середнє між соціалістичним і буржуазним плюралізмом, знайти опору, на якій виросте НРУ? Справа у тому, що весь зміст Відозви і, особливо, проекту Програми дає підстави вважати: НРУ задумується як структура фактично альтернативна КППРС, що претендує, у той же час, на роль державної влади» [257, арк. 36–39].

З приводу ж проекту Програми Руху в зауваженнях зазначено, що його автори «безцеремонно присвоюють собі право контролю за всіма галузями суспільного життя» [257, арк. 40]. Піддано критиці окремі його положення, що стосувалися політичної системи, прав людини, національного питання, економіки тощо. Наприклад, національну платформу НРУ названо «мішаниною дрібнобуржуазних націоналістичних тверджень і висновків, чимало з яких мають історичні аналоги, почерпнуті або ж на Заході, або в арсеналі екстремістських елементів, як «власних», доморощених, так і з

Прибалтійських республік» [257, арк. 42]. Сказано, що «в національній політиці автори Проекту, по суті, проголошують права і свободи українців, які обмежують права і свободи трудящих інших національностей» [257, арк. 43].

Закінчуються зауваження переліком висновків:

«1. Відозва і проект Програми «Народного руху України за перебудову» складені так, ніби ідея перебудови належить НРУ, а не КПРС, ніби НРУ, а не КПРС розробив концепцію перебудови.

2. Абсолютно безпідставними є претензії НРУ на роль соціального гаранта революційного оновлення суспільства, яке розгорнуте в країні під керівництвом партії.

3. Аналіз Відозви та проекту Програми «Народного руху України за перебудову» свідчить, що за своїм змістом ці документи багато в чому виходять за межі соціалістичного плюралізму думок.

4. У даному випадку йде мова про створення структури, яку можна було б використати проти соціалізму і єдності СРСР. Про створення політичної партії альтернативної КПРС, Компартії України.

5. Відозва та проект Програми «Народного руху України за перебудову» практично не містять конструктивних ідей, спрямованих на підтримку і поглиблення перебудови» [257, арк. 44–45].

Отже, звинувачення ініціаторів Руху в зазіханні на владну монополію КПРС стало лейтмотивом партійних документів того часу. За самою ж іще нествореною організацією закріпився ярлик екстремістської.

Показовими у плані неприйняття владою ідеї заснування НРУ є тези виступу завідувача ідеологічного відділу ЦК Компартії України Л. М. Кравчука на засіданні ініціативних груп зі створення Народного Руху України за перебудову, яке відбулося 31 січня 1989 р. [256, арк. 28–34]. У них піддано гострій критиці проекти документів Руху, вказано на основні їхні недоліки і невідповідності Конституціям СРСР та УРСР, а також реаліям життя. Поміж іншим зауважено, що «зусилля авторів проекту Програми

спрямовані на демонтаж централізованої держави і ліквідацію політичної єдності країни» [256, арк. 30]. Сказано, що «автори Відозви намагаються протиставити трудящих республіки партійному і радянському апаратові, органам державної влади, «всесоюзним відомствам» і «централізованій системі» [256, арк. 32]. Наприкінці зроблено наступний висновок: «За своїм характером, змістом, всеосяжністю проекти документів претендують на створення альтернативної КППС політичної структури, яку можна було б використати проти єдності нашої держави [...]».

Із змісту пропонованих документів видно, що Рух, охоче беручи собі право диктувати власну волю, вимагати і домагатися, не ставить завдання брати на себе відповідальність за практичну роботу по вдосконаленню суспільства і за її результати [...].

Проекти документів практично не містять конструктивних ідей, спрямованих на поглиблення перебудови [...].

У справі створення Руху не можна допустити політичної гри, яка неминуче приведе до політичного банкрутства» [256, арк. 34].

Скласти уявлення про аргументи звинувачень партійним керівництвом УРСР ініціаторів створення Руху в політичному екстремізмі можна також, ознайомившись з уже згадуваним аналітичним матеріалом до виступу, зокрема з його другою частиною «Політична сутність проекту програми НРУ та його головні недоліки» [256, арк. 21–26]. Поміж іншим у ній зазначено наступне: «Замість конструктивної роботи з перебудови усіх сфер життя радянського суспільства автори проекту втягують нас на в'язкий ґрунт перманентних дискусій. Основним у оцінці документа є відношення до КППС. Будемо відверті, винесений на обговорення проект являє собою не що інше, як маніфест політичних вимог, тому його слід сприймати не як програму дій громадської добровільної організації, а як документ альтернативної КППС політичної структури» [256, арк. 21–22].

Поряд зі ставленням республіканського партійного керівництва до ідеї створення Народного Руху України за перебудову документи фонду

дозволяють з'ясувати реакцію влади на практичні кроки, які робилися з метою її реалізації. Їхній аналіз свідчить, що ЦК Компартії України доклав усіх зусиль задля недопущення заснування НРУ. Заходи, вживані ним у цьому напрямку, варіювалися в залежності від ситуації, яка складалася навколо означеного питання у той чи інший проміжок часу. Наприклад, якщо спершу українське партійне керівництво зосередилося на блокуванні та забороні дій, спрямованих на організацію НРУ, то після публікації 16 лютого 1989 р. проекту Програми Руху в газеті «Літературна Україна» розгорнуло широку кампанію, спрямовану на дискредитацію створюваної організації шляхом публічного пропагування тези про безпідставність, помилковість та шкідливість її програмних засад [474, с. 84].

Важливе значення для вивчення політики республіканського партійного керівництва щодо НРУ мають інформації ЦК Компартії України. В контексті означеного питання вони становлять інтерес, оскільки містять відомості про тактику перешкоджання влади появі Руху [474, с. 84]. Зокрема, в інформації ЦК Компартії України «Про протидію негативним тенденціям у діяльності деяких самодіяльних об'єднань в Українській РСР» ЦК КПРС від 17 лютого 1989 р., поміж іншим, зазначено наступне: «Передбачаючи можливість виникнення на Україні об'єднань типу відомих «народних фронтів», ЦК Компартії України уважно аналізував тенденції у суспільному житті республіки, вживав запобіжні заходи.

Проведено відкриту дискусію, в якій взяли участь члени ЦК. Телебачення, радіо оперативно підготували спеціальні передачі про зібрання письменників, що відбулося, було опубліковано кілька статей із аналізом обговорюваних на ньому документів так званого Народного руху України за перебудову (НРУ). Населення республіки змогло переконатися у справжніх цілях цієї групи, побачити розбіжності підготовлених нею проектів документів із Конституцією СРСР і Конституцією УРСР, рішеннями XIX Всесоюзної партійної конференції.

ЦК Компартії України направив у обкоми партії проекти обговорюваних документів із аналітичними матеріалами, підготовленими експертною групою вчених і спеціалістів [...].

Оскільки проект програми НРУ, який містить націоналістичні ідеї та екстремістські положення, які йдуть врозріз із політичною платформою перебудови, нашими основоположними принципами, опублікований в органі спілки письменників газеті «Літературна Україна», ЦК Компартії України, обкоми партії організували широке його обговорення, критичний аналіз безпідставності, шкідливості цілей та завдань НРУ» [256, арк. 16–17].

А ось що сказано про роботу партійних організацій республіки, у зв'язку з активізацією діяльності ініціативних груп зі створення Народного Руху України за перебудову, в таємній інформації ЦК Компартії України від 7 липня 1989 р.: «ЦК Компартії України, партійні комітети республіки ведуть планомірну боротьбу з екстремізмом та націоналізмом, прагнуть нейтралізувати антисуспільні елементи. Вони викриваються у пресі, на телебаченні та радіо, у трудових колективах.

Принципова оцінка сутності НРУ дана на травневому (1989 р.) Пленумі ЦК Компартії України. Відповідним чином зорієнтовані партійні організації республіки. Підкреслено положення про несумісність перебування у лавах КПРС осіб, які займаються створенням опозиційних КПРС організацій [...].

Втілюючи розроблений ЦК Компартії України перспективний план дій із недопущення створення альтернативних КПРС структур, партійні комітети встановлюють ділові контакти з активістами самодіяльних громадських формувань. Проводяться зустрічі у ЦК на рівні секретарів і у відділах, партійних комітетах на місцях. Особлива увага приділяється роботі з тими прибічниками НРУ, які вірять у його конструктивні можливості, йдуть на співпрацю з партійними і радянськими органами» [256, арк. 109–110].

Важливе значення для вивчення політики влади щодо НРУ мають також інформації обкомів Компартії України, якими місцеве партійне керівництво звітувало ЦК Компартії України про практичні кроки, які робилися ним у

напрямку «протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури» [256, арк. 5]. Одним із таких документів є інформація Одеського обкому Компартії України «Про реагування громадськості Одеської області на спроби створити так званий «Народний рух України» ЦК Компартії України від 3 березня 1989 р. [249, арк. 16–21]. Поміж іншим, у ній зазначено наступне: «З метою роз'яснення позиції партійних комітетів щодо «НРУ» були проведені зустрічі секретарів обкому партії з секретарями міськкому та першими секретарями райкомів партії м. Одеси, власкорами центральних і республіканських газет, радіо та телебачення, керівниками обласних організацій творчих спілок, секретарями парткомів вузів та їхніми заступниками з ідеології, творчими працівниками облтелерадіокомітету. Зорієнтовані особисто усі перші секретарі міськкомів та райкомів партії.

Партійні організації посилюють роботу з роз'яснення шкідливості та нейтралізації спроб створити альтернативні КПРС політичні структури, осередки «НРУ» в трудових колективах» [249, арк. 21].

Інший типовий приклад – інформація Херсонського обкому Компартії України «Про пропагандистську, роз'яснювальну роботу партійних комітетів Херсонської області у зв'язку з проектом програми так званого Народного руху України за перебудову» ЦК Компартії України від 6 квітня 1989 р. [249, арк. 121–124]. Повідомляючи у ній про антирухівську роботу, яку вів обком, її автори, поміж іншим, зазначили: «Партійні комітети області включилися у пропагандистську, роз'яснювальну роботу в зв'язку з проектом (Програми – *авт.*) НРУ одразу після трансляції телепередачі з зібрання Київської організації Спілки письменників України, публікацій проекту програми НРУ в газеті «Літературна Україна», ряду критичних статей у газетах «Правда Украины» і «Радянська Україна».

Обком партії сконцентрував зусилля, перш за все, на оперативній підготовці ідеологічних кадрів і активу до ведення глибокозмістовної, конкретної роз'яснювальної роботи у трудових колективах [...].

Проведені оперативні інструктивні наради та зустрічі з керівниками кафедр суспільних наук, ректорами і секретарями парткомів вузів, керівниками творчих організацій та ідеологічних установ. Працівники ідеологічного відділу обкому партії виступили перед керівниками обласних ідеологічних організацій і служб, викладачами суспільних дисциплін навчальних закладів, редакторами міських, районних та багатотиражних газет. На обласних курсах керівників політичних семінарів, консультантів, голів методрад кабінетів політосвіти пройшли спеціальні заняття з роз'яснення неспроможності проекту.

В обкомі, міськкомах, райкомах партії щоденно проводиться оперативний аналіз реагування громадськості, населення області на проект НРУ. Особлива увага приділяється роботі з людьми, які мають прямий стосунок до пропаганди української мови та культури, підготовки кадрів національної інтелігенції [...].

В якості постійного каналу інформування партійних, радянських, ідеологічних кадрів та активу використовуються обласні курси підвищення кваліфікації, Дім політичної освіти, інститут вдосконалення вчителів, профспілкові курси, семінари культосвітпрацівників.

У результаті виконаної роботи проект програми НРУ і сама спроба створення «Руху» стали предметом критичного обговорення на зібраннях трудових колективів, партійних зібраннях, семінарах і активах» [249, арк. 121–122].

Не менш цінними для вивчення політики партійного керівництва УРСР щодо НРУ є інформації ідеологічного відділу ЦК Компартії України [474, с. 85]. В контексті означеного питання вони становлять інтерес через вміщені у них рекомендації зі вживання тих чи інших заходів, спрямованих на послаблення позицій Руху. Наприклад, у таємній інформації ідеологічного відділу ЦК Компартії України «Про вдосконалення роботи з політизованими об'єднаннями» ЦК Компартії України від 3 червня 1989 р. висловлено думку про доцільність переведення головних зусиль у боротьбі зі спробами

створення опозиційних КПРС структур у площину дискусій. Поміж іншим, рекомендовано організувати ряд зустрічей із ініціаторами створення НРУ, провести обговорення насущних проблем за участю партійних, радянських, комсомольських, профспілкових працівників, спеціалістів народного господарства, наукової та творчої інтелігенції, яка займала виважені, конструктивні позиції. Поряд із цим у документі підкреслено, що «дискусійні форми роботи з самодіяльними організаціями слід неодмінно поєднувати із заходами правового впливу на тих, чия поведінка виходить за межі закону» [256, арк. 69].

В іншому документі такого зразка – таємній інформації ідеологічного відділу ЦК Компартії України від 15 серпня 1989 р. – наголошено на необхідності вживання низки заходів з огляду на підготовку до установчого з'їзду Руху. Серед запропонованих партійними ідеологами кроків: організація виступів у ЗМІ партійних, радянських і господарських керівників республіки, областей, районів, колективів з питань республіканського госпрозрахунку, екології, соціальної справедливості, національної культури і мови, боротьби з бюрократизмом, покликаних цілеспрямовано формувати громадську думку, а також позбавити лідерів Руху підстав виступати у ролі ініціаторів постановки та розв'язання цих проблем [256, арк. 123].

Важливим джерелом вивчення політики влади щодо НРУ є також рішення, постанови та резолюції пленумів місцевих партійних органів – обкомів, міськкомів, райкомів – з приводу доцільності створення Народного Руху України за перебудову та проекту його Програми. В контексті означеного питання вони становлять інтерес, тому що дають уявлення про ставлення периферійного партійного керівництва до ідеї заснування Руху [474, с. 86]. Зокрема, 10 березня 1989 р. пленум Вінницького міськкому Компартії України прийняв таємну постанову «Про політичну та організаторську роботу партійних організацій міста у зв'язку зі спробами створення в республіці опозиційних КПРС самодіяльних об'єднань», якою засудив ініціативу українських письменників створити Рух: «Пленум

міськкому партії вважає, що проект програми НРУ за перебудову не відповідає завданням об'єднання трудящих республіки, веде до обмеження прав і свобод трудящих інших національностей. Проект програми НРУ не передбачає механізму реалізації висунутих у ньому положень. НРУ мислиться його творцями, як організація, яка привласнює собі лише контролюючі функції партійних та державних органів. Пленум міськкому партії відкидає прийняття проекту програми Народного руху України та засуджує спроби створення на Україні опозиційних КППС політичних структур» [256, арк. 41].

Поряд із цим у постанові визначено заходи, вживанням яких вінницьке партійне керівництво збиралося боротися з місцевими проявами «політичного екстремізму». Серед них:

- зобов'язати членів міськкому партії взяти особисту участь в роз'яснювальній роботі у трудових колективах міста щодо створення НРУ;
- засудити спроби заснування Руху;
- доручити партійним організаціям дати принципову оцінку тим комуністам, які входили до складу його ініціативної групи, підтримували ідею створення опозиційних КППС політичних об'єднань [256, арк. 41–42].

Особливо показовими, на нашу думку, є перша та п'ята статті постанови, які дозволяють припустити, що не всі комуністи Вінниці виступали проти НРУ. І якщо перша стаття постанови – «вважати неприпустимим участь комуністів міста у опозиційних КППС об'єднаннях» – підтверджує нашу думку лише опосередковано (якби не було прецеденту, то не було б і самої статті), то її п'ята стаття є доказом справедливості такого припущення: «Прийняти до відома позицію члена Спілки письменників УРСР т. Усача Г. Д., який підтримав положення програми Народного руху України за перебудову. Попередити т. Усача Г. Д., що у випадку ігнорування точки зору міського комітету партії на черговому пленумі буде піднято питання про його перебування у складі міськкому партії» [256, арк. 42].

Поряд із пленумами місцевих партійних органів рішення, постанови та резолюції з приводу доцільності створення Руху та проекту його Програми приймалися зборами трудових колективів, громадських організацій, сесіями Рад народних депутатів і т. ін. Для нашого дослідження вони становлять інтерес з огляду на можливість їхнього використання для вивчення масштабів розгортання ініційованої владою антирухівської кампанії, а також з'ясування ставлення громадськості до перспективи появи НРУ [474, с. 86]. Зокрема, учасники семінару ректорів вищих навчальних закладів республіки, який відбувся 24 лютого 1989 р., ухвалили рішення про засудження ідеї створення НРУ [249, арк. 4–5]. Причину такого кроку в документі пояснено тим, що «Рух» претендує на якесь особливе місце в керівництві процесами перебудови» [249, арк. 4]. Наприкінці зазначено, що «учасники семінару ректорів республіки підтримують думки та оцінки, викладені у статті «Револьюційна перебудова – кровна справа народу» (газ. «Радянська Україна» від 18.02.1989 р.), щодо проекту програми «Руху», виступах представників робітничого класу і трудової інтелігенції, вважають недоцільним створення громадської організації «Народний рух України за перебудову» [249, арк. 5].

Ознайомлення з документами фонду свідчить, що однією з форм протидії влади НРУ була підтримка та лобіювання партійним керівництвом УРСР альтернативних Руху громадських організацій. Ось що, наприклад, сказано з цього приводу в таємній інформації ідеологічного відділу ЦК Компартії України «Про заходи у зв'язку з підготовкою республіканського установчого з'їзду Народного руху України за перебудову» ЦК Компартії України від 15 серпня 1989 р.: «Виходячи з того, що для протидії «Рухові» у такому вигляді, як його замислили ініціатори, лише критичних виступів преси зараз недостатньо, варто приділити якнайсерйознішу увагу підтримці ініціатив трудових колективів, ветеранів війни і праці по створенню своїх самодіяльних об'єднань на підтримку перебудови. Було б доцільно, щоб партійні комітети на місцях допомогли таким організаціям оформитися

організаційно, виробити такі конструктивні програми дій, які дозволили б перехопити ініціативу у прихильників НРУ.

З цією метою можна було б дати доручення засобам масової інформації, щоб вони підтримали альтернативні НРУ громадські організації на місцях і таким чином формували думку про можливість справжнього руху трудящих на підтримку перебудови. Враховуючи досвід і конкретні пропозиції з місць, варто було б об'єднати на конструктивній основі зусилля трудящих у боротьбі за перебудову на республіканському рівні, створивши організацію типу «Єдність», яка б рішуче виступила проти екстремізму і націоналізму» [256, арк. 125].

Ряд документів, які відклалися у фонді, містять відомості про сприяння створенню та популяризацію у масах партійним керівництвом УРСР альтернативної НРУ організації – Спілки трудящих України за перебудову (СТУ). Одним із них є інформація парткому Київського виробничого об'єднання «Київтрактородеталь» ЦК Компартії України від 4 грудня 1989 р. [248, арк. 70–71]. У ній повідомлено про проведення 27 листопада зібрання представників трудових колективів названого ВО. Сказано, що на ньому було прийнято звернення до робітників, селян, трудової інтелігенції республіки, у якому наголошено на необхідності консолідації зусиль його адресатів, спрямованих на підвищення ролі трудового народу в суспільстві, активізації практичної роботи з реалізації соціальних та економічних проблем, для чого запропоновано створити Спілку трудящих України за перебудову.

Про реакцію влади на таку «ініціативу трудящих» дає уявлення доданий до інформації аркуш із резолюцією секретаря ЦК Компартії України С. І. Гуренка: «Тт. Литвину М. О., Поповичу О. С., Калугіну М. О. Вважаю, що ця ініціатива заслуговує на увагу і підтримку. Вочевидь буде доцільно відповідним чином зорієнтувати обкоми, міськкоми, райкоми партії на активну участь первинних партійних організацій, трудових колективів у розвитку починання, широке висвітлення його ЗМІ. Слід було б також

попрацювати над організаційними питаннями зі становлення руху, що зароджується» [248, арк. 69].

Важливе значення для з'ясування мотивів створення СТУ має звернення трудових колективів ВО «Київтрактородеталь», колгоспів «Іскра» Черкаської обл., «Правда» Чернігівської обл., радгоспу «Гоголівський» Київської обл., «УкрНДІкартоплярства» до робітників, селян, трудової інтелігенції республіки, опубліковане у «Робітничій газеті» за 2 грудня 1989 р. [248, арк. 72]. У ньому висловлено цілковиту підтримку розробленої КПРС програми перебудови політичної та соціальної систем, здійснення радикальної економічної реформи. Виражено занепокоєння низькими темпами її реалізації, зростанням політичної та соціальної напруженості в суспільстві. Зроблено заклик до активізації участі найширших мас трудящих у суспільно-політичному житті республіки, для чого запропоновано створити СТУ.

Цінним у контексті вивчення означеного питання документом є також записка завідувача соціально-економічного відділу ЦК Компартії України А. Савченка «Про проведення роботи з пропаганди та поширення ініціативи ряду трудових колективів м. Києва, Київської, Черкаської та Чернігівської областей щодо створення Спілки трудящих України за перебудову» ЦК Компартії України від 9 січня 1990 р. [248, арк. 73]. У ній зазначено, що відповідним чином були зорієнтовані усі обкоми партії, ряд райкомів та міськкомів. Сказано про публікацію понад 20 матеріалів у республіканській газеті, підготовку тематичної програми на телебаченні. Констатовано, що ініціатива уже знайшла підтримку в багатьох колективах більше половини областей республіки. Повідомлено про формування задля координації усієї роботи зі створення СТУ робочої групи з числа працівників відділів – організаційно-партійної та кадрової роботи, ідеологічного, соціально-економічного – ЦК Компартії України.

Поряд із цим у документі зазначено, що 8 січня за ініціативою СТК ВО «Київтрактородеталь» відбулася зустріч представників ряду колективів, у

яких уже були створені осередки СТУ. Сказано, що учасники зустрічі сформулювали основні принципи її Програми, яка найближчим часом повинна була бути опублікована для широкого обговорення, домовилися провести 27 січня у Києві республіканську конференцію, на якій передбачалося визначити дату проведення установчого з'їзду Співки, обрати робочий комітет та комісію з вироблення Програми організації.

Відомості про подальшу організаційну роботу навколо створення СТУ містяться у записці інструктора соціально-економічного відділу ЦК Компартії України В. Ляшова ЦК Компартії України від 10 квітня 1990 р. [248, арк. 74]. У ній відзначено, що ініціатива трудового колективу ВО «Київтрактородеталь» знайшла широку підтримку в республіці. Сказано, що у лютому 1990 р. відбувся установчий з'їзд СТУ, на якому були затверджені її програмні документи та обрані керівні органи – Координаційна Рада, Президія.

Дають уявлення про політику влади щодо Народного Руху України за перебудову також окремі рухівські документи, які відклалися у фонді. Одним із них є лист Правління Співки письменників України за підписом його секретаря та водночас голови НРУ І. Ф. Драча першому секретареві ЦК Компартії України В. А. Івашку від 10 листопада 1989 р. [248, арк. 41–43]. У ньому наголошено на існуванні розбіжностей між закликами партійного керівництва УРСР до співпраці, пошуків шляхів взаєморозуміння, консолідації сил в ім'я перебудови та його діями в напрямку їхньої реалізації. На підтвердженні цієї тези сказано, що коли Секретаріат Руху вирішив провести 15 жовтня в ряді міст УРСР мітинги, на яких обговорити альтернативні проекти законів про вибори, а відтак керівники його обласних осередків стали готуватися до їхнього проведення, щодо ряду організаторів таких мітингів були вжиті репресивні заходи: у Рівному 3 осіб засуджено до 15 діб арешту, 10 – оштрафовано; у Чернівцях 3 осіб засуджено до 15 діб арешту, 4 – оштрафовано; у Дніпропетровську проти І. Шулика порушено кримінальну справу [248, арк. 41].

«А як розцінювати дії властей, які чинять перешкоди створенню осередків Руху на Україні, застосовуючи ті ж методи? – веде далі автор. – Це мало місце, зокрема, у Хмельницькому, коли під закінчення обласної Установчої конференції Руху міліціонери вчинили напад на учасників конференції.

А як розуміти таку ситуацію, коли в Кіровограді за намагання створити осередок Руху письменника Володимира Кобзара виключили з партії? [...].

Рух має претензії до партійної преси всіх рівнів (від районки до «Правди України»), яка продовжує представляти Рух у кривому дзеркалі та заохочувати партапарат до нових репресивних заходів» [248, арк. 41–42].

Наприкінці листа резюмовано: «Осмислюючи сказане, мимоволі напрошується висновок, що наші публічні виступи чи розмови за «круглим столом» нічого не дають. Вони нагадують нам kota Леопольда із його смішним зверненням до мишей жити дружно.

Звичайно, таким ставленням до Руху, як до організації [...] влада змушує займати нас відповідну позицію і виробити відповідну тактику. Таким чином, зумисне це чи ні, але влада створює собі опозицію.

Думається, що в умовах економічної і політичної кризи в Україні така постановка питання шкідлива. І небезпечна. Наслідки її можуть бути непередбачені» [248, арк. 42–43].

Наступне питання, пролити світло на яке дозволяють документи фонду, стосується розбудови структур Народного Руху України за перебудову на місцях. Документи дають уявлення про механізм, масштаби, інтенсивність та регіональні особливості цього процесу, ставлення до нього республіканського та місцевого партійного керівництва, громадськості тощо [474, с. 87]. Наприклад, у згадуваній таємній інформації ідеологічного відділу ЦК Компартії України «Про вдосконалення роботи з політизованими об'єднаннями» ЦК Компартії України зазначено, що «за наявними на 31.05.89 р. даними у 7 областях республіки та м. Києві діють різні структури НРУ (осередки, ініціативні групи, координаційні ради), які нараховують від

20 до 70 чоловік» [256, арк. 68]. Поряд із цим у документі вміщено відомості про вживання владою заходів, спрямованих проти структурного оформлення Руху: «Відділ ВЧ зв'язку 30 травня ц. р. зорієнтував секретарів обкомів партії на необхідність посилення роботи у трудових колективах, на недопущення створення осередків НРУ та здійснення постійного контролю за діяльністю уже створених. Запропоновано з усіх питань, пов'язаних зі спробами створення НРУ, керуватися рішеннями травневого (1989 р.) Пленуму ЦК Компартії України» [256, арк. 70].

А ось що сказано з приводу розбудови регіональних рухівських структур у таємній довідці-прогнозі «Про Народний Рух України за перебудову», складений ідеологічним відділом ЦК Компартії України невдовзі після проведення установчого з'їзду НРУ: «Народний рух України за перебудову (Рух) організаційно оформився у всіх областях республіки. На даний час функціонує близько 500 осередків, із них більше 70 % у Західному регіоні. В м. Києві, Львові, Івано-Франківську, Рівному, Тернополі осередки створені на багатьох найбільших підприємствах (у тому числі й оборонної промисловості) та в академічних інститутах. У східних та південних областях поки відбулося в основному лише організаційне оформлення міських осередків [...].

В керівництві регіональних організацій «Руху» між його лідерами немає єдності, спостерігаються серйозні протиріччя, в основі яких лежить боротьба за владу. Наприклад, 8 місяців у Хмельницькій області працює координаційна рада «Руху», але ніяк не може обрати голову. Боротьба за цю посаду йде між чотирма лідерами. В західних областях до керівництва рвуться молоді честолюбні люди, які уже зараз виставляють рахунок засновникам «Руху» – письменникам, ученим, іншим представникам творчої інтелігенції за все: від високих гонорарів до нерішучості, м'якотілості у боротьбі за «вільну» Україну. В східних та південних областях оголюються протиріччя між прихильниками повсюдної негайної та поміркованої українізації життя республіки. Тут навіть висловлюються претензії до

західноукраїнських «рухівців» за героїзацію УПА, ОУН, бандерівців. На цьому ґрунті відбувся розкол у Харківській організації «Руху» [256, арк. 198–199].

Відомості про спроби об'єднання та організаційного оформлення прибічників НРУ в Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, а також про роботу з «оздоровлення ідеологічної обстановки» у ньому подано в інформаціях ідеологічного відділу ЦК Компартії України від 26 травня [249, арк. 142–143] та 5 липня 1989 р. [247, арк. 61–62].

Вагоме значення для вивчення процесу розбудови регіональних рухівських структур мають інформації обкомів Компартії України. Вони містять дані про час та місце проведення установчих конференцій обласних організацій НРУ, їхніх організаторів та учасників, склад обраних керівних органів тощо. Особливу увагу в них приділено аналізу виголошених на конференціях промов [474, с. 87]. Одним із таких документів є таємна інформація Донецького обкому Компартії України «Про перебування в Донецькій області народного депутата СРСР Яворівського В. О. та проведення регіональної установчої конференції Народного руху України за перебудову» ЦК Компартії України від 23 серпня 1989 р. [256, арк. 128–133]. Інший типовий приклад – таємна інформація Чернівецького обкому Компартії України «Про установчу конференцію та мітинг прибічників НРУ в м. Чернівці, що відбулися» ЦК Компартії України від 29 серпня 1989 р. [256, арк. 136–139].

Відомості про установчі конференції обласних організацій Руху подано також у інформаціях та довідках відділів ЦК Компартії України [474, с. 87]. Зокрема, 4 липня 1989 р. ідеологічний відділ ЦК Компартії України відправив у ЦК Компартії України таємну інформацію «Про установчу конференцію Народного руху України за перебудову міста Києва та Київської області», у якій поряд із вичерпними відомостями, які стосувалися

конференції, містився перелік пропонованих з огляду на подальше організаційне оформлення НРУ заходів [256, арк. 90–94].

Поряд із розбудовою регіональних структур Народного Руху України за перебудову документи фонду включають детальну інформацію про його установчий з'їзд, який відбувся 8–10 вересня 1989 р. у Києві. Одним із них є таємне орієнтування відділів ідеологічного та організаційно-партійної і кадрової роботи ЦК Компартії України «Про першочергові заходи партійних комітетів республіки в зв'язку з проведенням установчого з'їзду Народного руху України за перебудову» для обкомів і Київського міськкому КПУ від 13 вересня 1989 р. [256, арк. 158–162]. Умовно його можна розділити на 2 частини. У першій подано стислу інформацію про з'їзд: сказано, де і коли він відбувся, скільки делегатів взяло участь у його роботі, перераховано прийняті на ньому резолюції та схвалені звернення тощо. Поміж іншим зауважено, що «атмосферу з'їзду визначали неприкритий шовінізм, шалений екстремізм, нападки на соціалізм, Комуністичну партію, марксистсько-ленінську ідеологію. Мали місце випадки на адресу В. І. Леніна. Висувалися вимоги про вихід України із СРСР, її повної незалежності» [256, арк. 159]. У другій частині орієнтування перелічено пропоновані заходи, вживання яких вважалося його авторами доцільним з огляду на «можливі негативні зміни в громадсько-політичній обстановці в республіці в зв'язку з минулим з'їздом НРУ, агітаційною діяльністю його делегатів і розгортанням роботи зі створення структури «Руху» на місцях» [256, арк. 159–160]. Серед них:

- створення інформаційно-пропагандистських груп, до складу яких мають увійти члени партійних комітетів, авторитетні робітники та спеціалісти, учені, депутати місцевих Рад, профспілкові й комсомольські активісти. Після забезпечення їх необхідною інформацією та проходження ними інструктивно-методичного навчання – їхня відправка у трудові колективи з метою проведення роз'яснювальної роботи про перебіг з'їзду, зміст його програмних документів, справжню мету та наміри Народного руху України за перебудову;

– недопущення наклеювання ідеологічних ярликів, голосливих звинувачень. Демонстрація демократизму, зразків витримки, плюралізму думок. Рішуче викриття спроб перевести діяльність Руху в екстремістсько-сепаратистське річище;

– проведення у трудових колективах та за місцем проживання мітингів, зборів та сходів громадян, на яких має бути висловлене принципове ставлення партії до з'їзду і його рішень. Передбачення виступів на них партійних активістів, робітників, депутатів, ветеранів, представників молоді, авторитетних громадських лідерів;

– організація виступів у ЗМІ працівників партійних, радянських, господарчих органів з актуальних питань соціально-економічного, політичного, духовного життя регіонів. Постійне інформування трудящих про поточну роботу з вирішення нагальних проблем, як-от: будівництво житла, розвиток сфери соціально-культурного побуту, упорядкування медицини, торгівлі, забезпечення соціальної справедливості, зміцнення дисципліни та правопорядку, а також заходи, вжиті щодо керівників, винних у незадоволенні невідкладних потреб населення;

– аналіз і політична оцінка роботи партійних комітетів, первинних партійних організацій, окремих членів КПРС з протидії екстремізму, націоналізму і сепаратизму. За потреби – проведення співбесід, атестація комуністів, притягнення до відповідальності осіб, чия позиція та дії суперечать Програмі та Статуту Комуністичної партії Радянського Союзу;

– поєднання рішучої відсічі екстремістським націоналістичним проявам з боку організацій НРУ, враховуючи різноманітний склад і строкатість політичних орієнтацій їх членів, із активним діалогом із усіма громадськими організаціями, неформальними об'єднаннями позитивного напрямку, здоровими силами організацій Руху. Сумісний пошук прийнятних компромісів, можливих спільних дій із вирішення конкретних соціальних проблем, прискорення перебудови. Недопущення розвитку негативних тенденцій [256, арк. 160–162].

Закінчувався документ наступним застереженням: «Здійснюючи заходи на протидію «Руху», важливо не випускати з поля зору головні напрямки ідейно-виховної роботи, не допустити розширення соціальної бази його прихильників» [256, арк. 162].

Іншим цінним для вивчення питання про установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову документом є його матеріали, підготовлені ідеологічним відділом ЦК Компартії України [256, арк. 163–188]. Вони складаються із трьох частин. У першій подано загальну інформацію про з'їзд: сказано, де і коли він відбувся, яка атмосфера панувала на ньому, скільки делегатів взяло участь у його роботі, яким був їхній соціальний склад і т. ін. [256, арк. 163–164]. У другій зроблено короткий огляд доповідей, які прозвучали на з'їзді [256, арк. 164–186]. В третій вміщено відомості про прийняті на з'їзді документи, ухвалені рішення, обрані керівні органи Руху тощо [256, арк. 187–188].

Ще одним важливим у контексті вивчення означеного питання документом є проект інформації ЦК Компартії України «Про установчий з'їзд т. зв. «Народного руху України за перебудову» ЦК КПРС [249, арк. 175–179].

Наступне питання, відповісти на яке дозволяють документи фонду, пов'язане зі ставленням жителів УРСР до створення Руху. Особливо корисними у цьому плані є інформації обкомів Компартії України, відділів ЦК Компартії України, республіканського партійного керівництва, у яких висвітленню громадських настроїв відводилося помітне місце [474, с. 88]. Їхній аналіз свідчить, що за час, який пройшов з моменту публікації проекту Програми НРУ в газеті «Літературна Україна» у лютому 1989 р. до проведення установчого з'їзду організації у вересні того ж року, громадська думка щодо Руху зазнала змін. Зокрема, якщо на початку року типовою для партійних документів, у яких йшлося про НРУ, була теза про непідтримання та засудження населенням УРСР створення опозиційної КПРС політичної структури [249, арк. 16], то вже влітку вони зафіксували зміну громадської

думки з приводу означеного питання: «На нинішній момент у республіці склалася неоднозначна ситуація з оцінкою НРУ. В абсолютній більшості трудових колективів НРУ підтримки не знаходить, а в багатьох – засуджується навіть сама ідея створення його. Разом з тим, окремі програмні положення НРУ, насамперед ті, що стосуються захисту рідної мови, культури, навколишнього середовища, а також ряду соціально-економічних проблем, знаходять схвалення певної частини інтелігенції, представників інших соціальних груп» [256, арк. 123].

Одним із таких документів є інформація загального та ідеологічного відділів ЦК Компартії України «Про листи громадян, що стосуються установчого з'їзду Народного руху України за перебудову» ЦК Компартії України від 23 жовтня 1989 р. [249, арк. 207]. У ній сказано, що у ЦК Компартії України надійшло понад 100 листів і телеграм з приводу установчого з'їзду НРУ, більше $\frac{3}{4}$ яких були колективними. Всього про Рух мова йшла у 927 листах. Поміж іншим, у документі зауважено наступне: «Переважна більшість звернень містить вкрай негативну реакцію на цю подію перш за все робітників, колгоспників, ветеранів партії, Великої Вітчизняної війни та праці. В багатьох листах із обуренням йдеться про підбурливий, антирадянський та націоналістичний характер виступів ряду делегатів з'їзду. Різке засудження трудящих викликають екстремістські устремління лідерів НРУ, «які наполегливо рвуться до політичної влади», їхні демагогічні, провокаційні та безвідповідальні заяви. Особливо турбують людей озвучені на з'їзді НРУ та лунаючі на різних мітингах і збіговиськах, заклики до створення «самостійної» України, виходу її з Союзу РСР, надати статус національної символіки жовто-блакитному прапору та тризубу, реабілітувати петлюрівців і бандерівців.

У багатьох листах гостро ставиться питання про необхідність вживання термінових та рішучих заходів зі стабілізації суспільно-політичної обстановки у республіці. При цьому, на думку авторів, слід «з усією суворістю, принципово запитати з комуністів, які опинилися у Росії». Разом із

тим у окремих листах підтримуються ідеї та програма цього руху, висловлюється думка про доцільність співпраці з ним керівних органів республіки. Багато листів і телеграм, що надійшли у ЦК Компартії України, опубліковано у республіканській пресі, використано в оглядах листів газет, радіо і телебачення» [249, арк. 207].

Важливим джерелом вивчення громадської думки щодо Руху є також згадувана таємна довідка-прогноз «Про Народний Рух України за перебудову» [256, арк. 198–205]. Цінність цього документа в контексті означеного питання полягає у багатому статистичному матеріалі, уміщеному в ньому. Наприклад, якщо вірити авторам довідки-прогнозу, наприкінці 1989 р. ставлення населення УРСР до Руху було неоднозначним: 36,9 % людей підтримували ідею його створення, 25 % – засуджували її, 28 % – не визначилися. Найбільш прихильними до НРУ були жителі Києва та Львівської обл., 61,8 % та 53,4 % яких давали йому позитивну оцінку. Найменшу популярність Рух мав у Черкаській, Харківській та Херсонській обл. Головною причиною підтримки НРУ людьми у документі названо очікування від нього активних дій у вирішенні гострих соціально-економічних проблем: економічних (44,1 %), екологічних (26,3 %), культурно-мовних (12 %), політичних (13,3 %) [256, арк. 203–204].

Що стосується громадської думки з приводу місця та ролі НРУ в політичному житті республіки, у документі містяться наступні дані: 36,9 % населення УРСР вважало, що Рух повинен бути самостійною організацією, яка співпрацює з партією, 33 % бачило у ньому її безпосереднього помічника, 9 % – організацію, яка є її альтернативою, 13 % – вважало, що він повинен контролювати партійні та державні органи. Отже, близько 70 % людей виступали за те, щоб партія і НРУ співпрацювали, щоб Рух став помічником партії у перебудові, 22 % – щоб НРУ протистояв партії. Така картина була характерна для усіх областей республіки. Єдиним істотним виключенням був Київ, 40 % жителів якого виступали за співпрацю партії з Рухом, 10 % – за те,

щоб НРУ був організацією, альтернативною партії, 21,7 % – щоб він контролював партійні та державні органи [256, арк. 204].

Поряд зі ставленням жителів республіки до НРУ документи фонду дозволяють відповісти на питання про кількість членів Руху, його соціальний, національний, віковий склад, мотиви участі людей у ньому тощо. Зокрема, у все тій же довідці-прогнозі з цього приводу зазначено наступне: «Загальна кількість членів «Руху», за даними обкомів партії, приблизно біля 77 тис. чоловік. Основну його масу складають інженерно-технічні працівники промисловості – 22,3 %, представники творчої інтелігенції – 14,9 %, 13,4 % – викладачі, 12 % – наукові працівники, по 9 % – робітники та службовці, 4,3 % – пенсіонери, 3,6 % – керівники середньої ланки. При цьому 60 % припадає на західні області, 25 % – на центральні, 12 % – на південні та всього 6 % – на східні.

За національним складом у «Русі» переважають українці, у той же час у Сумській, Житомирській, Одеській, Харківській, Кримській областях доволі високий відсоток росіян, поляків. В основному це особи, які мають, за їхніми словами, «свої рахунки з владою», з нереалізованими амбіціями, багато хто з них є членами УГС.

Неоднорідний склад рядових членів «Руху» за віком. Більше половини це люди від 25 до 45 років. В західних областях у «Рух» вдалося втягнути значну кількість молодих людей, у центральних, східних та південних областях поки більшість становлять люди у віці від 40 до 50 років. Близько 8 % у ньому становлять члени КПРС та більше 35 % члени ВЛКСМ [...].

Вивчення мотивів участі у діяльності «Руху» рядових членів та його керівництва показало, що вони визначаються наступним: стурбованістю долею країни, республіки (84 %); бажанням зберегти національну самобутність України (78 %); невдоволенням діяльністю партійних, радянських, громадських організацій (62,4 %). Третя частина опитаних включилася в «Рух», прагнучи активніше брати участь у перебудові. Й лише

одиниці приєдналися через незадоволення своїм становищем, заради самоствердження чи тому, що їх загітували друзі» [256, арк. 198–200].

А ось що сказано з приводу означеного питання у інформаційно-довідковому матеріалі, підготовленому ідеологічним відділом ЦК Компартії України для відповіді на ряд актуальних запитань, що надходили у партактив на зустрічах із трудящими, та розісланому обкомам, Київському міськкому партії, відділам ЦК Компартії України для використання у практичній роботі: «Останнім часом свою увагу «рухівці» перенесли на трудові колективи. Вони мають підтримку серед вчених, вчителів, лікарів, інженерно-технічної інтелігенції. На сьогодні у «Русі» нараховується біля 80 тисяч чол. (0,16 проц. населення), які об'єднані в 500-550 осередків. Причому дві третини з них зосереджені в західних областях. Кожен четвертий член Руху – інженерно-технічний працівник, кожний третій – представник творчої інтелігенції або викладач, кожний восьмий – вчений» [247, арк. 188].

Крім усього вищезазначеного, документи фонду дають уявлення про основні напрямки діяльності Народного Руху України за перебудову. Наприклад, у ряді документів йдеться про організацію його активістами багатолюдних мітингів, зборів, маніфестацій, інших масових акцій. Одним із них є таємна записка секретаря ЦК Компартії України Л. М. Кравчука «Про деякі політичні акції НРУ у січні 1990 року» ЦК КПУ від 5 січня 1990 р. [269, арк. 1–2]. У ній сказано, що керівництво НРУ усно повідомило ЦК Компартії України про намір здійснити ряд публічних акцій, присвячених річниці об'єднання УНР і ЗУНР. Серед них названо проведення 13 січня «святкової сесії» Великої Ради НРУ та організацію 21 січня «живого людського ланцюга» від Києва до Львова вздовж автомагістралі через Житомир, Новоград-Волинський, Рівне, Дубно, Тернопіль. Поміж іншим, зазначено наступне: «Переконати лідерів НРУ у недоцільності організації живого ланцюга, його безплідності не вдалося. Вони наполягають на проведенні цієї акції і мають намір звернутися до партійних і радянських органів за допомогою в її здійсненні.

Що стосується «святкової» сесії, то керівництво Руху погодилося з висловленою в ЦК Компартії України пропозицією про те, що проводити її не варто. Однак замість сесії представники НРУ запропонували провести 13 січня ц. р. наукову конференцію, на якій обговорити точки зору на події 22 січня 1919 р.» [269, арк. 1].

Закінчується записка переліком пропонованих заходів, вживання яких вважалося її автором доцільним, «зважаючи на наміри керівництва Руху і з метою нейтралізації намічених акцій» [269, арк. 1]. Серед них:

- підтримати пропозицію про проведення наукової конференції Великою Радою НРУ, але спільно з вченими інститутів історії та суспільних наук АН УРСР. Таке рішення мотивується тим, що зараз, коли все більше зростає інтерес до історичного минулого республіки, є необхідність переосмислити складні та неоднозначні сторінки її історії, дати їм на основі відкритих архівних документів об'єктивну оцінку. Конференцію провести в руслі виконання схваленої ЦК Компартії України республіканської програми розвитку історичних досліджень та поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР. Основні аспекти роботи конференції в залежності від їхнього змісту та характеру записати республіканським телебаченням і використати в ідеологічній роботі;

- підготувати після конференції серію публікацій у пресі про розвиток революційних подій на Україні після жовтня 1917 р., про діяльність Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та їхніх лідерів, опублікувати відповідні архівні документи;

- організувати на республіканському телебаченні серію «круглих столів», присвячених найбільш гострим моментам громадянської війни в Україні (інтервенція, боротьба за встановлення радянської влади, Акт злуки УНР і ЗУНР від 22 січня 1919 р., радянсько-польська війна та ін.);

- зорієнтувати обкоми партії щодо запланованих на 21 січня акцій НРУ [269, арк. 1–2].

Інший типовий приклад – записка міністра внутрішніх справ УРСР І. Д. Гладуша ЦК Компартії України від 22 січня 1990 р. [261, арк. 2–4]. У ній повідомлено про організацію 21 січня з 12. 00 до 13. 00 год. за ініціативою НРУ при підтримці інших неформальних організацій в ознаменування 71-ї річниці возз’єднання УНР і ЗУНР «живого ланцюга» за маршрутом Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ, у якому взяло участь близько 450 тис. чоловік. Сказано про повсюдне використання ними плакатів, жовто-блакитних прапорів та національної символіки. Зазначено, що для доставки учасників за маршрутом було використано до 840 автобусів, які виділили екскурсійні бюро та підприємства, а також 23 тис. одиниць особистого автотранспорту. Зауважено, що для забезпечення охорони громадського порядку було задіяно 8 тис. співробітників органів внутрішніх справ, більш ніж 3 тис. членів Добровільної народної дружини. Подано таблицю зі статистичними даними «у розрізі Києва та областей» про кількість учасників «живого ланцюга», використаних автобусів та особистого автотранспорту, задіяних співробітників ОВС та членів ДНД.

Поряд із цим у документі повідомлено про проведення на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Волинської обл. і м. Києва в ознаменування річниці злуки 30 мітингів, учасниками стало близько 95 тис. чоловік. Сказано, що найбільш багатолюдні з них відбулися у Києві та Львові. Подано детальні відомості про них, як-от: час і місце проведення, кількість учасників і промовців, тематика виступів, масштаби використання націоналістичної символіки тощо.

Розповідають документи фонду і про участь представників Народного Руху України за перебудову у виборах народних депутатів УРСР, які відбулися у березні 1990 р. Зокрема, у записці заступника завідувача державно-правового відділу ЦК Компартії України І. Демидовського ЦК КПУ від 17 листопада 1989 р. повідомлено про активне включення НРУ в передвиборчу боротьбу. Висловлено думку, що «зволікання в протидії

представникам «Руху» [...] може негативно позначитися на підготовці, проведенні і наслідках виборів народних депутатів та депутатів в місцеві Ради Української РСР» [247, арк. 166].

А ось що сказано з приводу означеного питання у таємній інформації відділу організаційно-партійної та кадрової роботи ЦК Компартії України «Про суспільно-політичну ситуацію і перебіг виборчої кампанії у республіці» ЦК КПУ від 9 грудня 1989 р.: «Серед кандидатів уже з'явилися перші представники «Руху» [...]. Вони проявляють себе дедалі активніше.

В Івано-Франківській, Миколаївській, Рівненській областях представники «Руху» роз'їжджають по селах, зустрічаються з людьми та ведуть роботу з висування кандидатами своїх представників. В Івано-Франківській області, наприклад, вони намагаються висунути членів сімей, родичів (одного у районну, другого – в обласну, третього – у республіканську Ради). В деяких селах Тисменицького району представники екстремістського кола НРУ беруть у жителів підписку, що вони у день виборів будуть голосувати за них» [256, арк. 220].

Отже, документи фонду ЦК Компартії України є важливим джерелом вивчення організаційного оформлення та функціонування Народного Руху України за перебудову. Вони містять інформацію про підготовчу роботу українських письменників до створення НРУ, ставлення до засновуваної організації республіканського та місцевого партійного керівництва, громадськості. Крім цього, дають уявлення про мотиви заснування Руху, мету та завдання, які ставили перед собою його організатори, засоби, якими вони збиралися їх реалізовувати. Розповідають документи і про установчий з'їзд НРУ, розбудову його регіональних структур, якісний і кількісний склад, тактику, стратегію та основні напрямки діяльності, стосунки з владою.

3.3. Документи фонду як джерело вивчення зародження й розвитку багатопартійної системи

Заключним етапом становлення демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови стало зародження багатопартійної системи. Її нормативно-правова база була закладена у березні 1990 р. на III з'їзді народних депутатів СРСР. Серед важливих рішень, прийнятих на ньому, – внесення змін і доповнень у Конституцію СРСР [387]. Зокрема, з тексту Основного Закону було виключено положення про керівну та спрямовуючу роль КПРС. Натомість у ньому з'явився¹ ряд статей, які фактично легалізували існування у державі багатопартійної системи.

Наприклад, стаття 51 закріпила за громадянами СРСР право об'єднуватися у політичні партії, громадські організації, брати участь у масових рухах, які сприяли розвитку політичної активності та самодіяльності, задоволенню їхніх різноманітних інтересів [387].

Стаття 6 обумовила участь політичних партій, профспілкових, молодіжних, інших громадських організацій і масових рухів у виробленні політики Радянської держави, в управлінні державними та громадськими справами [387].

Стаття 7 зобов'язала усі політичні партії, громадські організації та масові рухи у ході виконання функцій, передбачених їхніми програмами і статутами, діяти у межах Конституції та радянських законів, заборонила створення та діяльність партій, організацій і рухів, які мали на меті насильницьку зміну радянського конституційного ладу та цілісності соціалістичної держави, підрив її безпеки, розпалювання соціальної, національної та релігійної ворожнечі [387].

Через півроку аналогічні зміни та доповнення були внесені у Конституцію Української РСР [390]. Згідно з ними громадяни Радянської

¹ Мова йде, власне, не про внесення у Конституцію СРСР нових статей, а про надання вже існуючим нових редакцій.

України отримали право об'єднуватись в політичні партії, інші громадські організації, брати участь у рухах, що сприяли задоволенню їхніх законних інтересів. Здійснення цього права не підлягало жодним обмеженням, крім тих, які передбачалися законом і були необхідними для інтересів державної чи суспільної безпеки, громадського порядку або захисту прав та свобод громадян. Політичним партіям і громадським організаціям гарантувалися умови для виконання їхніх статутних завдань [390].

Крім цього, з тексту Основного Закону було вилучено статтю 6 [390], якою КПРС визначалася як «керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства, ядро його політичної системи, державних і громадських організацій» [386].

Політичні партії, громадські організації та рухи отримали дозвіл на участь через своїх представників, обраних до Рад народних депутатів, та в інших формах у розробці і здійсненні політики республіки, в управлінні державними та громадськими справами на основі їхніх програм і статутів, відповідно до Конституції та чинних законів. Створення і діяльність партій, інших громадських організацій та рухів, що ставили за мету «зміну шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави, а також підрив її безпеки, розпалювання національної і релігійної ворожнечі» не допускалося [390].

Важливим кроком на шляху до формування законодавчої бази, яка сприяла становленню багатопартійності у республіці, стало ухвалення 29 вересня 1990 р. Президією Верховної Ради Української РСР Постанови «Про порядок реєстрації громадських об'єднань» [391]. Відповідно до неї у період до прийняття Закону УРСР про громадські об'єднання статuti новостворених політичних партій, добровільних товариств, громадських рухів, фондів та інших подібних об'єднань, що мали республіканські органи керівництва, підлягали реєстрації Міністерством юстиції Української РСР, а місцевих громадських об'єднань – виконками відповідних Рад народних депутатів [391].

Необхідною умовою реєстрації статуту громадського об'єднання визначалося подання до відповідного державного органу заяви, статуту, витягу з протоколу установчого з'їзду (конференції) або загальних зборів, які прийняли статут, рішення з'їзду (конференції) або загальних зборів про створення партії чи громадської організації, її назву та керівні органи [391].

Термін розгляду заяви про реєстрацію політичної партії чи громадської організації згідно з Постановою становив 1 місяць з дня її надходження. В розгляді питання про реєстрацію мали право брати участь представники громадського об'єднання [391].

Єдиною підставою для відмови у реєстрації громадського об'єднання було визначено суперечність його статуту Декларації про державний суверенітет України. Формою подачі відмови – мотивовану письмову відповідь установи, уповноваженої проводити реєстрацію [391].

Постанова також передбачала можливість оскарження громадським об'єднанням відмови у реєстрації його статуту. Вказувала, що республіканське громадське об'єднання могло оскаржити таку відмову у Верховному Суді Української РСР, а місцеве об'єднання – відповідно у обласних, Київському міському, районних (міських) народних судах [391].

14 листопада 1990 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла Постанову «Про доповнення Постанови Президії Верховної Ради Української РСР від 29 вересня 1990 року «Про порядок реєстрації громадських об'єднань», якою конкретизувала окремі питання, пов'язані з юридичним оформленням політичних партій, добровільних товариств, громадських рухів, фондів і т. ін. [389]. Серед іншого у ній було закріплено правову норму про подання для реєстрації в Міністерство юстиції Української РСР, крім статутів республіканських громадських об'єднань, статутів міжреспубліканських і міжнародних об'єднань, дано тлумачення поняттям «республіканське громадське об'єднання», «міжреспубліканське громадське об'єднання», «міжнародне громадське об'єднання», встановлено мінімальну кількість членів республіканської політичної партії (3 тис. громадян), іншого

республіканського об'єднання (300 громадян), необхідну для їхньої реєстрації [389].

Важливе значення для формування у республіці багатопартійної системи мала також Постанова Ради Міністрів Української РСР «Питання реєстрації статутів громадських об'єднань» від 21 грудня 1990 р. [388]. Нею, зокрема, було затверджено Тимчасові правила розгляду заяв про реєстрацію статутів громадських об'єднань, встановлено розміри реєстраційного збору, що справлявся за реєстрацію статутів, а також створено у центральному апараті Міністерства юстиції УРСР відділ громадських об'єднань, який мав здійснювати роботу з реєстрації статутів [388].

У роки перебудови в УРСР виникло багато партій різного політичного спрямування, більшість яких перебувала в опозиції до влади. Серед них: Українська національна партія (УНП), Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України» (ДСУ), Українська християнсько-демократична партія (УХДП), Українська республіканська партія (УРП), Соціал-демократична партія України (СДПУ), Об'єднана соціал-демократична партія України (ОСДПУ), Українська селянсько-демократична партія (УСДП), Українська народно-демократична партія (УНДП), Народна партія України (НПУ), Партія зелених України (ПЗУ), Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ), Партія демократичного відродження України (ПДВУ), Демократична партія України (ДемПУ) та ін. [408, с. 8–17; 460, с. 128–131].

Аналіз документів фонду ЦК Компартії України свідчить, що вони є важливим джерелом вивчення зародження та розвитку багатопартійної системи в УРСР у роки перебудови. Одне з питань, з'ясувати які дозволяють документи, стосується ставлення українського партійного керівництва до перспективи формування у республіці багатопартійності. Ось що, наприклад, сказано з цього приводу в інформаційно-довідковому матеріалі, підготовленому в грудні 1989 р. ідеологічним відділом ЦК Компартії України для відповіді на ряд актуальних запитань, що надходили у партактив на

зустрічах із трудящими, та розісланому обкомам, Київському міськкому партії, відділам ЦК Компартії України для використання у практичній роботі: «Можливо, на якомусь етапі соціально-політичного розвитку сама ситуація в країні обумовить доцільність державно-правового визнання принципу багатопартійності.

Більш того, визнання багатопартійності не суперечить ні ідеї соціалізму, ні теорії, ні практиці марксизму-ленінізму. Як відомо, в цілому ряді соціалістичних країн і зараз існує по кілька політичних партій.

Однак зараз, коли так необхідно згуртування усіх конструктивних сил, постановка питання, на наш погляд, є передчасною, а де в чому і шкідливою в нинішній політичній ситуації.

Багатопартійність, як і наявність фракцій у партії, має свої мінуси: серйозно гальмує і ускладнює процеси прийняття рішень, розпорошує й відволікає сили на міжпартійну боротьбу, втрачається оперативність керівництва тощо.

Власне, це й стало однією з причин того, що у нині діючому Статуті КПРС виключено можливість створення фракційних груп у партії.

Однак процеси демократизації всіх сфер нашого життя вимагають уточнення даного положення. Йдеться, передусім, про право меншості не тільки мати свою особливу думку або точку зору, але захищати і відстоювати її.

Думка про привабливість багатопартійної системи настійно нав'язується нашій громадськості пропагандою із-за кордону і, без сумніву, робиться це свідомо, щоб ослабити вплив КПРС. У багатьох політично наївних людей вона знаходить свій відгук – їм здається, що всі проблеми демократизації, розширення плюралізму думок відразу будуть вирішені, як тільки ми проголосимо багатопартійність. Вони забувають, що це лише формальна сторона справи. Історія і наш власний досвід показують, з одного боку, і при однопартійній системі можливі дуже різні ступені розвитку демократії, з

другого, і багатопартійна система не виключає диктатури» [247, арк. 195–196].

Наступне питання, на яке проливають світло документи, стосується організаційного оформлення політичних партій. Особливо корисними у цьому плані є інформації відділів ЦК Компартії України. Вони містять детальні відомості про установчі з'їзди партій, як-от: час і місце проведення, кількість учасників, їхній соціальний склад, представництво за областями, обрані керівні органи тощо. Важливе місце відведено у них аналізу виголошених на з'їздах промов, прийнятих програмних документів. Звернено увагу на ставлення новоутворених партій до КПРС, КПУ, інших політичних партій та громадських організацій. Оцінено перспективи їхнього подальшого розвитку [469, с. 43–44].

Одним із таких документів є інформація ідеологічного відділу ЦК Компартії України «Про установчий з'їзд Народної партії України (НПУ)» ЦК Компартії України від 26 вересня 1990 р. [262, арк. 12–14]. У ній вміщено відомості про установчий з'їзд НПУ: сказано коли, де і за чиєю ініціативою він відбувся, скільки людей взяли участь у його роботі, хто виступив на ньому із доповідями тощо. Поряд із цим у документі дано оцінку виступам окремих делегатів з'їзду. Наприклад, виступ народного депутата УРСР В. Сметаніна названо таким, що відзначався особливою агресивністю. Наведено кілька цитат на підтвердження цього. Загальне ж враження авторів інформації від з'їзду та його учасників було наступним: «Програмні документи, зміст виступів, сама обстановка на з'їзді свідчать про надзвичайно низький інтелектуальний рівень членів новоутвореної партії. Характерним для них є побутовий антикомунізм. Із захопленням сприймалися присутніми заклики «оголосити КПРС злочинною організацією, посадити її на лаву підсудних», «націоналізувати майно партії» та інші. Нагніталася націоналістична істерія» [262, арк. 12–13].

В документі також повідомлено про розгляд і прийняття з'їздом Статуту НПУ та Звернення до народу України, перенесення обговорення питання про

Програму партії на її другий з'їзд, який мав відбутися до кінця 1990 р. Сказано про обрання головою НПУ Л. Табурянського. Зазначено, що на момент з'їзду її членами були 335 осіб, більшість з яких – працівники дніпропетровського кооперативу «Олімп». Зважаючи на це, наприкінці інформації зроблено припущення, згідно з яким життєздатність НПУ буде визначатися перспективами розвитку згаданого кооперативу.

Інший типовий приклад – інформація ідеологічного відділу ЦК Компартії України «Про установчий з'їзд Партії зелених України» ЦК Компартії України від 3 жовтня 1990 р. [262, арк. 25–28]. Важливе місце відведено у ній аналізу Програми та Статуту ПЗУ. Поміж іншим відзначено, що характерним для Програми Партії зелених України є переважання політичних і соціально-економічних положень над екологічними, які відбивали б суть її діяльності. Констатовано, що «вихідними цілями політичної боротьби проголошені «демонтаж тоталітарної радянської імперії», «становлення самостійності Республіки України» (не УРСР), «відновлення історичних традицій федеративного устрою України» [262, арк. 25].

Крім цього, у інформації подано відомості про установчий з'їзд ПЗУ: сказано, де і коли він відбувся, зазначено кількість його учасників, поіменно перераховано присутніх на ньому народних депутатів СРСР, названо обрані ним керівні органи тощо. Наприкінці документа зауважено, що перспективи Партії зелених України обумовлені загостренням ставлення людей до екологічних проблем, позиціями екологів у Радах народних депутатів, а також наданням досить широких автономних прав її партійним структурам [262, арк. 28]. Разом із тим наголошено на існуванні «значних труднощів у пошуках шляхів розв'язування спільних проблем, конструктивного діалогу» через «загалом негативне ставлення ПЗУ до КПРС і Компартії України, її певне відхилення від соціалістичних орієнтирів» [262, арк. 28].

Ще одним документом такого плану є інформація відділу ЦК Компартії України по зв'язках з Радами, політичними і громадськими організаціями

«Про установчий з'їзд Ліберально-демократичної партії України (ЛДПУ)» ЦК Компартії України від 27 листопада 1990 р. [262, арк. 151–153]. У ній вміщено відомості про установчий з'їзд ЛДПУ: сказано, де і коли він відбувся, зазначено кількість його учасників, названо населені пункти, які вони представляли тощо. Крім цього, в інформації розглянуто політичну ідеологію ЛДПУ. Вказано на те, що вона «претендує на роль центристської партії з найрадикальнішою програмою» [262, арк. 151]. Її метою названо «створення ненасильницьким шляхом громадянського суспільства, становлення і розбудову суверенної Української держави на федеративних засадах» [262, арк. 151]. Наголошено, що партія розраховує на підтримку інтелігенції, студентства, висококваліфікованих робітників, головною причиною кризи усіх сфер життя вважає соціалізм, а тому до початкових і термінових завдань відносить: реалізацію лозунгу «менше соціалізму», відставку комуністичного уряду та створення коаліційного уряду національної згоди, вихід України із складу СРСР, розробку і прийняття нової Конституції України, деполітизацію усіх державних органів і структур, розформування КДБ, розгляд питання про походження власності КПРС і ВЛКСМ тощо [262, арк. 151–152].

В інформації також дано оцінку виступам на з'їзді народного депутата УРСР С. Головатого, неназваного представника Народної партії України, а також члена оргкомітету з'їзду А. Білоуса. Зазначено, що промовці основну увагу зосереджували на критиці КПРС та КПУ, місцевих партійних комітетів. Згадано у документі й про створення Української ліберально-демократичної спілки внаслідок розколу Ліберально-демократичної партії України після визнання частиною учасників з'їзду недоцільності та передчасності її утворення. Закінчується інформація прогнозом тривалості «інкубаційного» періоду ЛДПУ: на думку авторів, він буде довгим, якщо тільки ліберал-демократи не об'єднуються з іншими політичними силами [262, арк. 153].

Поряд із організаційним оформленням політичних партій документи фонду дозволяють скласти уявлення про їхню політичну ідеологію, цілі, практичні завдання і методи їхнього виконання, організаційну побудову та принципи діяльності, функції центральних і місцевих органів, права й обов'язки членів і т. ін. Особливо корисними у цьому плані є програмні та статутні документи новоутворених партій.

Одним із них є Декларація Народної партії України [262, арк. 3]. Поміж іншим, у ній зазначено наступне: «Метою НПУ є не тільки побудова мирним шляхом парламентської республіки, а головне – збереження народу України, допомога малозабезпеченим особливо в умовах переходу до ринкової економіки. Віддаючи у своїй діяльності перевагу піклуванню про малозабезпечених, партія сприяє утворенню народних підприємств шляхом оренди, викупу акцій, організації кооперативів та малих підприємств, вільних від кабали міністерств та відомств. Частина прибутку цих підприємств буде відкоштовуватися у спеціальні фонди малозабезпечених.

Партія перетворює в життя принцип: «Кожна людина має право на щастя», – дбає про соціальну справедливість і юридичний захист населення, збереження честі та людської гідності громадян. Дбає про благоустрій населення і підтримує приватну власність.

Партія співпрацює з усіма демократичними організаціями. Виступає за поступовий вивід з дії усіх діючих АЕС, негайну зупинку та демонтаж Чорнобильської, заборону будівництва нових екологічно небезпечних станцій. Партія проти подальшої хімізації сільського господарства, за біологічний захист рослин і екологічно чисте навколишнє середовище.

Партія дбає про відродження історії України, її культури, топоніміки, а також культури етнічних груп.

НПУ виступає за:

- розробку нової конституції, відповідно міжнародним нормам;
- розробку закону про вибори, який би виключав фальсифікацію і відповідав інтересам усіх громадян;

- рівноправ'я всіх форм власності;
- законодавче забезпечення захисту безробітних;
- жорсткий антимонопольний закон;
- розвиток медицини, освіти, науки на Україні.

Партія діятиме на основі консенсусу, будуватиметься за територіальною ознакою. Кожен член партії повинен виконувати тільки те рішення, за яке він проголосував» [262, арк. 3].

Інший типовий приклад – Декларація Партії демократичного відродження України, прийнята на її установчому з'їзді [262, арк. 189–192]. Важливе місце відведено у ній поясненню мотивів створення ПДВУ, серед яких названо «захист громадянських і політичних прав своїх і всіх людей, які живуть на Україні», «захист права народу України перебудовувати свою державу і її відносини з іншими державами відповідно до своїх інтересів і поважаючи права інших народів», «участь у створенні правових і політичних умов піднесення на Україні рівня цивілізованості та культури» [262, арк. 189–190].

Крім цього, у документі розкрито мету та завдання новоутвореної «парламентської партії демократичного типу» [262, арк. 189]. Метою діяльності ПДВУ оголошено «демократичне відродження України, формування політичних і правових умов для свободи соціальної творчості людей на нашій землі» [262, арк. 192]. Завданням названо «сприяння в союзі з демократичними силами перетворенню України на демократичну незалежну державу з ефективною ринковою економікою і соціальною захищеністю громадян» [262, арк. 192].

У Декларації також обґрунтовано прагнення організаторів ПДВУ до «рівноцінного поєднання в політиці партії принципів свободи, справедливості і солідарності» [262, арк. 191]. Підкреслено готовність «співробітничати з усіма, хто прагне тієї ж мети і не привласнює собі «право» на насильство заради її досягнення» [262, арк. 192]. Заявлено про намір «діяти виключно мирними, ненасильницькими методами, шляхом

послідовних реформ, що проводяться через законні органи влади» [262, арк. 192].

Поряд із програмними та статутними документами новостворених партій важливим джерелом вивчення становлення та розвитку багатопартійності в УРСР у роки перебудови є документи їхньої поточної діяльності: відозви, заяви, звернення, ухвали, маніфести тощо. Ознайомлення з ними дозволяє з'ясувати ставлення тієї чи партії до політики комуністичної влади, суспільно-політичних процесів, які відбувалися у внутрішньому житті республіки, окремих резонансних подій і т. ін.

Одним із таких документів є Звернення установчого з'їзду ПДВУ до народу України [262, арк. 193–194]. В ньому констатовано перехід партійно-державної номенклатури у широкомасштабний наступ на демократію, яка зароджувалася в республіці. Відзначено, що наростання глибокої кризи в економіці і соціальній сфері, параліч влади і викликане цим невдоволення в суспільстві використовувалося правлячою партією для дискредитації ідей, народжених у процесі болісного переходу суспільства від тоталітаризму до демократії. Сказано про спроби Компартії України перекласти відповідальність за кризу в суспільстві на нечисленні й розпорошені опозиційні сили.

Поміж іншим, у зверненні зазначено наступне: «Іде залякування людей приходом до влади екстремістів, майбутніми розправами над комуністами, поверненням до капіталізму, національними погромами, насильницькою українізацією... Особливо цинічним є використання історично сформованих відмінностей між регіонами України для вбивання клину між ними, для розпалювання взаємної неприязні і регіонально-сепаратистських настроїв. Як привід використовуються дії нечисленних угруповань, що стоять на крайньо-радикальних позиціях, а також сплановані провокації. Про це свідчить ряд останніх подій: вимога представників парламентської «більшості» про введення надзвичайного стану в Києві, гарячкові спроби партійних органів по компрометації і відкликанню демократично настроєних депутатів,

кампанія брехні і фальсифікації в пресі, показ по телебаченню тенденційно змонтованих відеоматеріалів, арешт народного депутата С. Хмари, партійні десанти біля Верховної Ради під маркою трудящих, приховування від людей виступу Б. Єльцина в парламенті України, опір департизації правоохоронних органів, заклики до «закручування гайок», які прозвучали на недавньому Пленумі ЦК КПУ.

В хід пущено випробуваний прийом – створення «образу ворога». «Ворогами народу» вже були есери і куркулі, «гнила» інтелігенція і космополіти, «буржуазні націоналісти» і дисиденти. Сьогодні ж людей нацьковують на демократів. Вони – і «екстремісти», і «демагоги», і «націоналісти-сепаратисти», і взагалі – «деструктивні сили», винуватці всіх бід народу. А от єдиним захисником простих людей була і залишається Комуністична партія і її «гвардія» – номенклатура.

Та тільки сліпий не бачить, що за всім цим ховається прагнення партократії за будь-яку ціну зберегти монопольну владу, особисті привілеї, а головне – продовжувати керувати від імені народу, залишатися господарем загальнонародного багатства. І для досягнення цієї мети вона готова, як показали останні події, на крайні, нелюдські засоби.

Втомленим від хаосу і дефіцитів, прагнучим достатку і порядку людям нав'язується ідея «сильної руки», що криє загрозу нової диктатури» [262, арк. 193–194].

Наприкінці звернення заявлено про опозицію з'їзду до політики, яку проводило керівництво Компартії України, – «політики, що є перешкодою на шляху побудови демократичної Української держави» [262, арк. 194]. Зроблено заклик до усіх демократичних сил республіки, усіх небайдужих до її долі об'єднатися перед загрозою реакційного перевороту.

Дають уявлення документи фонду і про такі аспекти розвитку багатопартійної системи у республіці як його масштаби та динаміка, кількісний і якісний склад окремих політичних партій, особливості їхньої діяльності, специфіка розбудови регіональних структур і т. ін. Своєю

інформативністю при цьому виділяються документи відділів ЦК Компартії України.

Типовий приклад – інформація підвідділу по роботі з політичними, громадськими організаціями і самодіяльними формуваннями ідеологічного відділу ЦК Компартії України «Про деякі тенденції у розвитку громадсько-політичних формувань на Україні» ЦК Компартії України від 20 серпня 1990 р. [261, арк. 140–164]. Розпочинається вона з повідомлення про те, що у «республіці все більше заявляють про себе численні самодіяльні угруповання, громадсько-політичні об'єднання та рухи» [261, арк. 140]. «В своєму розвитку, – сказано у ній, – вони пройшли ряд етапів.

На першому – в основному ґрунтували свою діяльність на популярних політичних лозунгах: оновлення суспільства, утвердження суверенітету, поглиблення, розширення та збагачення свобод.

На другому етапі пріоритетним для них стало довільна інтерпретація історичних фактів, розпалювання націоналістичних тенденцій, маніпулювання неіснуючими фантомами (імперський, окупаційний, колонізація), нав'язування шокової інформації тощо.

З виборами до Верховної Ради УРСР та до місцевих Рад народних депутатів розпочався третій етап – етап відкритої політичної боротьби за владу, за усунення з політичної арени Комуністичної партії. Вона переросла рамки стихійності, набуває організованого та гострого характеру. Все більш агресивним та скоординованим стає тиск на партійні і радянські органи, посилюється шантаж, спроби їх дискредитації.

Якщо до останнього часу переважна більшість угруповань, як правило, заявляла про свою прихильність соціалістичному вибору, про необхідність оновлення та збереження Союзу РСР, то сьогодні значна частина з них змінила ідеологічні гасла і виступає з позицій войовничого антикомунізму, націоналізму та сепаратизму. Зміцнивши позиції, у тому числі за рахунок затуманення суспільної свідомості, вони відкрили своє справжнє обличчя як непримиренні ідейні противники КПРС, соціалізму.

Слід зазначити, що це, а також проголошення на базі громадсько-політичних утворень партій, призвело до більшої визначеності з їх складом, до певного звуження соціальної бази, оскільки приваблені раніше лозунгами демократії, прогресу та перебудови люди починають відчувати, що їх ошукали. Не дивлячись на те, що феномен загального політичного психозу свідомо, досить організовано насаджується та підтримується, зокрема і засобами масової інформації, у населення це починає викликати роздратування та відразу.

Основною опорою політизованих структур є невдоволені КПРС, люди із середовища так званого «втраченого покоління», які володіють величезним потенціалом озлобленості, плекають надію на соціальний реванш, вміють консолідуватися. В той же час сюди приваблені популістськими лозунгами й ті, хто по-справжньому прагне до оновлення, гуманізації, демократизації, економічного відродження республіки.

Нова фаза розвитку «неформальних» організацій пов'язана із проголошенням деяких із них партіями. Вже заявили про себе 12 партій республіканського масштабу.

Вони висувають різні цілі: від поміркованих загальнодемократичних до відкрито антисоціалістичних, антирадянських. Ґрунтують свою роботу переважно на тотальній критиці нашої партії, державного устрою. Такі умови політичної діяльності віддають паразитизмом, базуються на хвилі соціального невдоволення. Можна стверджувати, що життєздатність багатьох новоутворених партій значною мірою залежатиме від того, як працюватиме республіканська партійна організація, яку позицію займатимуть комуністи.

Поки що жодна з них реальної сили не має. Однак слід враховувати, що вже закладена коренева система цих утворень і згодом окремі з них можуть стати на ноги і являти собою реальну загрозу Компартії України» [261, арк. 140–141].

Далі у документі вміщено відомості про кожну з 12 партій республіканського масштабу, які «вже заявили про себе». Серед них:

Українська республіканська партія (УРП), Українська національна партія (УНП), Українська християнсько-демократична партія (УХДП), Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України» (ДСУ), Українська народно-демократична партія (УНДП), Соціал-демократична партія України (СДПУ) та ін.

Найбільшу увагу приділено авторами інформації УРП – «одному з найнебезпечніших противників Компартії України, який має сильні стартові позиції, – чітко діючу структуру, випробуваний склад і неабиякий досвід політичної боротьби» [261, арк. 141]. Зокрема, подано відомості про витоки Української республіканської партії, розглянуто її політичну ідеологію, вміщено дані про керівництво. Що стосується останнього, зазначено наступне: «Загальне керівництво всією діяльністю УРП здійснюють голова партії спільно з радою та секретаріатом. Радю партії складають 75 чоловік. Голова партії – Л. Лук'яненко, заступники: С. Хмара, Г. Гребенюк» [261, арк. 143].

Сказано у документі й про розбудову Українською республіканською партією мережі своїх регіональних структур, її кількісний та якісний склад: «За післяз'їздівський період УРП створила практично в кожній області свої структури: обласні організації, відділення, філії, осередки, або ініціативні групи. Налічує (на червень місяць) не більше 2000 членів, з них фактично половина припадає на Львівську (600 чол.), Івано-Франківську (230) та Тернопільську (150) області. Ядро керівництва підрозділами партії складають вихідці із західних областей України, а також особи, які мають судимості. Багато з них, по суті, займається професійною політичною діяльністю.

Якщо виходити із представництва на установчому з'їзді, то основу партії складають інженерно-технічні працівники, робітники, вчителі, пенсіонери і непрацюючі, молодь, що навчається. Визнаними моральними авторитетами для партії є особи з багатолітнім стажем участі у націоналістичному русі, в тому числі в збройних формуваннях ОУН-УПА.

Відмовившись від початкових задумів створити елітарну організацію (5-10 тис. чол.), УРП розглядає зараз як одне з найважливіших завдань – збільшення чисельності. Останнім часом робить ставку на поповнення своїх рядів за рахунок робітників. Зокрема, із 600 членів Львівської обласної організації 326 – робітники. Це дає підстави для нав'язування громадськості думки, що УРП альтернативна Компартії України й тому, що вона буде, швидше всього, партією робітничого класу. Селянство в УРП практично не представлене. Але слід враховувати, що під її патронатом створена Українська селянсько-демократична партія» [261, арк. 143].

Поряд із іншим у інформації проаналізовано практичну діяльність УРП, головним напрямком якої названо «поширення безроздільної монополії на всі опозиційні, антикомуністичні та націоналістичні формування, об'єднання їх зусиль для протидії Компартії України» [261, арк. 145]. Серед особливостей функціонування партії названо активне взяття під свою опіку створюваних об'єднань за професійною ознакою, посилення спроб «завоювання» трудових колективів через Ради трудових колективів і профкоми, цілеспрямоване використання депутатської трибуни для пропагування своїх ідей, створення власних та перетягування на свій бік діючих ЗМІ, активну співпрацю із зарубіжними націоналістичними центрами [261, арк. 145–148].

Розповідають документи і про спроби консолідації національно орієнтованих політичних партій у боротьбі за незалежну Українську державу. Наприклад, ряд документів містить інформацію про створення 30 червня 1990 р. представниками демократичної опозиції Української Міжпартійної Асамблеї (УАМ). Ознайомлення з ними дозволяє відповісти на питання про мотиви заснування УАМ, мету та завдання, які ставили перед собою її ініціатори, засоби, вживанням яких вони сподівалися досягти своїх цілей, реакцію влади на появу і діяльність Асамблеї тощо.

Одним із таких документів є таємна інформація ідеологічного та державно-правового відділів ЦК Компартії України «Про проведення Всеукраїнської міжпартійної асамблеї» ЦК Компартії України від 3 липня

1990 р. [269, арк. 40–43]. У ній повідомлено про проведення 1 липня у Києві в Республіканському Будинку кіно сесії УАМ. Сказано, що у ній взяло участь 76 делегатів та 119 запрошених, які представляли 20 різних партій і громадсько-політичних формувань, серед яких: Українська республіканська партія, Українська селянсько-демократична партія, Українська християнсько-демократична партія, Спілка незалежної української молоді, профспілкове об'єднання «Єдність», Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Товариство репресованих, Народний Рух України за перебудову. Зазначено, що на сесії були присутні народні депутати УРСР М. Горинь і С. Хмара, представники Польщі.

Поміж іншим, у документі подано відомості про перебіг сесії. Проаналізовано виступи на ній окремих осіб – історика зі Львова Ю. Нікольського, одного з керівників УНП Г. Приходька, лідера націоналістичної фракції СНУМ Д. Корчинського та ін.

Особливе місце у інформації відведено розгляду політичних поглядів учасників сесії Асамблеї. Зауважено, що своє першочергове завдання вони вбачали у створенні альтернативних органів влади – сільських, міських, районних та обласних громадянських комітетів. Повідомлено, що Асамблея визнала за можливе залучення до конгресової боротьби тих Рад народних депутатів, у яких представники національно-демократичних сил становили більшість.

Поряд із цим у інформації сказано про обрані Асамблеєю робочі органи, прийняті підсумкові документи. Серед останніх названо політичну заяву та соціальний маніфест, ухвалу «Про реєстрацію громадян Української держави», резолюцію «Про необхідність створення національної поліції та національної служби безпеки».

Крім усього іншого, документ дає уявлення про реакцію влади на створення УАМ. Зокрема, у лівій частині його першої сторінки міститься резолюція першого секретаря ЦК Компартії України С. І. Гуренка наступного

змісту: «Тов. Кравчук[у] Л. М. Прошу організувати ретельну юридичну експертизу діям та існуванню цієї Асамблеї» [269, арк. 40].

Про подальші кроки партійного керівництва УРСР, спрямовані на протидію УАМ, дає уявлення доданий до інформації аркуш із резолюцією Л. М. Кравчука: «Тов. Чумаку А. С. Ми весь час зустрічаємось з відсутністю правової бази для протидій. Треба підготувати проекти докум[ентів] і внести їх в Верх[овну] Раду + план контрпропаганди (тов. Попович О. С.).

Прошу внести пропоз[ицію] на П[олітичне] Б[юро]. Строк 15 днів» [269, арк. 38].

Інший типовий приклад – політична заява Української Міжпартійної Асамблеї «Про боротьбу за українську державу» [269, арк. 52–52 зв.]. Вказавши у ній на підтверджені досвідом неефективність та безперспективність боротьби за державну незалежність України у Верховній Раді УРСР, її автори заявили, що вбачають позапарламентський шлях до неї в конгресовій боротьбі, а тому створюють Українську Міжпартійну Асамблею (УМА), на яку покладають справу підготовки і скликання першої черги Національних Установчих Зборів – Національного Конгресу [269, арк. 52].

Серед іншого у заяві зазначено, що Асамблея має діяти до дня відкриття Конгресу, збираючись на свої сесії раз на 3 місяці. Для виконання своїх директив вона утворює робочий орган – Виконавчий Комітет, на який покладено функції:

- пропаганда ідеї Національного Конгресу та Національних Установчих Зборів;
- утворення автономних органів Національного Конгресу (сільських, міських, районних, обласних) із правом реєстрації громадян України та організації виборів до нього;
- координація діяльності обласних автономних органів Національного Конгресу в справі реєстрації громадян України та організації виборів до нього;

- проведення заходів, необхідних для утворення Національних Збройних Сил, Національної Служби Безпеки та Національної Поліції;
- зовнішньополітична діяльність, спрямована на інформування демократичного світу про боротьбу українців за державну незалежність та пошук прихильників незалежної Української Держави;
- розробка проектів державних актів для Національного Конгресу [269, арк. 52–52 зв.].

Наприкінці документа вміщено звернення до:

- всіх українських державних центрів у діаспорі з закликом «об'єднатися в єдиний державний центр, який взяв би на себе репрезентантство Асамблеї, а потім і Національного Конгресу в зовнішньому світі»;
- Рад народних депутатів, у яких представники національно-демократичних сил становили більшість, із пропозицією «взяти на себе справи конгресових самоврядних органів» за умови визнання ними зверхності над собою Національного Конгресу;
- українців у всьому світі та у краї, усіх етнічних груп в Україні, усіх верств населення, партій, церков усіх конфесій і громад, які підтримували незалежну Українську Державу, з закликом «консолідуватися навколо нашої спільної мети» [269, арк. 52 зв.].

Ще одним важливим питанням, відповісти на яке дозволяють документи фонду, є ставлення українського партійного керівництва до своїх політичних опонентів. Особливо корисними у цьому плані є документи XXVIII з'їзду КПУ, який відбувся у 2 етапи: 19–23 червня та 13–14 грудня 1990 р. Зокрема, у звітній доповіді ЦК Компартії України «Про політичну ситуацію та основні напрямки діяльності Комуністичної партії України на сучасному етапі» з'їзду, виголошеній членом Політбюро ЦК КПСС, першим секретарем ЦК Компартії України В. А. Івашком, серед іншого, зазначено наступне: «На політичній арені з'явилися сили, які претендують на лідерство, але при цьому не визнають жодних моральних норм. Принцип плюралізму вони розуміють

як заклик до розгулу низьких пристрастей, гласність – як можливість поливати багном все і всіх. Зрозуміло, що це заважає ствердженню цивілізованих форм політичного життя. Переважна більшість нових політичних утворень, як правило, заявляє про свою відданість демократії, прогресу, перебудові. На практиці ж нерідко стається інакше.

Сьогодні вже можна говорити про перетворення багатьох «неформальних» організацій на партії. Вони висуюють різноманітні цілі: від поміркованих загальнодемократичних до відкрито антисоціалістичних, антирадянських.

Як відверто антисоціалістична сила виступає Українська республіканська партія, яка оголосила комуністичну ідеологію та практику, цитую «антилюдяною та протиприродною за своєю суттю». В ідейному сенсі тісно примикає до УРП Спілка незалежної української молоді (СНУМ), яка займає чітко виражені антикомуністичні позиції.

Зараз поки ще важко остаточно визначитися стосовно інших партій, політичних угруповань, які декларують себе як партії. Адже життя показує, що нерідко їхня практична діяльність суперечить заявам та програмам, що проголошуються.

Будемо, товариші, називати речі своїми іменами. Ми вступили у період відкритої політичної боротьби, яка дедалі більше загострюється. Тому виключно важливим завданням з'їзду є вироблення сучасної тактики та стратегії діяльності Компартії України в умовах багатопартійності.

Перед нами постає проблема пошуку союзників, співпраці з кожним, хто визнає реалії життя і ставить у центр політики інтереси народу, майбутнє України. І ми відкриті для діалогу з усіма, хто будує свої програми на цінностях соціалізму та зацікавлений у реалізації політики перебудови. Таке співробітництво могло б стати своєрідним сучасним втіленням більшовицької тактики «лівого блоку», принципи якої були розроблені В. І. Леніним. Але зрозуміло, що конструктивний діалог можливий лише за умови, коли і наші політичні опоненти відмовляться від «гри без правил»,

включаться у нормальный демократичный процес. Але поки що частина з них виявляє виключну нетерпимість, відкидає саму ідею розумного компромісу» [68, арк. 24–25].

Відбито ставлення республіканської влади до демократичної опозиції і в однойменній резолюції XXVIII з'їзду КПУ, прийнятій за результатами цитованої доповіді: «З'їзд висловлюється за взаєморозуміння і розумні компроміси з іншими політичними партіями і політизованими громадськими об'єднаннями в рамках демократичного процесу, за співпрацю у вирішенні назрілих проблем розвитку республіки, проти міжпартійних уособиць. Однак партійні організації мають рішуче викривати тих, хто стоїть на антисоціалістичних позиціях, сіє національну і релігійну ворожнечу. Не може бути поступок за рахунок інтересів народу» [80, арк. 7].

Отже, документи фонду ЦК Компартії України є важливим джерелом вивчення зародження й розвитку багатопартійної системи в УРСР у роки перебудови. Вони проливають світло на питання про ставлення українського партійного керівництва до перспективи формування у республіці багатопартійності. Разом із цим містять інформацію про організаційне оформлення створених у означений час політичних партій, їхню політичну ідеологію, цілі, практичні завдання і методи їхнього виконання, організаційну побудову та принципи діяльності, функції центральних і місцевих органів, права й обов'язки членів. Повіdomляють документи і про спроби консолідації національно орієнтованих політичних партій у боротьбі за незалежну Українську державу.

ВИСНОВКИ

Розв'язання поставлених у дисертаційній роботі дослідницьких завдань дозволяє сформулювати наступні узагальнюючі висновки:

– Історіографія документів Комуністичної партії Радянського Союзу пройшла у своєму розвитку 2 етапи – радянський (II пол. 1950-х рр. – 1991 р.) і сучасний (1991 р. – сьогодні), – кожен із яких має свою специфіку.

Перші спроби наукового осмислення документів КПРС як історичного джерела були зроблені у другій половині 1950-х рр. Цьому значною мірою сприяв XX з'їзд КПРС, у рішеннях якого велику увагу було приділено питанням теорії та практики історичної науки. Відкриття партійних архівів, доступ до яких за різних причин був ускладнений, дозволило історикам залучити до вивчення великий масив документів КПРС. Зважаючи на це, виникла необхідність розробки методики роботи з ними. Тож стали з'являтися джерелознавчі дослідження, автори яких приділяли увагу питанням класифікації партійних документів, їхнього виявлення, відбору, аналізу (зовнішньої та внутрішньої критики), синтезу, наукового використання тощо.

Важливий внесок у теорію і практику вивчення документів КПРС зробили радянські джерелознавці та історики: В. В. Анікеєв, В. Я. Борщевський, М. Я. Варшавчик, А. Я. Грунт, В. А. Замлинський, В. П. Крижанівський, Г. Є. Рейхберг, А. В. Санцевич, В. М. Селунська, В. Ф. Солдатенко, Л. М. Спирін, В. І. Стрельський, Г. А. Трукан, М. Н. Чорноморський та ін. Тематика їхніх досліджень – сама різна. Це і комплектування партійних архівів документами, і їхнє публікування, і методика їхнього опрацювання та наукового використання, і джерельний потенціал окремих документів та їхніх груп для вивчення тих чи інших подій вітчизняної історії тощо.

Загалом радянську історіографію документів КПРС вирізняє постулат про виключну важливість компартійних документів як історичного джерела.

В ній, їм поряд із творами класиків марксизму-ленінізму, відводилося чільне місце у дослідженні історії Жовтневої революції, Комуністичної партії Радянського Союзу, радянського суспільства тощо.

На відміну від радянської сучасна українська історіографія з теми дисертації представлена невеликою кількістю досліджень. Їхню основну масу становлять навчальні та довідкові розробки колективів історичних факультетів вітчизняних університетів: Київського, Львівського, Дніпропетровського та ін. Крім навчальних і довідкових праць, сучасна українська історіографія документів КПРС репрезентована поодинокими науковими дослідженнями І. І. Баликіна, А. М. Іщенка, О. Ю. Ленартовича, І. А. Павленко, Г. В. Папакіна, Р. Я. Пирога та ін., у яких розкрито джерельний потенціал компартійних документів для вивчення тих чи інших питань вітчизняної історії. Разом із тим джерельний потенціал документів Компартії України для студіювання становлення і розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови продовжує залишатися поза увагою дослідників.

Основним джерелом дисертаційного дослідження є документи ф. 1 «Центральний Комітет Компартії України» Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Станом на сьогодні у названому фонді зберігається понад 160 тис. справ за 1917–1991 рр., укомплектованих документами з'їздів і конференцій Компартії України, пленумів, урочистих засідань та зборів її Центрального Комітету; засідань виборних органів – Політбюро, Оргбюро, Секретаріату – ЦК Компартії України; Зафронтового бюро ЦК КП(б)У; засідань нелегального ЦК КП(б)У; відділів ЦК Компартії України; обкомів Компартії України; Управління справами ЦК Компартії України; Партійної комісії при ЦК Компартії України.

Крім архівних, під час написання дисертації було використано ряд опублікованих документів, серед яких: окремі законодавчі акти і нормативні документи, резолюції та рішення з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС, програмні та статутні документи заснованих у досліджуваний проміжок часу

громадських організацій і політичних партій, документи КПУ про створення та діяльність Народного Руху України за перебудову, спогади і записки представників комуністичного та демократичного таборів.

У цілому джерельна база дисертаційного дослідження зовсім достатня для об'єктивного, неупередженого та всебічного висвітлення його теми.

– Основний масив документів фонду Центрального Комітету Компартії України складають документи органів і організацій КПУ. Вони різняться між собою за багатьма ознаками: походженням, службовим призначенням, змістом, ступенем таємності вміщеної у них інформації тощо. Зважаючи на це, важливим завданням наукового використання документів Компартії України є вироблення їхньої класифікації. За аналогією до класифікації документів КПРС за походженням, запропонованої М. Я. Варшавчиком, документи Компартії України, які відклалися у фонді, можна розділити на 3 групи: документи з'їздів та конференцій Компартії України, документи ЦК КПУ та документи місцевих партійних органів і первинних партійних організацій.

Документи з'їздів і конференцій Компартії України, які зберігаються у фонді, включають їхні протоколи та стенограми, постанови і резолюції, списки, анкети, мандати та посвідчення їхніх делегатів, вітальні листи, телеграми і трудові рапорти, які надійшли на їхню адресу, стенограми засідань їхніх секцій, записки та пропозиції, подані у їхні Президії, тексти доповідей, які не були виголошені на них, звітні доповіді ЦК та Ревізійних комісій і т. ін. Як історичне джерело вони мають двоякий характер. З одного боку, містять важливу інформацію про перебіг виконання партійною організацією республіки рішень загальнопартійних з'їздів і конференцій, постанов ЦК КПРС, втілення у життя генеральної лінії партії на тому чи іншому етапі її діяльності, а отже є джерелами виконавчого характеру. З іншого – з'їзди та конференції Компартії України визначали і ставили перед її Центральним Комітетом, місцевими органами та первинним організаціями

завдання з реалізації генеральної лінії партії, а тому їхні документи є джерелами нормативного характеру.

Основну частину документів Компартії України, які відклалися у фонді, становлять документи її Центрального Комітету. За змістом їх можна розділити на документи, які відображають діяльність ЦК Компартії України з вироблення заходів із реалізації генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, і документи, які віддзеркалюють організаційну роботу ЦК КПУ з їхнього втілення у життя, його щоденну керівну діяльність.

До документів ЦК Компартії України, які відображають процес визначення ним засобів реалізації генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, відносяться, насамперед, документи його пленумів – засідань усього складу ЦК. Серед них: протоколи та стенограми, постанови і документи комісій із їхнього розгляду, тексти та тези доповідей керівних партійних і державних діячів, вітальні телеграми та рапорти на адресу пленумів, записки, подані до їхніх Президій, документи до пленумів (інформації, доповідні записки, довідки відділів ЦК, міністерств і відомств, статистичні дані до доповідей, пропозиції та зауваження членів ЦК із питань, які виносилися на обговорення пленумів), списки їхніх учасників і т. ін.

Поряд із документами пленумів ЦК Компартії України уявлення про діяльність ЦК Компартії України з вироблення курсу на реалізацію генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС дають документи засідань його виборних органів – Політбюро, Оргбюро, Секретаріату, – представлені їхніми протоколами та стенограмами, списками запрошених на засідання осіб, проектами і кінцевими варіантами постанов, супровідними записками до них, переліками партійних комітетів, організацій, установ та окремих осіб, котрим необхідно було направити постанови для ознайомлення, розрахунками розсилок постанов,

інформаціями обкомів, міськкомів, райкомів Компартії України, відділів ЦК Компартії України, республіканських міністерств і відомств про хід їхнього виконання тощо.

Що стосується організаційної діяльності ЦК Компартії України, спрямованої на реалізацію генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, вона знаходить своє віддзеркалення у поточних директивних та інформаційних документах ЦК Компартії України, його відділів, листуванні ЦК Компартії України з місцевими партійними, радянськими, комсомольськими органами, документах поточних перевірок, доповідних записках працівників, яким було доручено виконання тих чи інших завдань ЦК Компартії України, документах нарад, які проводилися в ЦК Компартії України, й т. ін.

Значну частину документів такого зразка, які відклалися у фонді, складають документи відділів ЦК Компартії України: плани роботи, звіти, інформації, довідки, доповідні записки, орієнтування, листування з державними, радянськими та місцевими партійними органами тощо. Абсолютна їхня більшість датована 1941–1991 рр. Документи відділів ЦК Компартії України довоєнного часу представлені фрагментарно.

Поряд із документами відділів ЦК Компартії України важливим джерелом вивчення організаційної діяльності Комітету, спрямованої на реалізацію генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, є інформації ЦК Компартії України ЦК КПРС. Вони містять цінні відомості про обстановку в республіці або окремому її регіоні, процеси, які відбувалися у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті УРСР, окремі резонансні події.

Документи місцевих органів і первинних організацій Компартії України, які зберігаються у фонді, представлено протоколами конференцій, пленумів, засідань бюро та секретаріату, зборів активу обласних комітетів КПУ,

інформаціями та довідками обкомів, райкомів, міськкомів КПУ її Центральному Комітету тощо. Ознайомлення з ними дозволяє скласти уявлення про широке коло питань, як-от: яким чином реалізувалася на місцях генеральна лінія партії, з якими складнощами стикалися місцеві партійні організації у своїй повсякденній роботі, як оцінювало діяльність республіканської та союзної влади їхнє керівництво, якою була суспільно-політична обстановка у регіоні в той чи інший час і т. ін.

Поряд із документами компартійного походження у фонді зберігаються документи некомуністичних громадських організацій і політичних партій – програми, статuti, відозви, заяви, звернення, пропозиції, листи на адресу партійних та державних органів, тексти виступів їхніх лідерів на установчих з'їздах, мітингах і т. ін. Значно поступаючись документам Компартії України кількісно, вони, однак, є не менш важливим джерелом вивчення новітньої історії України. Особливо корисними ці документи можуть бути для дослідження становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови. Інформація, що міститься у документах некомуністичних громадських організацій і політичних партій, дозволяє сформулювати уявлення про особливості функціонування цих структур: політичну ідеологію, мету діяльності, практичні завдання та шляхи їх реалізації, організаційну побудову, функції центральних і місцевих органів, права та обов'язки членів тощо.

Наступну групу документів, які зберігаються у фонді, представлено документами органів державної влади та управління УРСР. Як і документи некомуністичних громадсько-політичних об'єднань, кількісно вони значно поступаються документам Компартії України. Здебільшого це інформації, довідки, записки органи державної влади та управління УРСР, з допомогою яких українському компартійному керівництву повідомлялося про хід виконання його розпоряджень, стан справ у республіці та її регіонах, реакцію населення на різні явища суспільно-політичного життя, окремі резонансні події тощо. Інший блок документів фонду – запити органів державної влади

на адресу ЦК КПУ щодо узгодження своєї діяльності із загальними принципами партії, отримання дозволу на заплановані заходи та роз'яснень з приводу поведінки у певних ситуаціях. Також серед документів фонду наявні підготовлені на вимогу партійних функціонерів експертні висновки стосовно програм окремих новостворених громадсько-політичних об'єднань, огляди книг, брошур, тематичних газетних публікацій, теле- та радіопередач тощо.

Ще одну групу документів, які зберігаються у фонді, складають кореспонденції – листи, телеграми, заяви, скарги й т. ін. – громадян на адресу ЦК Компартії України, ЦК КПРС, окремих республіканських і союзних партійних діячів. Як і документи інших груп, кореспонденції громадян не є однорідним джерельним комплексом, різняться між собою за рядом ознак: авторством, видом, способом відтворення інформації, тематикою і т. ін. Це ставить перед дослідниками, які працюватимуть з ними, завдання їхньої класифікації. Наприклад, за авторством кореспонденції можна розділити на індивідуальні та групові. За видом – на листи, телеграми, заяви, скарги, протести тощо. За способом відтворення інформації – на рукописні та машинописні. Що стосується їхньої тематики, вона охоплює широке коло питань. Автори кореспонденцій висловлювали своє ставлення до політики партії, скаржилися на незадовільні умови життя, свавілля представників місцевої влади, зверталися за роз'ясненнями з питань, які їх турбували, просили про допомогу у вирішенні побутових проблем і т. ін. Загалом же кореспонденції громадян, що відклалися у фонді, є важливим джерелом вивчення новітньої історії України. Їхній комплексний аналіз дозволяє визначити ставлення людей до обраного владою політичного курсу, прослідкувати формування громадської думки з приводу основних суспільно-політичних процесів, які відбувалися у республіці.

– У документах фонду ЦК Компартії України відобразилися наступні аспекти становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови: утворення і діяльність неформальних організацій, організаційне

оформлення та функціонування Народного Руху України за перебудову, зародження й розвиток багатопартійної системи.

Початком становлення демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови стали поява і розвиток низки об'єднань, груп та організацій, які виникали без формальної згоди партійних та державних органів, не мали офіційної реєстрації, через що й отримали назву «неформали». Документи фонду містять інформацію про масштаби та динаміку розвитку неформального руху в УРСР, ставлення до нього республіканського партійного керівництва, громадськості, особливості функціонування ряду самодіяльних об'єднань – Комітету захисту української католицької церкви, Товариства української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ), Української гельсінської спілки (УГС), Української екологічної асоціації «Зелений світ», Української народно-демократичної ліги (УНДЛ), Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал», Українського культурологічного клубу (УКК), Українського християнсько-демократичного фронту (УХДФ) та ін., – їхній кількісний і якісний склад, цілі та завдання, які ставили перед собою їхні організатори, форми і методи впливу на них Центрального Комітету Компартії України тощо.

Важливою віхою у процесі становлення в УРСР демократичної опозиції стала поява Народного Руху України за перебудову (НРУ) – масової громадсько-політичної організації республіканського масштабу, навколо якої задля підтримки перебудовчих процесів «знизу» консолідувалася прогресивна частина українського суспільства. Документи фонду включають інформацію про підготовчу роботу українських письменників до створення НРУ, ставлення до засновуваної організації республіканського та місцевого партійного керівництва, громадськості. Крім цього, вони дають уявлення про мотиви заснування Руху, мету та завдання, які ставили перед собою його організатори, засоби, якими вони збиралися їх реалізовувати. Розповідають документи і про установчий з'їзд НРУ, розбудову його регіональних

структур, якісний і кількісний склад, тактику, стратегію та основні напрямки діяльності, стосунки з владою.

Заключним етапом становлення демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови стало зародження багатопартійної системи. Документи фонду проливають світло на питання про ставлення українського партійного керівництва до перспективи формування у республіці багатопартійності. Разом із цим вони містять інформацію про організаційне оформлення створених у означений час політичних партій, їхню політичну ідеологію, цілі, практичні завдання і методи їхнього виконання, організаційну побудову та принципи діяльності, функції центральних і місцевих органів, права й обов'язки членів. Повіdomляють документи і про спроби консолідації національно орієнтованих політичних партій у боротьбі за незалежну Українську державу.

Загалом же документи фонду є важливим джерелом вивчення становлення та розвитку демократичної опозиції в УРСР у роки перебудови.

– Значення документів фонду ЦК Компартії України як історичного джерела полягає у високому ступені їхньої інформаційної насиченості. Даючи цілісне уявлення про становлення та утвердження в Україні партійно-державної системи, вони водночас розкривають механізми та особливості її дії, відображають суспільно-політичне, соціально-економічне, культурне життя України радянської доби. Разом із тим у жодному разі не можна забувати, що автори цих документів діяли в умовах партійної дисципліни та заздалегідь визначеної ідеології, що могло відобразитися і на змісті цих документів, а тому вони вимагають критичного підходу до свого вивчення. Особливо обережно слід студіювати документи КПУ, якщо змога перевіряючи подану в них інформацію за іншими джерелами. Виважено варто підходити і до аналізу інших груп документів фонду, адже політична обстановка наклала свій відбиток і на їхній зміст. В цілому ж документи фонду, безперечно, є одним із основних джерел вивчення новітньої історії України.

– Одним із перспективних напрямків подальшої наукової розробки досліджуваної проблеми є комплексне вивчення та оприлюднення кореспонденцій громадян на адресу ЦК Компартії України, ЦК КПРС, окремих республіканських і союзних партійних діячів періоду перебудови, що відклались у фонді (оп. 41). Ознайомлення із аркушами використання укомплектованих ними справ свідчить, що абсолютна більшість останніх від моменту свого надходження на зберігання до ЦДАГО України ніколи не замовлялася дослідниками. А це значить, що значний пласт вміщеної в кореспонденціях інформації залишається досі невивченим. Іншим перспективним напрямком подальшої наукової розробки досліджуваної проблематики є її розширення. Наприклад, можна з'ясувати джерельний потенціал документів фонду для вивчення історії опозиційного руху в УРСР не якогось окремого періоду (відлига, застій, перебудова тощо), а усього часу перебування України у складі СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України.

Он. 2

1. Спр. 820. Протокол № 18 Пленуму ЦК Компартії України (І-й прим., рос. мовою), 16 липня 1985 р., 104 арк.
2. Спр. 822. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (правлений прим., рос. мовою), 16 липня 1985 р., 139 арк.
3. Спр. 823. Постанова Пленуму ЦК Компартії України (оригінал). Заходи ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР по здійсненню завдань, висунутих на нараді ЦК КПРС з питань прискорення науково-технічного прогресу. Списки учасників Пленуму ЦК Компартії України, 16 липня 1985 р., 55 арк.
4. Спр. 824. Протокол № 19 Пленуму ЦК Компартії України (І-й прим., рос. мовою), 3 грудня 1985 р., 103 арк.
5. Спр. 826. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (правлений прим., рос. мовою), 3 грудня 1985 р., 152 арк.
6. Спр. 827. Постанова Пленуму ЦК Компартії України (оригінал). Проекти доповіді другого секретаря ЦК Компартії України О. А. Титаренка і повідомлення В. В. Щербицького на Пленумі, 19 листопада – 3 грудня 1985 р., 48 арк.
7. Спр. 828. Списки учасників Пленуму ЦК Компартії України, 3 грудня 1985 р., 23 арк.

8. Спр. 843. Протокол XXVII з'їзду Комуністичної партії України (І-й прим., ч. І, рос. мовою), 6–8 лютого 1986 р., 153 арк.
9. Спр. 844. Протокол XXVII з'їзду Комуністичної партії України (І-й прим., ч. ІІ, рос. мовою), 6–8 лютого 1986 р., 161 арк.
10. Спр. 845. Протокол XXVII з'їзду Комуністичної партії України (І-й прим., ч. ІІІ, рос. мовою), 6–8 лютого 1986 р., 196 арк.
11. Спр. 849. Стенограма XVII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. І), 6–8 лютого 1986 р., 127 арк.
12. Спр. 850. Стенограма XVII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. ІІ), 6–8 лютого 1986 р., 123 арк.
13. Спр. 851. Стенограма XVII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. ІІІ), 6–8 лютого 1986 р., 156 арк.
14. Спр. 852. Стенограма XVII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. ІV), 6–8 лютого 1986 р., 218 арк.
15. Спр. 853. Резолюції та постанови XXVII з'їзду Комуністичної партії України (оригінали та друкарські прим.), 6–8 лютого 1986 р., 36 арк.
16. Спр. 854. Проекти резолюцій і постанов XVII з'їзду Комуністичної партії України та зауваження до них, 6–8 лютого 1986 р., 127 арк.
17. Спр. 855. Проект Звітної доповіді ЦК Компартії України з'їзду (правлений прим.), 24 січня 1986 р., 86 арк.
18. Спр. 857. Звіт Центрального Комітету Компартії України XXVII з'їзду Комуністичної партії України (друкарський прим.), 6 лютого 1986 р., 79 арк.
19. Спр. 858. Пропозиції та зауваження до проекту Звітної доповіді ЦК Компартії України XVII з'їзду, 28 грудня 1985 р. – 7 січня 1986 р., 47 арк.
20. Спр. 859. Проект доповіді на XVII з'їзді Компартії України «Про проект основних напрямків економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки та на період до 2000 року», 24 січня 1986 р., 37 арк.
21. Спр. 860. Доповідь голови Ради Міністрів Української РСР О. П. Ляшка на XVII з'їзді Комуністичної партії України «Про проект основних напрямків

- економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки та на період до 2000 року», 7 лютого 1986 р., 36 арк.
22. Спр. 861. Звіт Ревізійної комісії Компартії України XVII з'їзду та проект звіту, 24 грудня 1985 р. – 1 лютого 1986 р., 27 арк.
23. Спр. 862. Матеріали до виступів делегатів на XVII з'їзді Компартії України, лютий 1986, 138 арк.
24. Спр. 863. Матеріали з питань роботи з делегаціями напередодні XVII з'їзду Компартії України, лютий 1986, 122 арк.
25. Спр. 864. Статистичні відомості та перелік рапортів і привітань на адресу XVII з'їзду Компартії України, 3–8 лютого 1986 р., 61 арк.
26. Спр. 865. Рапорти та привітання XVII з'їзду Компартії України від ЦК Компартії радянських республік та Ленінградського обкому КПРС, 29 січня – 7 лютого 1986 р., 17 арк.
27. Спр. 867. Рапорти від міністерств і відомств про дострокові виконання планових завдань на честь XVII з'їзду Компартії України, 2 серпня 1985 – 27 січня 1986, 35 арк.
28. Спр. 870. Трудові рапорти та привітання XVII з'їзду Компартії України від колективів та передовиків промислових підприємств, будівельних організацій, транспорту, зв'язку, 1 серпня 1985 р. – 8 лютого 1986 р., 158 арк.
29. Спр. 871. Трудові рапорти та привітання XVII з'їзду Компартії України від колективів та передовиків промислових підприємств, будівельних організацій, транспорту, зв'язку, 5 серпня 1985 р. – 7 лютого 1986 р., 113 арк.
30. Спр. 872. Трудові рапорти та привітання XVII з'їзду Компартії України від колективів та передовиків промислових підприємств, будівельних організацій, транспорту, зв'язку, 11 квітня 1985 р. – 7 лютого 1986 р., 123 арк.
31. Спр. 876. Протоколи засідань та матеріали Секретаріату XVII з'їзду Компартії України, 29 січня – 8 лютого 1986 р., 72 арк.

32. Спр. 878. Протоколи № 1 і № 2 засідань Лічильної комісії XVII з'їзду Компартії України по виборах Центрального Комітету та Ревізійної комісії Комуністичної партії України, 8 лютого 1986 р., 25 арк.
33. Спр. 879. Протокол засідання Ревізійної комісії Комуністичної партії України (І-й прим.), 8 лютого 1986 р., 7 арк.
34. Спр. 881. Список делегатів XVII з'їзду Компартії України (за алфавітом), лютий 1986 р., 305 арк.
35. Спр. 882. Список делегатів XVII з'їзду Компартії України по областях (І-й прим.), грудень 1985 р. – лютий 1986 р., 358 арк.
36. Спр. 886. Анкети делегатів XVII з'їзду Компартії України від Вінницької та Волинської областей, 5 лютого 1986 р., 122 арк.
37. Спр. 888. Анкети делегатів XVII з'їзду Компартії України від Донецької області, 4 лютого 1986 р., 253 арк.
38. Спр. 892. Анкети делегатів XVII з'їзду Компартії України від Київської області, 4 лютого 1986 р., 85 арк.
39. Спр. 893. Анкети делегатів XVII з'їзду Компартії України від м. Києва, 4 лютого 1986 р., 174 арк.
40. Спр. 895. Анкети делегатів XVII з'їзду Компартії України від Львівської та Миколаївської областей, 5 лютого 1986 р., 160 арк.
41. Спр. 905. Списки запрошених на XVII з'їзду Компартії України, лютий 1986 р., 191 арк.
42. Спр. 906. Довідкові матеріали по підготовці XVII з'їзду Компартії України, травень 1985 р. – лютий 1986 р., 114 арк.
43. Спр. 911. Протокол № 1 Пленуму ЦК Компартії України (І-й прим., рос. мовою), 8 лютого 1986 р., 20 арк.
44. Спр. 913. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (правлений прим.), 8 лютого 1986 р., 16 арк.
45. Спр. 914. Постанови Пленуму ЦК Компартії України (оригінали), 8 лютого 1986 р., 4 арк.

46. Спр. 915. Протокол № 2 Пленуму ЦК Компартії України (І-й прим., рос. мовою), 28 березня 1986 р., 42 арк.
47. Спр. 917. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (правлений прим.), 28 березня 1986 р., 186 арк.
48. Спр. 918. Постанова Пленуму ЦК Компартії України (оригінал). Організаційно-політичні заходи ЦК Компартії України по здійсненню в республіці рішень XVII з'їзду КПРС та XVII з'їзду Компартії України, 28 березня 1986 р., 49 арк.
49. Спр. 920. Списки учасників Пленуму ЦК Компартії України, 28 березня 1986 р., 45 арк.
50. Спр. 942. Протокол № 5 Пленуму ЦК Компартії України (І-й прим., рос. мовою), 24–25 березня 1987 р., 238 арк.
51. Спр. 944. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (правлений прим.), 24–25 березня 1987 р., 350 арк.
52. Спр. 945. Постанови Пленуму ЦК Компартії України (оригінали). Довідка загального відділу ЦК Компартії України про листи трудящих, що надійшли до ЦК Компартії України, з питань перебудови та поліпшення роботи з кадрами. Інформація відділів ЦК Компартії України і Міністерства вищої і середньої освіти УРСР про заходи щодо поліпшення підготовки в республіці журналістів-міжнародників у зв'язку з постановою Пленуму ЦК Компартії України, 25 березня – 23 грудня 1987 р., 64 арк.
53. Спр. 946. Списки учасників Пленуму ЦК Компартії України, 24–25 березня 1987 р., 24 арк.
54. Спр. 961. Протокол урочистого засідання Центрального Комітету Комуністичної партії України і Верховної Ради Української РСР, присвяченого 70-річчю проголошення Радянської влади на Україні та утворення Української РСР (І-й прим., укр. мовою), 25 грудня 1987 р., 61 арк.
55. Спр. 963. Стенограма урочистого засідання ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР, присвяченого 70-річчю проголошення

- Радянської влади на Україні та утворення Української РСР (правлений прим., укр. і рос. мовами), 25 грудня 1987 р., 82 арк.
56. Спр. 964. Списки учасників урочистого засідання, присвяченого 70-річчю проголошення Радянської влади на Україні та утворення Української РСР (т. I), 25 грудня 1987 р., 150 арк.
57. Спр. 965. Списки учасників урочистого засідання, присвяченого 70-річчю проголошення Радянської влади на Україні та утворення Української РСР (т. II), 25 грудня 1987 р., 142 арк.
58. Спр. 966. Списки учасників урочистого засідання, присвяченого 70-річчю проголошення Радянської влади на Україні та утворення Української РСР (т. III), 25 грудня 1987 р., 113 арк.
59. Спр. 980. Протокол № 11 Пленуму ЦК Компартії України (I-й прим., рос. мовою), 12 грудня 1988 р., 154 арк.
60. Спр. 982. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (правлений прим., рос. мовою), 12 грудня 1988 р., 212 арк.
61. Спр. 983. Постанови Пленуму ЦК Компартії України (оригінали). Списки учасників Пленуму, 12 грудня 1988 р., 38 арк.
62. Спр. 986. Протокол № 12 Пленуму ЦК Компартії України (I-й прим., рос. мовою), 16 травня 1989 р., 170 арк.
63. Спр. 988. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (I-й правлений прим., рос. і укр. мовами), 16 травня 1989 р., 313 арк.
64. Спр. 989. Постанова Пленуму ЦК Компартії України (оригінал). Списки учасників Пленуму, 16 травня 1989 р., 23 арк..
65. Спр. 1005. Стенограма наради в ЦК Компартії України з питань суспільно-політичного стану в республіці, 7 серпня 1989 р., 260 арк.
66. Спр. 1014. Стенограма наради з першими секретарями обкомів Компартії України. Списки учасників наради, 15 листопада 1989 р., 97 арк.
67. Спр. 1015. Стенограма наради з робітниками апарату ЦК Компартії України, 29 листопада 1989 р., 52 арк.

68. Спр. 1016. Протокол XXVIII з'їзду Комуністичної партії України (І-й прим., ч. І, рос. мовою), 19–23 червня 1990 р., 249 арк.
69. Спр. 1017. Протокол XXVIII з'їзду Комуністичної партії України (І-й прим., ч. ІІ, рос. мовою), 19–23 червня 1990 р., 259 арк.
70. Спр. 1021. Стенограма XXVIII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. І, рос. та укр. мовами), 19–23 червня 1990 р., 199 арк.
71. Спр. 1022. Стенограма XXVIII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. ІІ, рос. та укр. мовами), 19–23 червня 1990 р., 213 арк.
72. Спр. 1023. Стенограма XXVIII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. ІІІ, рос. та укр. мовами), 19–23 червня 1990 р., 225 арк.
73. Спр. 1024. Стенограма XXVIII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. ІV, рос. та укр. мовами), 19–23 червня 1990 р., 216 арк.
74. Спр. 1025. Стенограма XXVIII з'їзду Комуністичної партії України (правлений прим., ч. V, рос. та укр. мовами), 19–23 червня 1990 р., 196 арк.
75. Спр. 1026. Пропозиції та зауваження партійних організацій до проекту Платформи ЦК КПРС до XXVIII з'їзду партії, програмних документів XXVIII з'їзду Компартії України, Статуту КПРС, травень – червень 1990 р., 196 арк.
76. Спр. 1027. Перелік текстів виступів, які не були проголошені на XXVIII з'їзду Компартії України, 19–23 червня 1990 р., 9 арк.
77. Спр. 1028. Тексти виступів, які не були проголошені на XXVIII з'їзді Компартії України (оригінали, ч. І), 19–23 червня 1990 р., 251 арк.
78. Спр. 1029. Тексти виступів, які не були проголошені на XXVIII з'їзді Компартії України (оригінали, ч. ІІ), 19–23 червня 1990 р., 231 арк.
79. Спр. 1030. Тексти виступів, які не були проголошені на XXVIII з'їзді Компартії України (оригінали, ч. ІІІ), 19–23 червня 1990 р., 162 арк.
80. Спр. 1031. Резолюції та постанови XXVIII з'їзду Компартії України (оригінали, рос. та укр. мовами), 19–23 червня 1990 р., 91 арк.

81. Спр. 1032. Проекти резолюцій, постанов, заяв і звернень XXVIII з'їзду Компартії України (машинописні та друкарські прим., укр. мовою), 19–23 червня 1990 р., 104 арк.
82. Спр. 1033. Доповідь на XXVIII з'їзді Компартії України першого секретаря ЦК Івашко В. А. «Про суспільно-політичну ситуацію і основні напрями діяльності Комуністичної партії України на сучасному етапі. Звіт ЦК Компартії України» (І-й прим., укр. мовою), 19–23 червня 1990 р., 69 арк.
83. Спр. 1034. Звіт ревізійної комісії, 19–23 червня 1990 р., 10 арк.
84. Спр. 1035. Проект Статуту Комуністичної партії України, 19–23 червня 1990 р., 22 арк.
85. Спр. 1036. Протоколи №№ 1, 2, 3, 4 засідань Лічильної комісії XXVIII з'їзду Компартії України (І-й прим., укр. мовою), 19–23 червня 1990 р., 25 арк.
86. Спр. 1038. Довідки про кількісний та якісний склад делегатів, обраних на XXVIII з'їзд Компартії України, розподіл номерів тимчасових посвідчень і мандатів. Списки делегатів XXVIII з'їзду Компартії України (за алфавітом, І-й прим.), 19–23 червня 1990 р., 289 арк.
87. Спр. 1040. Списки делегатів XXVIII з'їзду Компартії України (по областях), 19–23 червня 1990 р., 344 арк.
88. Спр. 1041. Анкети делегатів XXVIII з'їзду Компартії України (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська області), 19–23 червня 1990 р., 268 арк.
89. Спр. 1044. Анкети делегатів XXVIII з'їзду Компартії України (Київська, Кіровоградська, Кримська області), 19–23 червня 1990 р., 214 арк.
90. Спр. 1050. Порядок денний, регламент і порядок роботи XXVIII з'їзду Компартії України (укр. та рос. мовами), 19–23 червня 1990 р., 90 арк.
91. Спр. 1051. Керівні та робочі органи, склад комісій, дані про якісний склад делегатів XXVIII з'їзду Компартії України, 19–23 червня 1990 р., 56 арк.
92. Спр. 1052. Списки членів КПРС, які були запрошені на XXVIII з'їзд Компартії України, 19–23 червня 1990 р., 125 арк.
93. Спр. 1053. Довідки про реєстрацію делегатів та запрошених на XXVIII з'їзд Компартії України, 19–23 червня 1990 р., 154 арк.

94. Спр. 1054. Стенограми засідань секцій XXVIII з'їзду Компартії України: секція № 1 «Компартія України в сучасних соціально-політичних умовах: роль, місце, форми діяльності»; секція № 2 «Соціально-економічна політика Компартії України в умовах суверенітету республіки»; секція № 3 «Ідеологічна робота: нові підходи, організація, форми і методи», 20 червня 1990 р., 199 арк.
95. Спр. 1055. Стенограми засідань секцій XXVIII з'їзду Компартії України: секція № 4 «Компартія України і актуальні проблеми культури, освіти, науки»; секція № 5 «Аграрна політика Компартії України: принципи, шляхи реалізації»; секція № 6 «Державно-правові аспекти політики Компартії України», 20 червня 1990 р., 186 арк.
96. Спр. 1056. Стенограми засідань секцій XXVIII з'їзду Компартії України: секція № 7 «Компартія України і молодь»; секція № 8 «Політика Компартії України по гармонізації міжнаціональних відносин», 20 червня 1990 р., 111 арк.
97. Спр. 1057. Стенограми засідань секцій №№ 1, 2 XXVIII з'їзду Компартії України, 21 червня 1990 р., 199 арк.
98. Спр. 1058. Стенограми засідань секцій №№ 3, 4 XXVIII з'їзду Компартії України, 21 червня 1990 р., 184 арк.
99. Спр. 1059. Стенограми засідань секцій № 6, 7, 8 XXVIII з'їзду Компартії України, 21 червня 1990 р., 185 арк.
100. Спр. 1060. Протокол XXVIII з'їзду Компартії України (другий етап роботи, I-й прим., рос. мовою), 13–14 грудня 1990 р., 317 арк.
101. Спр. 1063. Стенограма XXVIII з'їзду Компартії України (другий етап роботи, правлений прим., укр. та рос. мовами, ч. I), 13–14 грудня 1990 р., 192 арк.
102. Спр. 1064. Стенограма XXVIII з'їзду Компартії України (другий етап роботи, правлений прим., укр. та рос. мовами, ч. II), 13–14 грудня 1990 р., 204 арк.

103. Спр. 1065. Стенограма XXVIII з'їзду Компартії України (другий етап роботи, правлений прим., укр. та рос. мовами, ч. III), 13–14 грудня 1990 р., 194 арк.
104. Спр. 1066. Тексти виступів, які не були проголошені на XXVIII з'їзді Компартії України (другий етап роботи), 13–14 грудня 1990 р., 120 арк.
105. Спр. 1067. Резолюції, постанови, заяви, звернення XXVIII з'їзду Компартії України (другий етап роботи, оригінали), 13–14 грудня 1990 р., 81 арк.
106. Спр. 1068. Проекти резолюцій, постанов, заяв, звернення XXVIII з'їзду Компартії України (другий етап роботи, оригінали, друкарські прим.), 13–14 грудня 1990 р., 191 арк.
107. Спр. 1069. Стенограма відповідей першого секретаря ЦК Компартії України С. І. Гуценка на запитання делегатів XXVIII з'їзду Компартії України (другий етап), 14 грудня 1990 р., 118 арк.
108. Спр. 1070. Пропозиції про порядок денний, регламент і порядок роботи другого етапу XXVIII з'їзду Компартії України, склад керівних та робочих органів з'їзду, склад комісій (оригінали та друкарські прим., укр. мовою), 13–14 грудня 1990 р., 133 арк.
109. Спр. 1072. Протокол № 5 засідання Лічильної комісії XXVIII з'їзду Компартії України по довиборах членів Центрального Комітету Комуністичної партії України на другому етапі з'їзду (І-й прим., укр. мовою), 14 грудня 1990 р., 3 арк.
110. Спр. 1073. Список делегатів XXVIII з'їзду Компартії України (за алфавітом). Довідка про кількість делегатів, обраних на XXVIII з'їзд Компартії України (другий етап роботи, І-й прим., укр. мовою), 13–14 грудня, 291 арк.
111. Спр. 1075. Список делегатів XXVIII з'їзду Компартії України (по областях, другий етап роботи, І-й прим., укр. мовою), 13–14 грудня 1990 р., 347 арк.
112. Спр. 1077. Протокол, довідки, матеріали перевірок, інформації, листи Комісії XXVIII з'їзду Компартії України по вивченню питання про

- привілеї робітників партійних органів (ч. I), 23 червня – 6 жовтня 1990 р., 331 арк.
113. Спр. 1078. Протокол, довідки, матеріали перевірок, інформації, листи Комісії ХХVIII з'їзду Компартії України по вивченню питання про привілеї робітників партійних органів (ч. II), 29 червня – 1 листопада 1990 р., 264 арк.
114. Спр. 1079. Списки членів ЦК КПРС і членів Центральної Контрольної Комісії КПРС від Української парторганізації, обраних на ХХVIII з'їзд КПРС, липень 1990 р., 44 арк.
115. Спр. 1091. Протокол № 16 Пленуму ЦК Компартії України (І-й прим., рос. мовою), 22 лютого 1990 р., 179 арк.
116. Спр. 1093. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (правлений прим., укр. та рос. мовами), 22 лютого 1990 р., 307 арк.
117. Спр. 1094. Постанови та резолюції Пленуму ЦК Компартії України (оригінали). Списки учасників Пленуму, 22 лютого 1990 р., 24 арк.
118. Спр. 1111. Протокол № 2 Пленуму ЦК Компартії України (І-й прим., рос. мовою), 28 вересня 1990 р., 162 арк.
119. Спр. 1113. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (І-й правлений прим.), 28 вересня 1990 р., 223 арк.
120. Спр. 1114. Постанови Пленуму ЦК Компартії України. Списки учасників Пленуму, 28 вересня 1990 р., 51 арк.
121. Спр. 1119. Стенограма наради в ЦК Компартії України з секретарями партійних комітетів. Списки учасників наради, 12 січня 1990 р., 159 арк.
122. Спр. 1120. Стенограма наради в ЦК Компартії України з першими секретарями обкомів Компартії України. Список учасників, 15 січня 1990 р., 89 арк.
123. Спр. 1121. Стенограма наради в ЦК Компартії України з першими секретарями обкомів Компартії України, 21 лютого 1990 р., 102 арк.

124. Спр. 1122. Стенограма наради в ЦК Компартії України з першими секретарями обкомів, міськкомів, райкомів Компартії України, секретарями парткомів з правами райкомів, 30 березня 1990 р., 189 арк.
125. Спр. 1123. Списки учасників наради в ЦК Компартії України (по областях), 30 березня 1990 р., 110 арк.
126. Спр. 1124. Стенограма наради в ЦК Компартії України з членами КПРС – народними депутатами Верховної Ради Української РСР, 11 квітня 1990 р., 100 арк.
127. Спр. 1125. Стенограма наради в ЦК Компартії України з першими секретарями обкомів Компартії України, завідуючими відділами ЦК Компартії України з деяких питань поточного моменту, 27 квітня 1990 р., 107 арк.
128. Спр. 1126. Стенограма наради в ЦК Компартії України з першими секретарями обкомів партії і головами облвиконкомів, 7 травня 1990 р., 53 арк.
129. Спр. 1127. Стенограма наради в ЦК Компартії України з першими секретарями обкомів партії, 1 серпня 1990 р., 84 арк.
130. Спр. 1133. Протокол № 5 Пленуму ЦК Компартії України (І-й прим., рос. мовою), 15 квітня 1991 р., 120 арк.
131. Спр. 1135. Стенограма Пленуму ЦК Компартії України (правлений прим.), 15 квітня 1991 р., 198 арк.
132. Спр. 1136. Постанови Пленуму ЦК Компартії України (оригінали). Списки учасників Пленуму, 15 квітня 1991 р., 65 арк.
133. Спр. 1142. Стенограма семінару-наради в ЦК Компартії України з першими секретарями обкомів і міськкомів партії (укр. і рос. мовами, ч. І), 11 квітня 1991 р., 219 арк.
134. Спр. 1143. Стенограма семінару-наради в ЦК Компартії України з першими секретарями обкомів і міськкомів партії (укр. і рос. мовами, ч. ІІ), 11 квітня 1991 р., 282 арк.

Он. 11

135. Спр. 1146. Протокол № 129 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 27 серпня 1985 р., 80 арк.
136. Спр. 1148. Матеріали до протоколу № 129 (пп. 1-8) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 27 серпня 1985 р., 165 арк.
137. Спр. 1149. Матеріали до протоколу № 129 (п. 9) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 5–27 серпня 1985 р., 277 арк.
138. Спр. 1150. Матеріали до протоколу № 129 (пп. 10, 11) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 9–27 серпня 1985 р., 170 арк.
139. Спр. 1151. Матеріали до протоколу № 129 (пп. 1г-6г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 23–27 серпня 1985 р., 188 арк.
140. Спр. 1271. Протокол № 113 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 13 вересня 1985 р., 35 арк.
141. Спр. 1273. Матеріали до протоколу № 113 (пп. 1-24, 1г-7г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 13 вересня 1985 р., 258 арк.
142. Спр. 1290. Протокол № 117 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 11 листопада 1985 р., 43 арк.
143. Спр. 1292. Матеріали до протоколу № 117 (пп. 1-31, 1г-4г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 11 листопада 1985 р., 201 арк.
144. Спр. 1319. Протокол № 139 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 14 січня 1986 р., 56 арк.
145. Спр. 1321. Матеріали до протоколу № 139 (пп. 1-19, 1г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 14 січня 1986 р., 222 арк.
146. Спр. 1348. Протокол № 4 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 8 квітня 1986 р., 58 арк.
147. Спр. 1350. Матеріали до протоколу № 4 (пп. 1-11, 1г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 17 лютого – 8 квітня 1987 р., 147 арк.
148. Спр. 1441. Протокол № 26 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 21 листопада 1986 р., 31 арк.

149. Спр. 1443. Матеріали до протоколу № 26 (пп. 1-10) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 21 листопада 1986 р., 140 арк.
150. Спр. 1524. Протокол № 10 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 29 липня 1986 р., 27 арк.
151. Спр. 1526. Матеріали до протоколу № 10 (пп. 1-31, 1г-2г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 29 липня 1986 р., 264 арк.
152. Спр. 1528. Протокол № 11 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 11 серпня 1986 р., 45 арк.
153. Спр. 1530. Матеріали до протоколу № 11 (пп. 1-40, 1г-3г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 11 серпня 1986 р., 252 арк.
154. Спр. 1531. Протокол № 12 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 22 серпня 1986 р., 27 арк.
155. Спр. 1533. Матеріали до протоколу № 12 (пп. 1-26) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 10 липня – 22 серпня 1986 р., 188 арк.
156. Спр. 1534. Протокол № 13 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 12 вересня 1986 р., 58 арк.
157. Спр. 1536. Матеріали до протоколу № 13 (пп. 1-44, 1г-6г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 12 вересня 1986 р., 279 арк.
158. Спр. 1537. Протокол № 14 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 26 вересня 1986 р., 39 арк.
159. Спр. 1539. Матеріали до протоколу № 14 (пп. 1-51, 1г-3г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 26 вересня 1986 р., 288 арк.
160. Спр. 1576. Протокол № 30 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 13 січня 1987 р., 117 арк.
161. Спр. 1578. Матеріали до протоколу № 30 (пп. 1-4) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 13 січня 1987 р., 162 арк.
162. Спр. 1582. Протокол № 31 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 10 лютого 1987 р., 86 арк.
163. Спр. 1584. Матеріали до протоколу № 31 (пп. 1-4) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 10 лютого 1987 р., 191 арк.

164. Спр. 1585. Матеріали до протоколу № 31 (пп. 5-27, 1-1-3-1, 1г-2г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 10 лютого 1987 р., 173 арк.
165. Спр. 1586. Протокол № 32 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 19 лютого 1987 р., 48 арк.
166. Спр. 1588. Матеріали до протоколу № 32 (пп. 1-8) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 29 січня – 19 лютого 1987 р., 151 арк.
167. Спр. 1590. Протокол № 33 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 2 березня 1987 р., 7 арк.
168. Спр. 1592. Матеріали до протоколу № 33 (пп. 1-8, 1г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 21 січня – 2 березня 1987 р., 49 арк.
169. Спр. 1597. Протокол № 35 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 23 березня 1987 р., 75 арк.
170. Спр. 1599. Матеріали до протоколу № 35 (пп. 1-13, 1г-5г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 11 лютого – 23 березня 1987 р., 164 арк.
171. Спр. 1609. Протокол № 38 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 24 квітня 1987 р., 16 арк.
172. Спр. 1611. Матеріали до протоколу № 38 (пп. 1-8, 1г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 7 – 24 квітня 1987 р., 60 арк.
173. Спр. 1638. Протокол № 45 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 15 липня 1987 р., 17 арк.
174. Спр. 1640. Матеріали до протоколу № 45 (пп. 1-13) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 5 червня – 15 липня 1987 р., 93 арк.
175. Спр. 1664. Протокол № 51 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 5 жовтня 1987 р., 39 арк.
176. Спр. 1666. Матеріали до протоколу № 51 (пп. 1-14, 1г-6г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 5 жовтня 1987 р., 122 арк.
177. Спр. 1705. Протокол № 21 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 9 січня 1987 р., 26 арк.
178. Спр. 1707. Матеріали до протоколу № 21 (пп. 1-34, 1г-4г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 9 січня 1987 р., 231 арк.

179. Спр. 1722. Протокол № 25 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 13 березня 1987 р., 43 арк.
180. Спр. 1724. Матеріали до протоколу № 25 (пп. 1-38, 1г-4г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 13 березня 1987 р., 268 арк.
181. Спр. 1894. Протокол № 72 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 13 вересня 1988 р., 54 арк.
182. Спр. 1896. Матеріали до протоколу № 72 (пп. 1-15, 1-г-7-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 13 вересня 1988 р., 175 арк.
183. Спр. 1918. Протокол № 79 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 6 грудня 1988 р., 20 арк.
184. Спр. 1920. Матеріали до протоколу № 79 (пп. 1-3, 1-1, 2-1) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 6 грудня 1988 р., 29 арк.
185. Спр. 1952. Протокол № 50 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 16 березня 1988 р., 19 арк.
186. Спр. 1954. Матеріали до протоколу № 50 (пп. 1-1, 1-г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 16 березня 1988 р., 114 арк.
187. Спр. 1985. Протокол № 58 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 23 серпня 1988 р., 13 арк.
188. Спр. 1987. Матеріали до протоколу № 58 (пп. 1-7, 1-г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 23 серпня 1988 р., 95 арк.
189. Спр. 2033. Протокол № 84 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 27 лютого 1989 р., 28 арк.
190. Спр. 2035. Матеріали до протоколу № 84 (пп. 1-12, 1-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 27 лютого 1989 р., 109 арк.
191. Спр. 2048. Протокол № 88 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 6 травня 1989 р., 15 арк.
192. Спр. 2050. Матеріали до протоколу № 88 (п. 1-4) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 6 травня 1989 р., 29 арк.
193. Спр. 2067. Протокол № 92 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 8 серпня 1989 р., 59 арк.

194. Спр. 2069. Матеріали до протоколу № 92 (п. 1-4) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 8 серпня 1989 р., 128 арк.
195. Спр. 2070. Матеріали до протоколу № 92 (пп. 5-9, 1-1, 1-2, 2-2, 2-г-4-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 8 серпня 1989 р., 128 арк.
196. Спр. 2073. Інформація ідеологічного відділу ЦК Компартії України про хід виконання постанови ЦК партії від 8 серпня 1989 р. «Про протидію негативним процесам у середовищі студентської і учнівської молоді» (ПБ-92/5), 17 травня 1990 р., 1 арк.
197. Спр. 2090. Протокол № 97 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 28 листопада 1989 р., 32 арк.
198. Спр. 2092. Матеріали до протоколу № 97 (пп. 1-7, 1-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 28 листопада 1989 р., 69 арк.
199. Спр. 2119. Протокол № 72 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 16 червня 1989 р., 10 арк.
200. Спр. 2121. Матеріали до протоколу № 81 (пп. 1-19, 1-г-2-г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 16 червня 1989 р., 145 арк.
201. Спр. 2126. Протокол № 74 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 21 липня 1989 р., 40 арк.
202. Спр. 2128. Матеріали до протоколу № 74 (пп. 1-19, 1-г-13-г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 21 липня 1989 р., 204 арк.
203. Спр. 2143. Протокол № 99 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 3 січня 1990 р., 24 арк.
204. Спр. 2145. Матеріали до протоколу № 99 (пп. 1-9, 1-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 3 січня 1990 р., 114 арк.
205. Спр. 2171. Протокол № 105 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 12 червня 1990 р., 80 арк.
206. Спр. 2173. Матеріали до протоколу № 105 (п. 1) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 12 червня 1990 р., 145 арк.
207. Спр. 2174. Матеріали до протоколу № 105 (п. 2) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 12 червня 1990 р., 92 арк.

208. Спр. 2175. Матеріали до протоколу № 105 (пп. 3-5) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 12 червня 1990 р., 58 арк.
209. Спр. 2176. Матеріали до протоколу № 105 (пп. 6-11, 1-г-15-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 12 червня 1990 р., 211 арк.
210. Спр. 2222. Протокол № 81 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 19 травня 1990 р., 25 арк.
211. Спр. 2224. Матеріали до протоколу № 81 (пп. 1-3, 1-г-33-г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 19 травня 1990 р., 25 арк.
212. Спр. 2243. Протокол № 5 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 16 листопада 1990 р., 39 арк.
213. Спр. 2245. Матеріали до протоколу № 5 (пп. 1-7, 1-г-21-г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 16 листопада 1990 р., 199 арк.
214. Спр. 2254. Протокол № 9 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 23 січня 1991 р., 60 арк.
215. Спр. 2256. Стенограма засідання Політбюро ЦК Компартії України, 23 січня 1991 р., 111 арк.
216. Спр. 2257. Матеріали до протоколу № 9 (пп. 1-7, 1-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 23 січня 1991 р., 265 арк.
217. Спр. 2270. Протокол № 13 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 15 квітня 1991 р., 4 арк.
218. Спр. 2272. Матеріали до протоколу № 13 (пп. 1, 1-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 15 квітня 1991 р., 7 арк.
219. Спр. 2276. Протокол № 15 засідання Політбюро ЦК Компартії України (укр. мов.), 2 липня 1991 р., 50 арк.
220. Спр. 2279. Матеріали до протоколу № 15 (пп. 1-5, 1-г-4-г) засідання Політбюро ЦК Компартії України, 2 липня 1991 р., 185 арк.
221. Спр. 2282. Протокол № 6 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 2 січня 1991 р., 58 арк.
222. Спр. 2284. Матеріали до протоколу № 6 (пп. 1-9) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 2 січня 1991 р., 235 арк.

223. Спр. 2285. Матеріали до протоколу № 6 (пп. 1-1-13-1, 1-г-66-г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 2 січня 1991 р., 238 арк.
224. Спр. 2297. Протокол № 10 засідання Секретаріату ЦК Компартії України (укр. мов.), 30 квітня 1991 р., 41 арк.
225. Спр. 2299. Матеріали до протоколу № 10 (пп. 1-5, 1-г-8-г) засідання Секретаріату ЦК Компартії України, 30 квітня 1991 р., 41 арк.

Он. 25

226. Спр. 2943. Листи, інформації до ЦК КПРС за підписом першого секретаря ЦК Компартії України, 4 січня – 24 травня 1986 р., 255 арк.
227. Спр. 2944. Листи, інформації до ЦК КПРС за підписом першого секретаря ЦК Компартії України, 30 травня – 29 грудня 1986 р., 200 арк.
228. Спр. 2950. Листи, інформації до ЦК КПРС за підписом секретарів ЦК Компартії України, 2 січня – 16 вересня 1986 р., 259 арк.
229. Спр. 2951. Листи, інформації до ЦК КПРС за підписом секретарів ЦК Компартії України, 26 вересня – 30 грудня 1986 р., 112 арк.
230. Спр. 2959. Лист секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького до ЦК КПРС про проект політичної доповіді ЦК КПРС XXVII з'їзду партії. Інформації, статистичні дані ЦК Компартії України до ЦК КПРС про підсумки роботи XXVII з'їзду Компартії України та виборів Центрального Комітету партії, звіти і вибори у первинних партійних організаціях, про розгляд статті в газеті «Правда» щодо недоліків в роботі партійних комітетів Черкаської області. Лист ЦК КП України до ЦК КПРС про результати розгляду статті в газеті «Правда» щодо недоліків в роботі первинних комітетів Черкаської області, 30 січня – 28 листопада 1986 р., 30 арк.
231. Спр. 2960. Листи, записки делегатів XXVII з'їзду Компартії України, надіслані до ЦК Компартії України. Відповіді на них, 7 січня – 12 березня 1986 р., 29 арк.
232. Спр. 2970. Листи, довідки, статистичні дані Комісії партійного контролю при ЦК Компартії України до ЦК КП України про розгляд апеляцій до

- XXVII з'їзду КПРС та XXVII з'їзду Компартії України, 23 лютого – 17 жовтня 1986 р., 15 арк.
233. Спр. 3080. Інформації, довідки ЦК Компартії України до ЦК КПРС, загального відділу ЦК КП України про розгляд пропозицій, заяв, скарг трудящих і апеляцій, надісланих на адресу XXVII з'їзду КПРС і XXVII з'їзду Компартії України, про стан роботи з листами, про організацію особистого прийому трудящих в партійних комітетах, радянських установах, 11 лютого 1986 р. – 26 березня 1987 р., 91 арк.
234. Спр. 3083. Стенограми виступів члена Політбюро, другого секретаря ЦК Компартії України О. А. Титаренка у 1986 році на засіданнях Політбюро ЦК партії, обласних партійних конференціях, пленумі ЦК ЛКСМУ, нарадах, 10 січня – 25 грудня 1986 р., 251 арк.
235. Спр. 3265. Доповідні записки, довідки загального відділу, відділу оргпартроботи ЦК Компартії України про листи, усні звернення трудящих до ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів України, Укрпрофради, Комітету народного контролю УРСР. Перелік постанов ЦК КП України, прийнятих по скаргах і заявах трудящих. Графік прийому трудящих секретарями, завідуючими і заступниками завідуючих відділами ЦК Компартії України, 30 грудня 1986 р. – 12 січня 1988 р., 132 арк.
236. Спр. 3266. Довідки загального відділу ЦК Компартії України про кількість і зміст листів трудящих, що надійшли до ЦК партії в січні-грудні 1987 р., 5 лютого 1987 р. – 1 січня 1988 р., 37 арк.
237. Спр. 3267. Доповідні записки, інформації відділів ЦК Компартії України, обкомів партії, Міністерства юстиції УРСР, Прокуратури республіки про недоліки в роботі з листами трудящих з питань дотримання трудового законодавства, про організацію прийому громадян в обласних парторганізаціях, 23 липня – 30 жовтня 1987 р., 30 арк.
238. Спр. 3268. Перспективний план, довідки відділів ЦК Компартії України про роботу з листами і усними зверненнями трудящих в міністерствах,

- Президії Верховної Ради УРСР, Раді Міністрів України, Укрпрофраді, Комітеті народного контролю УРСР, 30 січня – 1 вересня 1987 р., 41 арк.
239. Спр. 3269. Інформації ЦК Компартії України, його відділів, Комісії партійного контролю при ЦК КП України, обкомів партії про підсумки перевірки фактів, викладених у листах і заявах трудящих республіки, 31 грудня 1986 – 29 грудня 1987 р., 126 арк.
240. Спр. 3287. Листи, інформації до ЦК КПРС за підписом першого секретаря ЦК Компартії України, 12 січня – 7 травня 1988 р., 192 арк.
241. Спр. 3288. Листи, інформації до ЦК КПРС за підписом першого секретаря ЦК Компартії України, 17 травня – 16 листопада 1988 р., 188 арк.
242. Спр. 3293. Листи, інформації до ЦК КПРС за підписом секретарів ЦК Компартії України, 5 травня – 30 грудня 1988 р., 117 арк.
243. Спр. 3423. Довідки загального відділу ЦК Компартії України про підсумки перевірки роботи міських і обласних партійних організацій з листами і колективними зверненнями трудящих, 10 лютого – 2 вересня 1988 р., 34 арк.
244. Спр. 3427. Стенограма виступу члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького на засіданні Президії Верховної Ради СРСР про політичний стан в країні, 13 липня 1988 р., 12 арк.

Он. 32

245. Спр. 2405. Записки, довідки, інформації відділів ЦК Компартії України, Кримського обкому партії, КДБ УРСР, військових установ, ДТСААФ УРСР про роботу Комісії у справах колишніх партизанів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., прискорення будівництва учбового корпусу Київського танкового інженерного училища, недоліки у стані виховної і профілактичної роботи з учнівською молоддю м. Керч, створення у м. Ізмаїл неформальної організації (НППК), інші питання діяльності адміністративних органів і військових організацій, 14 січня – 15 грудня 1987 р., 46 арк.

246. Спр. 2455. Листи, телеграми Агентства преси «Новости», Правління Спілки письменників України, Вінницької обласної організації добровільного Товариства любителів книги УРСР до ЦК Компартії України про проведення міжнародного «Чорнобильського форуму» в м. Києві, переклад книг, видання мемуарів, передплату газет і журналів, з інших питань роботи Спілки письменників, добровільного Товариства любителів книги, 20 січня 1988 р. – 13 лютого 1989 р., 62 арк.
247. Спр. 2555. Записки, довідки, інформації, листи, телеграми ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК Компартії України, партійних, радянських органів, міністерств, відомств, наукових установ, громадських організацій про створення і діяльність неформальних об'єднань, мітинги і збори громадськості, суспільно-політичний стан у республіці, в її окремих регіонах та інші питання ідеологічної роботи, 13 січня 1989 р. – 10 квітня 1990 р., 259 арк.
248. Спр. 2556. Записки, довідки, інформації ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК КП України, партійних органів, голови НРУ, громадських організацій, підприємств про проведення наради перших секретарів обкомів партії і голів облвиконкомів, поліпшення інформованості населення, стан системи політичної освіти, організацію Союзу трудящих України за перебудову, створення перепон у діяльності НРУ, заборону мітингів, релігійну обстановку, розширення участі жіноцтва у політичних процесах та інші питання масово-політичної роботи, 7 січня 1989 р. – 10 квітня 1990 р., 74 арк.
249. Спр. 2557. Записки, довідки, інформації, листи, резолюції, рішення, телеграми відділів ЦК Компартії України партійних і радянських органів, міністерств і відомств, первинних парторганізацій, громадських об'єднань, трудових колективів, мітингів, зборів громадян про ставлення до створення і діяльності Народного Руху України (НРУ), реагування на установчий з'їзд НРУ, 24 лютого 1989 р. – 23 жовтня 1989 р., 220 арк.

250. Спр. 2558. Записки, довідки, інформації ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК КП України, партійних і радянських органів, АН УРСР, Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, громадських організацій, трудових колективів про вдосконалення міжнародних відносин в СРСР, про проект платформи КПРС «Національна політика партії в сучасних умовах», роботу з національними меншинами в ряді областей, реагування населення УРСР на заяву ЦК КПРС про стан в республіках Радянської Прибалтики, інші питання міжнародних відносин та інтернаціонального виховання, 2 січня 1989 р. – 18 січня 1990 р., 195 арк.
251. Спр. 2560. Записки, довідки, інформації, листи ЦК Компартії України, його відділів, ЦК КП Узбекистану, Міністерства культури УРСР, творчих спілок, громадських організацій, трудових колективів про вдосконалення концертної діяльності на Україні, роботу Українського фонду культури, Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, комплектування фондів бібліотек, створення товариств кобзарів, забезпечення додатковими приміщеннями музеїв, інші питання діяльності творчих спілок, установ культури, фізкультури і спорту, 27 лютого 1989 р. – 7 лютого 1990 р., 153 арк.
252. Спр. 2611. Записки, довідки, інформації соціально-економічного відділу ЦК Компартії України, партійних і радянських органів, Ради Міністрів УРСР, Держкомприроди СРСР і УРСР, міністерств, відомств про екологічну обстановку на Україні та заходи щодо її поліпшення, будівництво Південно-Української АЕС і гідрокомплексу на р. Південний Буг, створення Української екологічної асоціації «Зелений світ», аварії на шахті «Александр-Запад» Виробничого Об'єднання «Артемвугілля» та Київському головпоштамті, інші питання охорони навколишнього середовища, 28 лютого 1989 р. – 5 січня 1990 р., 115 арк.

253. Спр. 2642. Копії листів і телеграм за підписом першого секретаря ЦК Компартії України до ЦК КПРС з суспільно-політичних, соціально-економічних і кадрових питань, 6 січня – 30 грудня 1989 р., 249 арк.
254. Спр. 2643. Копії листів і телеграм за підписами секретарів ЦК Компартії України до ЦК КПРС і Комітету Партійного Контролю при ЦК КПРС з суспільно-політичних, соціально-економічних і організаційно-кадрових питань. Том I, 2 січня – 26 червня 1989 р., 199 арк.
255. Спр. 2644. Копії листів і телеграм за підписами секретарів ЦК Компартії України до ЦК КПРС, Центральної ревізійної комісії КПРС, ЦК КП Вірменії, обкомів партії з суспільно-політичних, соціально-економічних і організаційно-кадрових питань. Том II, 5 липня – 21 грудня 1989 р., 242 арк.
256. Спр. 2658. Записки, довідки, інформації, листи ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК КП України, партійних органів, КДБ і МВС УРСР про роботу партійних організацій у зв'язку з діяльністю неформальних об'єднань, проведення установчих з'їздів і конференцій Народного Руху України за перебудову, Українського товариства «Меморіал», про несанкціоновані мітинги і збори у окремих містах республіки, протидію іноземним дипломатам і журналістам у спробах збирання негативної інформації про життя в УРСР, антирадянську діяльність емігрантських центрів, інші питання ідеологічної і масово-політичної роботи, 3 лютого – 20 грудня 1989 р., 233 арк.
257. Спр. 2660. Листи ЦК Компартії України обкомам партії, проекти програми та відозви до громадян УРСР Народного Руху України за перебудову, висновки наукових установ і спеціалістів щодо змісту зазначених матеріалів, 28 січня – 14 лютого 1989 р., 81 арк.
258. Спр. 2661. Записки, довідки, інформації ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК КП України, Донецького, Житомирського, Чернівецького обкомів і Київського міськкому партії, товариства «Україна» про зміни у тактиці націоналістичних елементів у республіці,

- стабілізацію обстановки серед кримських татар, реагування громадян молдавської та румунської національностей на події у МРСР, про зауваження до проекту платформи КПРС «Національна політика партії в сучасних умовах», про основні напрямки української буржуазно-націоналістичної пропаганди, 15 травня – 14 грудня 1989 р., 45 арк.
259. Спр. 2727. Листи, довідки, інформації ЦК Компартії України, його відділів, партійних органів про реагування трудящих на відкритий лист ЦК КПРС комуністам України, громадсько-політичну і соціально-економічну ситуацію в республіці, посилення допомоги Львівській партійній організації, реорганізацію Одеської вищої партійної школи в Одеський інститут політології і соціального управління. Довідка Інституту історії партії про «Об'єднану демократичну платформу», 27 січня 1990 р. – 13 березня 1991 р., 189 арк.
260. Спр. 2739. Декларація Київської організації Соціалістичної партії України, проект альтернативної платформи, схвалений на зборах парторганізації підприємств «Волноваський гранкар'єр» (м. Докучаєвськ) у зв'язку з обговоренням проекту Платформи ЦК КПРС до XXVIII з'їзду партії. Окремі результати соціологічного дослідження Дзержинського райкому партії м. Харкова «Комуністи і перебудова в партії». Постанова партійних зборів територіальної парторганізації житло-експлуатаційної ділянки Івано-Франківська про відношення до Народного Руху, 5 лютого – 30 березня 1990 р., 60 арк.
261. Спр. 2767. Записки, довідки, інформації, телеграми відділів ЦК Компартії України, партійних, радянських органів, ЦК ЛКСМУ, громадських організацій, зборів партактивів і громадськості про тенденції у розвитку громадсько-політичних формувань на Україні, проведення установчого з'їзду Української селянсько-демократичної партії, інші питання діяльності неформальних організацій, 22 січня – 30 серпня 1990 р., 172 арк.
262. Спр. 2768. Записки, довідки, інформації, телеграми ЦК КПРС, Секретаріату і відділів ЦК Компартії України, партійних і радянських

- органів про розвиток політичної ситуації у республіці, третю нараду представників страйкових і робітничих комітетів України, Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України, Всеукраїнську союзну конференцію прихильників демократичних рухів у КПРС, установчі з'їзди і конференції ЛДПУ, СДПУ, Партії демократичного відродження України, Народної партії України, Партії зелених, Союзу трудових колективів СРСР, інші питання діяльності неформальних організацій, 1 вересня – 21 грудня 1990 р., 218 арк.
263. Спр. 2769. Записки, інформації, листи ідеологічного відділу ЦК Компартії України, Інституту політичних досліджень ЦК партії на брошуру П. Р. Завернивовка про Другий з'їзд Руху (брошура додається), 18 грудня 1990 р. – 25 січня 1991 р., 75 арк.
264. Спр. 2772. Записки, інформації, довідки, телеграми ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК КП України, обкомів партії, первинних парторганізацій про морально-політичний стан у республіці на початку року, розвиток ситуації у Донецькій, Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях, голодування студентів у Києві, реагування населення на політичні події в УРСР, 2 січня – 16 листопада 1990 р., 143 арк.
265. Спр. 2773. Резолюції, постанови партконференцій, пленумів і активів партійних комітетів, зборів комуністів, мітингів громадськості, звернення і заяви трудових колективів, окремих громадян до ЦК КП України з оцінкою суспільно-політичного та соціально-економічного становища і закликом до його стабілізації, характеристикою позицій керівних органів КПРС і КП України, висловленням протесту проти дій неформальних організацій і окремих місцевих органів влади стосовно демонтажу пам'ятників В. І. Леніну, 31 січня – 29 вересня 1990 р., 264 арк.
266. Спр. 2774. Резолюції, постанови партконференцій, пленумів, активів партійних комітетів, зборів комуністів, мітингів громадськості, звернення і заяви трудових колективів, окремих громадян до ЦК Компартії України з

- оцінкою суспільно-політичного та соціально-економічного становища і закликом до його стабілізації, характеристикою позиції керівних органів КПРС і КП України, висловленням протесту проти дій неформальних організацій і окремих місцевих органів влади стосовно демонтажу пам'ятників В. І. Леніну, 1 – 17 жовтня 1990 р., 185 арк.
267. Спр. 2775. Резолюції, постанови партконференцій, пленумів, активів партійних комітетів, зборів комуністів, мітингів громадськості, звернення і заяви трудових колективів, окремих громадян до ЦК Компартії України з оцінкою суспільно-політичного та соціально-економічного становища і закликом до його стабілізації, характеристикою позиції керівних органів КПРС і КП України, висловленням протесту проти дій неформальних організацій і окремих місцевих органів влади стосовно демонтажу пам'ятників В. І. Леніну, 18 – 30 жовтня 1990 р., 167 арк.
268. Спр. 2776. Резолюції, постанови партконференцій, пленумів, активів партійних комітетів, зборів комуністів, мітингів громадськості, звернення і заяви трудових колективів, окремих громадян до ЦК Компартії України з оцінкою суспільно-політичного та соціально-економічного становища і закликом до його стабілізації, характеристикою позиції керівних органів КПРС і КП України, висловленням протесту проти дій неформальних організацій і окремих місцевих органів влади стосовно демонтажу пам'ятників В. І. Леніну, 1 листопада – 28 грудня 1990 р., 261 арк.
269. Спр. 2861. Записки, довідки, інформації відділів ЦК Компартії України, Полтавського обкому, Дрогобицького міськкому партії про політичні акції Народного Руху України у січні 1990 р., про Всеукраїнську міжпартійну асамблею у Києві, про ставлення комуністів до «Демократичної платформи у КПРС» та інші питання діяльності неформальних об'єднань, 5 січня – 29 грудня 1990 р., 60 арк.
270. Спр. 2907. Записки, довідки, інформації, листи, телеграми відділів ЦК Компартії України, партійних органів, резолюції, звернення і заяви партійних зборів, зібрань громадськості, ветеранів про суспільно-

політичне становище в республіці та діяльність опозиційних сил, про ситуацію у вугільнодобувних регіонах України, 3 січня – 12 червня 1991 р., 166 арк.

271. Спр. 2908. Записки, довідки, інформації, листи, телеграми відділів ЦК Компартії України, партійних органів, резолюції, звернення і заяви партійних зборів, зібрань громадськості, ветеранів про суспільно-політичне становище в республіці, діяльність опозиційних сил. 3 червня – 22 серпня 1991 р., 171 арк.

Он. 41

272. Спр. 1055. Письма и заявления трудящихся и материалы к ним (на буквы А-В), 7 січня – 27 грудня 1985 р., 118 арк.
273. Спр. 1056. Письма и заявления трудящихся и материалы к ним (на буквы В-Г), 12 січня 1985 р. – 20 грудня 1986 р., 193 арк.
274. Спр. 1058. Письма и заявления трудящихся и материалы к ним (на буквы К-Т), 9 січня 1985 р. – 17 лютого 1986 р., 171 арк.
275. Спр. 1062. Письма и заявления трудящихся и материалы к ним (на буквы Б-Д), 7 січня 1986 р. – 30 січня 1987 р., 192 арк.
276. Спр. 1063. Письма и заявления трудящихся и материалы к ним (на буквы Е-П), 10 січня – 30 грудня 1986 р., 201 арк.
277. Спр. 1066. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери А-Е), 1987 р., 180 арк.
278. Спр. 1068. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери М-С), 1987 р., 175 арк.
279. Спр. 1072. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 23 січня 1987 р. – 22 січня 1988 р., 155 арк.
280. Спр. 1073. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 19 травня 1987 р. – 22 січня 1988 р., 129 арк.
281. Спр. 1074. Листи, заяви громадян і матеріали до них (без підписів), 13 березня – 21 листопада 1987 р., 68 арк.

282. Спр. 1075. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Аб-Ав), 1988 р., 204 арк.
283. Спр. 1116. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Виш), 1988 р., 347 арк.
284. Спр. 1146. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Дем), 1988 р., 250 арк.
285. Спр. 1200. Заяви Колесника П. Ф. до ЦК Компартії України про порушення деяких керівних працівників м. Іллічевська Одеської області. Довідки ЦК партії з цього питання, 1988 р., 296 арк.
286. Спр. 1210. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Кос), 1988 р., 178 арк.
287. Спр. 1343. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Сип-Сич), 1988 р., 200 арк.
288. Спр. 1426. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 11 січня – 16 червня 1988 р., 284 арк.
289. Спр. 1427. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 14 січня – 20 липня 1988 р., 207 арк.
290. Спр. 1428. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 18 січня – 28 квітня 1988 р., 184 арк.
291. Спр. 1486. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 22 червня 1988 р. – 15 січня 1989 р., 159 арк.
292. Спр. 1487. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 27 червня – 10 листопада 1988 р., 110 арк.
293. Спр. 1527. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери А-Ад), 1989 р., 196 арк.
294. Спр. 1537. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Бар), 1989 р., 244 арк.
295. Спр. 1633. Листи, заяви доцента Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інститут Козака О. М. про недоліки в діяльності

- інституту, незаконне звільнення його з роботи та матеріали до них, 1989 р., 177 арк.
296. Спр. 1649. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Криж-Крич), 1989 р., 105 арк.
297. Спр. 1714. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Ост-Ош), 1989 р. – 1990 р., 140 арк.
298. Спр. 1793. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Уа-Уп), 1989 р., 131 арк.
299. Спр. 1802. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Хоб-Хом), 1989 р., 143 арк.
300. Спр. 1820. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Шве-Шви), 1989 р., 95 арк.
301. Спр. 1836. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 2 січня – 30 березня 1989 р., 146 арк.
302. Спр. 1837. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 5 січня 1989 р. – 12 січня 1990 р., 191 арк.
303. Спр. 1859. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 20 березня – 27 листопада 1989 р., 156 арк.
304. Спр. 1888. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 20 липня 1989 р. – 23 січня 1990 р., 186 арк.
305. Спр. 1925. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 11 серпня 1989 р. – 2 лютого 1990 р., 246 арк.
306. Спр. 1953. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Бул-Бур), 1990 р. – 1991 р., 197 арк.
307. Спр. 1970. Листи, заяви колишнього старшого наукового співробітника Київського інституту інженерів цивільної авіації Гайнутдінова Р. Г. про незаконне звільнення і матеріали до них, 1990 р., 111 арк.
308. Спр. 2004. Листи, заяви Жигун Г. О. про порушення першим секретарем Кіровського міськкому Костомаровим В. І. закону при проведенні виборів народних депутатів до міської ради та використання ним службового

- становища для придбання автомобілю і матеріали до них, 1990 р. – 1991 р., 145 арк.
309. Спр. 2009. Листи, заяви вчителя англійської мови Замоти М. М. про політичну безграмотність окремих партійних та радянських працівників Рівненської області, незаконне звільнення його з роботи і матеріали до них, 1990 р., 332 арк.
310. Спр. 2166. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 2 січня – 4 травня 1990 р., 228 арк.
311. Спр. 2169. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 10 січня 1990 р. – 13 лютого 1991 р., 193 арк.
312. Спр. 2200. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 7 травня – 13 вересня 1990 р., 218 арк.
313. Спр. 2207. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 26 червня 1990 р. – 16 січня 1991 р., 149 арк.
314. Спр. 2235. Листи, заяви громадян і матеріали до них (на літери Бор-Бро), 1991 р., 184 арк.
315. Спр. 2288. Листи, заяви старшого викладача кафедри основ наукового комунізму Інституту підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури УРСР Роя Є. Є. про незаконне звільнення з роботи, неправомочні дії ректора інституту Чернеця В. І. і матеріали до них, 1991 р., 89 арк.
316. Спр. 2310. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 2 січня – 1 серпня 1991 р., 292 арк.
317. Спр. 2314. Листи, заяви громадян і матеріали до них (колективні), 1 березня – 30 червня 1991 р., 226 арк.

Он. 48

318. Спр. 98. Статистические отчеты (форма № 1) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций за I, II, III, IV кварталы 1985 года, 113 арк.

319. Спр. 99. Статистические отчеты (форма № 2) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций на 1-е января 1986 года, 109 арк.
320. Спр. 100. Списки горкомов и райкомов Компартии Украины (форма № 3) на 1-е января 1986 года. (Сводные данные по республике, списки по 25 областям и г. Киеву), 53 арк.
321. Спр. 101. Статистические справки о численном составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций и приеме в КПСС на 1-е апреля, 1-е июля, 1-е октября 1985 года и на 1-е января 1986 года, 170 арк.
322. Спр. 102. Статистические отчеты (форма № 1) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций за I, II, III, IV кварталы 1986 года, 113 арк.
323. Спр. 103. Статистические отчеты (форма № 2) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций на 1-е января 1987 года, 109 арк.
324. Спр. 104. Списки горкомов и райкомов Компартии Украины (форма № 3) на 1-е января 1987 года. (Сводные данные по республике, списки по 25 областям и г. Киеву), 54 арк.
325. Спр. 105. Статистические справки о численном составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций и приеме в КПСС на 1-е апреля, 1-е июля, 1-е октября 1986 года и на 1-е января 1987 года, 176 арк.
326. Спр. 106. Статистические отчеты (форма № 1) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций за I, II, III, IV кварталы 1987 года, 112 арк.
327. Спр. 107. Статистические отчеты (форма № 2) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций на 1-е января 1988 года, 109 арк.

328. Спр. 108. Списки горкомов и райкомов Компартии Украины (форма № 3) на 1-е января 1988 года. (Сводные данные по республике, списки по 25 областям и г. Киеву), 56 арк.
329. Спр. 109. Статистические справки о численном составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций и приеме в КПСС на 1-е апреля, 1-е июля, 1-е октября 1987 года и на 1-е января 1988 года, 176 арк.
330. Спр. 110. Статистические отчеты (форма № 1) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций за I, II, III, IV кварталы 1988 года, 118 арк.
331. Спр. 111. Статистические отчеты (форма № 2) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций на 1-е января 1989 года, 109 арк.
332. Спр. 112. Списки горкомов и райкомов Компартии Украины (форма № 3) на 1-е января 1989 года. (Сводные данные по республике, списки по 25 областям и г. Киеву), 57 арк.
333. Спр. 113. Статистические справки о численном составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций и приеме в КПСС на 1-е апреля, 1-е июля, 1-е октября 1988 года и на 1-е января 1989 года, 210 арк.
334. Спр. 114. Статистические отчеты (форма № 1) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций за I, II, III, IV кварталы 1989 года, 118 арк.
335. Спр. 115. Статистические отчеты (форма № 2) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций на 1-е января 1990 года, 109 арк.
336. Спр. 116. Списки горкомов и райкомов Компартии Украины (форма № 3) на 1-е января 1990 года. (Сводные данные по республике, списки по 25 областям и г. Киеву), 56 арк.

337. Спр. 117. Статистическіе справкі о численном составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций и приеме в КПСС на 1-е апреля, 1-е июля, 1-е октября 1989 года и на 1-е января 1990 года, 221 арк.
338. Спр. 118. Статистическіе отчеты (форма № 1) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций за I, II, III, IV кварталы 1990 года, 111 арк.
339. Спр. 119. Статистическіе отчеты (форма № 2) о составе Компартии Украины, 25 областных и Киевской городской партийных организаций на 1 января 1990 года, 57 арк.
340. Спр. 120. Списки горкомов и райкомов Компартии Украины (форма № 3) на 1 января 1991 года. (Сводные данные по республике, списки по 25 областям и г. Киеву), 52 арк.
341. Спр. 121. Статистическіе отчеты (форма № 9) о составе Компартии Украины, Крымской республиканской, 24 областных и Киевской городской партийных организаций за первое полугодие 1991 года, 30 арк.

Он. 55

342. Спр. 2830. Зміст протоколів партійної конференції, пленумів, засідань бюро, секретаріату, зборів партійно-господарського активу Хмельницької обласної парторганізації, 3 січня – 28 грудня 1985 р., 74 арк.
343. Спр. 2831. Протокол XXIV конференції Хмельницької обласної парторганізації (т. 1), 20–21 грудня 1985 р., 180 арк.
344. Спр. 2832. Протокол XXIV конференції Хмельницької обласної парторганізації (т. 2), 20–21 грудня 1985 р., 196 арк.
345. Спр. 2835. Протокол № 7 пленуму Хмельницького обкому Компартії України, 30 травня 1985 р., 99 арк.
346. Спр. 2847. Протокол № 30 засідання бюро Хмельницького обкому Компартії України, 7 травня 1985 р., 9 арк.
347. Спр. 2866. Протокол № 16 засідання секретаріату Хмельницького обкому Компартії України, 11 травня 1985 р., 7 арк.

348. Спр. 2874. Протокол № 2 зборів партійно-господарського активу Хмельницької області, 6 липня 1985 р., 88 арк.
349. Спр. 3365. Зміст протоколів конференцій, пленумів, засідань бюро, секретаріату, зборів партійно-господарського активу Київської міської парторганізації, 6 січня – 29 грудня 1986 р., 93 арк.
350. Спр. 3366. Протокол XXX конференції Київської міської організації Компартії України, т. I, 17–18 січня 1986 р., 193 арк.
351. Спр. 3367. Протокол XXX конференції Київської міської організації Компартії України, т. II, 17–18 січня 1986 р., 117 арк.
352. Спр. 3368. Протокол XXX конференції Київської міської організації Компартії України, т. III, 17–18 січня 1986 р., 159 арк.
353. Спр. 3371. Протокол № 2 пленуму Київського міського Компартії України, 5 квітня 1986 р., 138 арк.
354. Спр. 3394. Протокол № 20 засідання бюро Київського міського Компартії України, 25 вересня 1986 р., 25 арк.
355. Спр. 3402. Протокол № 1 засідання секретаріату Київського міського Компартії України, 23 січня 1986 р., 14 арк.
356. Спр. 3412. Протокол зборів партійно-господарського активу м. Києва, 17 лютого 1986 р., 83 арк.
357. Спр. 4604. Зміст протоколів пленумів, засідань бюро, секретаріату, зборів партійно-господарського активу Одеської обласної парторганізації, 9 січня – 21 грудня 1987 р., 69 арк.
358. Спр. 4606. Протокол № 6 пленуму Одеського обкому Компартії України, 25 липня 1987 р., 139 арк.
359. Спр. 4609. Протокол № 28 засідання бюро Одеського обкому Компартії України, 5 лютого 1987 р., 49 арк.
360. Спр. 4629. Протокол № 17 засідання секретаріату Одеського обкому Компартії України, 22 квітня 1987 р., 8 арк.
361. Спр. 4640. Протокол № 3 зборів партійно-господарського активу Одеської області, 26 травня 1987 р., 106 арк.

362. Спр. 5546. Зміст протоколів конференції, пленумів, засідань бюро, секретаріату, зборів активу Полтавської обласної парторганізації, 2 січня – 24 грудня 1988 р., 79 арк.
363. Спр. 5547. Протокол XXIV конференції Полтавської обласної парторганізації, т. I, 9 грудня 1988 р., 148 арк.
364. Спр. 5548. Протокол XXIV конференції Полтавської обласної парторганізації, т. II, 9 грудня 1988 р., 126 арк.
365. Спр. 5555. Протокол № 1 пленуму Полтавського обкому Компартії України, 9 грудня 1988 р., 29 арк.
366. Спр. 5559. Протокол № 56 засідання бюро Полтавського обкому Компартії України, 17 березня 1988 р., 32 арк.
367. Спр. 5579. Протокол № 34 засідання секретаріату Полтавського обкому Компартії України, 4 серпня 1988 р., 12 арк.
368. Спр. 5582. Протокол зборів активу Полтавської обласної парторганізації, 18 червня 1988 р., 111 арк.
369. Спр. 6110. Зміст протоколів пленумів, засідань бюро, секретаріату Львівського обкому Компартії України, 24 січня – 28 грудня 1989 р., 53 арк.
370. Спр. 6111. Протокол № 2 пленуму Львівського обкому Компартії України, 24 червня 1989 р., 162 арк.
371. Спр. 6114. Протокол № 5 пленуму Львівського обкому Компартії України, 6 жовтня 1989 р., 111 арк.
372. Спр. 6118. Протокол № 5 засідання бюро Львівського обкому Компартії України, 28 лютого 1989 р., 18 арк.
373. Спр. 6129. Протоколи № 5-7 засідань секретаріату Львівського обкому Компартії України, 11 квітня – 11 липня 1989 р., 31 арк.
374. Спр. 6464. Зміст протоколів конференцій, пленумів, засідань бюро, секретаріату Донецького обкому Компартії України, 11 січня – 27 грудня 1990 р., 79 арк.

375. Спр. 6465. Протокол XXV конференції Донецької обласної парторганізації, ч. I, 6 квітня 1990 р., 174 арк.
376. Спр. 6466. Протокол XXV конференції Донецької обласної парторганізації, ч. II, 7 квітня 1990 р., 187 арк.
377. Спр. 6467. Протокол XXV конференції Донецької обласної парторганізації, ч. III (другий етап), 26 травня 1990 р., 136 арк.
378. Спр. 6468. Протокол XXV конференції Донецької обласної парторганізації, ч. IV (третій етап), 27 травня 1990 р., 137 арк.
379. Спр. 6472. Протокол № 9 пленуму Донецького обкому Компартії України, 26 березня 1990 р., 20 арк.
380. Спр. 6480. Протокол № 3 засідання бюро Донецького обкому Компартії України, 8 травня 1990 р., 5 арк.
381. Спр. 6489. Протоколи № 16-3 засідань секретаріату Донецького обкому Компартії України, 18 січня – 22 листопада 1990 р., 34 арк.
382. Спр. 7005. Протокол № 2 пленуму Київського обкому Компартії України, 16 лютого 1991 р., 100 арк.
383. Спр. 7006. Протокол № 3 спільного пленуму Київського обкому Компартії України і обкому ЛКСМУ (МДС), 15 червня 1991 р., 84 арк.
384. Спр. 7008. Протоколи № 3, 4 засідань бюро Київського обкому Компартії України, 26 лютого – 28 березня 1991 р., 39 арк.
385. Спр. 7011. Протоколи № 2–4 засідань секретаріату Київського обкому Компартії України, 25 січня – 18 травня 1991 р., 29 арк.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

Законодавчі акти та нормативні документи

386. Конституція Української РСР [Електронний ресурс]: Основний Закон Української РСР від 20 квітня 1978 р. № 888-IX. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420> (дата звернення 10.09.2018).
387. Об учреждении поста Президента СССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) СССР [Электронный ресурс]: Закон СССР от 14 марта 1990 г. № 1360-I. URL: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/zakony/185465/> (дата обращения 11.09.2018).
388. Питання реєстрації статутів громадських об'єднань [Електронний ресурс]: постанова Ради Міністрів Української РСР від 21 грудня 1990 р. № 385 [із змінами]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-90-%D0%BF> (дата звернення 11.09.2018).
389. Про доповнення Постанови Президії Верховної Ради Української РСР від 29 вересня 1990 року «Про порядок реєстрації громадських об'єднань» [Електронний ресурс]: постанова Президії Верховної Ради Української РСР від 14 листопада 1990 р. № 480-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/480-12/ed19901114> (дата звернення 10.09.2018).
390. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР [Електронний ресурс]: Закон Української РСР від 24 жовтня 1990 р. № 404-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/404-12/ed19901024> (дата звернення 10.09.2018).
391. Про порядок реєстрації громадських об'єднань [Електронний ресурс]: постанова Президії Верховної Ради Української РСР від 29 вересня 1990 р.

№ 281-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/281-12/ed19900929>
(дата звернення 11.09.2018).

Збірники документів

392. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988). Т. 15 : 1985–1988. 9-е изд., доп. и испр. М. : Политиздат, 1989. 672 с.
393. Материалы XXVIII съезда Коммунистической партии Советского Союза. М. : Политиздат, 1990. 208 с.
394. Національні процеси в Україні: історія і сучасність : документи і матеріали : у 2 ч. Ч. 2 / упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка ; за ред. В. Ф. Панібудьласки. Київ : Вища шк., 1997. 704 с.
395. Провісник свободи, державності і демократії : документи і матеріали / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. ; упоряд.: В. Лозицький (керівник) та ін. Київ, 2009. 454 с.
396. *Чорновіл В.* Твори : у 10 т. Т. 6 : Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / редкол.: А. Пашко (голова) та ін. ; упоряд. і комент. В. Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2009. 1052 с.

Спогади та записки

397. Володимир Щербицький : спогади сучасників / за ред. В. Ф. Возіанова та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 588 с.
398. *Врублевский В. К.* Владимир Щербицкий: правда и вымыслы : записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты. Киев : Довіра, 1993. 254 с.
399. *Врублевский В. К.* Знаковые феномены: Леонид Кравчук, Леонид Кучма, Виктор Ющенко : записки «аппаратчика». Киев : Интелект, 2005. 92 с.

400. *Кравчук Л. М.* Маємо те, що маємо : спогади і роздуми. Київ : Століття, 2002. 392 с.
401. *Масол В. А.* Упущенный шанс. Небеспристрастные размышления экс-премьера Украины о том, что произошло в бывшем Советском Союзе. Киев : Молодь, 1993. 150 с.
402. Наш Рух: так творилася історія : спогади засновників Рівненського Руху. Рівне, 2009. 44 с.
403. *Поровський М. І.* За вашу і нашу волю. Литовський Саюдіс та Народний Рух України за перебудову в боротьбі за незалежність Литви і України. Рівне : Лапсюк В. А., 2011. 72 с.
404. *Поровський М. І.* Розповідь про горіння. Б. м., 1999. 60 с.
405. *Поровський М. І.* Тільки Рухом життя і обіймеш... : повість-спогад. Рівне : ПП Лапсюк, 2009. 468 с.

ЛІТЕРАТУРА

ДОВІДКОВА

406. Джерелознавство історії України : довідник / Боровський Я. Є., Варшавчик М. Я., Войцехівська І. Н. та ін. Київ, 1998. 212 с.
407. *Лозицький В. С.* Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). Київ : Генеза, 2005. 368 с.
408. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.): енциклопед. довід. / за ред. М. Кармазіної. Київ : ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2012. 588 с.
409. Центральний державний архів громадських об'єднань України : путівник / авт.-упоряд.: Б. Іваненко (керівник), О. Бажан, А. Кентій та ін. ; редкол.: Р. Пиріг (голова), Г. Боряк, Б. Іваненко, В. Лозицький. Київ, 2001. 496 с.

НАВЧАЛЬНА

410. *Алексєєв Ю. М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А. Г.* Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.): навч. посіб. Київ : ЕксОб, 2000. 294 с.
411. *Борщевский В. Я.* Источниковедение истории СССР (1917–1985): учеб. пособие для студентов ист. фак. вузов. Киев : Вища шк., 1985. 232 с.
412. *Варшавчик М. А.* Введение в курс истории Коммунистической партии Советского Союза : материалы к лекции. Киев, 1970. 36 с.
413. *Варшавчик М. А.* Источниковедение истории КПСС : учеб. пособие для студентов ист. фак. гос. ун-тов. М. : Высш. шк., 1973. 360 с.
414. *Варшавчик М. А.* Источниковедение истории КПСС : учеб. для студентов, обучающихся по специальности «История КПСС». М. : Высш. шк., 1989. 224 с.

415. *Варшавчик М. А.* Классификация источников изучения истории КПСС : материалы к лекции. Киев : Изд-во КГУ, 1971. 36 с.
416. *Варшавчик М. А.* Предмет и задачи источниковедения истории КПСС (Введение в историко-партийное источниковедение) : спецкурс по источниковедению истории КПСС. М. : Высш. шк., 1967. 180 с.
417. *Воронов В. І.* Джерелознавство історії України : курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. 336 с.
418. *Грицак Я. Й.* Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття : навч. посіб. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів, вчителів. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
419. Источниковедение истории СССР : учеб. для студентов ист. фак. ун-тов и пед. ин-тов / под ред. И. Д. Ковальченко. М. : Высш. шк., 1973. 560 с.
420. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів іст. спец. вищ. навч. закладів / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ : Либідь, 2002. 488 с.
421. *Макарчук С. А.* Джерелознавство історії України : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Львів : Світ, 2008. 512 с.
422. *Макарчук С. А.* Писемні джерела з історії України : курс лекцій. Львів : Світ, 1999. 352 с.
423. Нове в джерелознавстві Української РСР : метод. рекомендації / підгот. А. В. Санцевич. Київ, 1989. 16 с.
424. *Стрельский В. И.* Теория и методика источниковедения истории СССР : учеб. пособие. Киев : Вища шк., 1976. 130 с.
425. *Стрельский В. И.* Теория и методика источниковедения истории СССР : учеб. пособие для студентов ист. фак. ун-тов. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1968. 264 с.
426. *Стрельський В. І.* Джерелознавство історії СРСР. Період імперіалізму : навч. посіб. для студентів іст. ф-тів ун-тів УРСР. Київ : Рад. шк., 1958. 480 с.

427. *Черноморский М. Н.* Источниковедение истории СССР (советский период) : учеб. пособие для ист. фак. вузов. М. : Высш. шк., 1966. 344 с.

НАУКОВА

Монографії, статті, доповіді

428. *Александров И.* Документы борьбы и побед ленинской партии (О 8-ом издании книги «КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1970») // Коммунист. 1970. № 10. С. 36–48.
429. *Амиантов Ю. Н., Веселина М. С., Русанова И. Б.* Пополнение фондов Центрального партийного архива ИМЛ при ЦК КПСС (1968–1971 гг.) // Вопр. истории КПСС. 1972. № 7. С. 114–122.
430. *Амиантов Ю. Н., Веселина М. С., Зуева Л. И.* Пополнение фондов Центрального партийного архива ИМЛ при ЦК КПСС в 1974–1975 гг. // Вопр. истории КПСС. 1976. № 7. С. 116–122.
431. *Аникеев В. В.* В интересах научного комплектования документальных фондов партийных архивов // Вопр. архивоведения. 1965. № 2. С. 31–37.
432. *Аникеев В. В.* Военные организации РСДРП(б) в 1917 г. (Обзор документов Всероссийского бюро фронтовых и тыловых военных организаций при ЦК РСДРП(б)) // Вопр. истории КПСС. 1964. № 10. С. 108–117.
433. *Аникеев В. В.* Документы Центрального партийного архива о деятельности партии в период подготовки Октября // Вопр. истории КПСС. 1966. № 11. С. 122–127.
434. *Аникеев В. В.* Журнал исходящих документов ЦК РСДРП(б) за 1917 год // Источниковедение истории советского общества : [сб. ст.]. М. : Наука, 1968. Вып. II. С. 79–112.
435. *Аникеев В. В.* Научная основа создания документальной базы по истории КПСС // Вопр. истории КПСС. 1965. № 8. С. 150–153.

436. *Аникеев В. В.* Протоколы заседаний Центрального Комитета РСДРП(б). Март-октябрь 1917 г. // Источниковедение истории Великого Октября : сб. ст. М. : Наука, 1977. С. 26–53.
437. *Астапенков В. А.* Документы Учетно-распределительного отдела ЦК РКП(б) (апрель 1919 г. – март 1924 г.) (О материалах фонда № 17 ЦПА ИМЛ) // Вопр. истории КПСС. 1965. № 7. С. 123–126.
438. *Бабко Ю. В.* Архівний фонд КПРС та його використання в інтересах комуністичного будівництва // Архіви України. 1978. № 3. С. 46–54.
439. *Бажан О.* З історії ЦДАГО України (До 70-ліття заснування) // Студії з арх. справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 117–122.
440. *Баликін І. І.* Національна політика у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій та пленумів ЦК Комуністичної партії України (1943–1982 рр.) // Іст. архів. 2014. Вип. 13. С. 10–14.
441. *Барановська Н.* Архівні джерела вивчення Чорнобильської катастрофи // Архіви України. 2006. № 1/6. С. 170–184.
442. *Батаева Т. В.* Документы Центрального Комитета РКП(б) как источник и объект археографии по истории советского рабочего класса 1918–1920 гг. // Труды Университета дружбы народов. 1977. Т. 85, вып. 7. С. 75–113.
443. *Безпалко М. Г.* Документы партийных архивов об идеологической деятельности Компартии Украины в период строительства социализма (1921–1937) // Архіви України. 1978. № 6. С. 20–23.
444. *Беленький И. Л., Макаров М. К.* Библиография источниковедческих работ (1956–1963) // Источниковедение истории советского общества : [сб. ст.]. М. : Наука, 1964. [Вып. 1]. С. 343–374.
445. *Білецький В. С.* Історія Донецької крайової організації Народного Руху України (1989–1991 рр.). Донецьк : Укр. культурол. центр, Донецьке від-ня НТШ, 2009. 172 с.
446. *Бойко О. Д.* Вибори до Верховної Ради СРСР: випробування сил політичної опозиції // Нова політика. 2001. № 1. С. 31–33.

447. *Бойко О. Д.* Історичні обставини прийняття Декларації про державний суверенітет України // Людина і політика. 2002. № 4. С. 63–70.
448. *Бойко О. Д.* КПУ в 1985–1991 рр.: анатомія кризи // Людина і політика. 2002. № 2. С. 3–18.
449. *Бойко О. Д.* Народний Рух України: від виникнення ідеї масової опозиційної організації до створення її програми // Людина і політика. 2001. № 2. С. 26–35.
450. *Бойко О. Д.* Неформальні організації у добу перебудови: характерні риси та особливості розвитку (з історії ТУМу, «Меморіалу» та «Зеленого світу» // Сіверян. літопис. 2000. № 5. С. 43–47.
451. *Бойко О. Д.* Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови // Людина і світ. 2001. № 1. С. 44–57.
452. *Бойко О. Д.* Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз // Людина і політика. 2003. № 6. С. 61–79.
453. *Бойко О. Д.* Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз (продовження) // Людина і політика. 2004. № 4. С. 74–82.
454. *Бойко О. Д.* Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. Київ : ІПіЕНД, 2002. 306 с.
455. *Варшавчик М. А.* Важнейший источник изучения истории КПСС. М. : Знание, 1970. 48 с.
456. *Варшавчик М. А.* Вопросы источниковедения истории КПСС. М. : Знание, 1972. 48 с.
457. *Варшавчик М. А.* Историко-партийное источниковедение: теория, методология, методика. Киев : Вища шк., 1984. 320 с.
458. *Варшавчик М. А.* К вопросу об отборе историко-партийных источников // Вопросы истории КПСС. 1966. № 3. С. 112–117.
459. *Варшавчик М. А., Спирин Л. М.* О научных основах изучения истории КПСС (Введение в историко-партийную науку). М.: Политиздат, 1978. 192 с.

460. *Гай-Нижник П. П.* Виникнення перших політичних партій в УРСР, утворення Народного Руху України та його позиція щодо Союзного договору (1989–1991 рр.) // *Гілея*. 2012. Вип. 57. С. 127–133.
461. *Гай-Нижник П. П.* Виникнення перших політичних партій в УРСР, утворення Народного Руху України та його позиція щодо Союзного договору (1989–1991 рр.) (продовження) // *Гілея*. 2012. Вип. 58. С. 153–159.
462. *Гарань О. В.* Від створення Руху до багатопартійності. Київ : Знання, 1992. 48 с.
463. *Гарань О. В.* Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. Київ : Либідь, 1993. 198 с.
464. *Гиндин И. Ф., Шепелев Л. Е.* Против не критического и произвольного использования архивных документов // *История СССР*. 1964. № 5. С. 74–91.
465. *Гинзбург О. П.* Возникновение Партии демократического возрождения Украины как пример становления многопартийной системы Украины в начале 90-х гг. XX ст. // *Беларускі археагр. штогоднік*. 2014. Вип. 15. С. 260–274.
466. *Гинзбург О. П.* Відображення розвитку неформального руху в УРСР у роки перебудови в документах ЦК Компартії України // *Студії з арх. справи та документознавства*. 2013. Т. 21. С. 154–160.
467. *Гинзбург О. П.* Документи Комуністичної партії України як історичне джерело (за документами фонду 1 «Центральний Комітет Компартії України», що зберігається у ЦДАГО України) // *Пам'ятки : археогр. щорічник*. 2015. Т. 15/16. С. 75–80.
468. *Гинзбург О. П.* Документи органів і організацій компартії України у фонді Центрального комітету КПУ ЦДАГО України: загальна характеристика // *Шістнадцяті джерелознавчі читання. Архівна наука і освіта в незалежній Україні : матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 24 листоп. 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 112–114.

469. *Гінзбург О. П.* Інформації відділів ЦК Компартії України про діяльність новостворених політичних партій як джерело для вивчення процесу формування багатопартійної системи в Україні у 1990 р. // Пам'ятки : археогр. щорічник. 2013. Т. 14. С. 42–51.
470. *Гінзбург О. П.* Класифікація компартійних документів періоду перебудови фонду ЦК КПУ ЦДАГО України // Дні науки історичного факультету : матеріали VIII Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 23 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 71–73.
471. *Гінзбург О. П.* Кореспонденції громадян на адресу республіканського та союзного партійного керівництва доби перебудови як історичне джерело (за документами фонду Центрального Комітету Компартії України ЦДАГО України) // Студії з арх. справи та документознавства. 2015. Т. 22/23. С. 109–115.
472. *Гінзбург О. П.* Особливості термінології документів ЦК Компартії України періоду перебудови щодо представників демократичної народної опозиції (на прикладі Народного Руху України за перебудову) // Українська наукова термінологія: історія та сучасний стан : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2014 р.). Київ, 2015. С. 84–90.
473. *Гінзбург О. П.* Перспективи поповнення Центрального державного архіву громадських об'єднань України документами КПУ в умовах змін чинного законодавства України // Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії : матеріали Всеукр. (з міжнар. участю) наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 трав. 2015 р.). Київ, 2015. С. 71–73.
474. *Гінзбург О. П.* Процеси становлення багатопартійної системи в Україні в документах ЦК КПУ (на прикладі Народного Руху України за перебудову) // Архіви України. 2014. № 3. С. 83–89.
475. *Гінзбург О. П.* Розвиток неформального руху в УРСР у роки перебудови у дзеркалі партійних документів // П'ятнадцяті джерелознавчі читання (присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних

- галузей історичної науки) : матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 4 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 12–16.
476. *Гончарук Г. І.* Народний Рух України. Історія. Одеса : Астропринт, 1997. 380 с.
477. *Гончарук Г. І., Шановська О. А.* Національна ідея і Народний Рух України. Одеса : Астропринт, 2004. 172 с.
478. *Городецкий Е. Н.* Переписка Секретариата Центрального Комитета РСДРП(б). Март – октябрь 1917 г. // Источниковедение истории Великого Октября : сб. ст. М. : Наука, 1977. С. 54–100.
479. *Гребенников М. В.* Отбор документов в партийных архивах // Совет. архивы. 1966. № 2. С. 88–89.
480. *Грунт А. Я.* В поддержку предложений И. Ф. Гиндина и Л. Е. Шепелева // История СССР. 1965. № 1. С. 229–232.
481. *Грунт А. Я.* Протоколы Московского Военно-революционного комитета. Октябрь – ноябрь 1917 г. // Источниковедение истории Великого Октября : сб. ст. М. : Наука, 1977. С. 101–122.
482. *Гунчак Т. Г.* Україна: ХХ століття. Київ : Дніпро, 2005. 384 с.
483. *Діденко Ю. В.* Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.). Одеса : Астропринт, 2006. 176 с.
484. Документы великого созидания (Источники по истории Украинской ССР) / В. А. Замлинский, Л. Е. Беренштейн, А. В. Долинский и др. Киев : Вища шк., 1986. 216 с.
485. Документы героических свершений (Об источниках Коммунистической партии Украины) / М. А. Варшавчик, В. Ф. Солдатенко, П. М. Шморгун и др. Киев : Политиздат Украины, 1985. 426 с.
486. *Ермолаева Р.* Материалы Центрального и местных партийных архивов о деятельности интернационалистов в России // Участие трудящихся зарубежных стран в Октябрьской революции. М. : Наука, 1967. С. 64–79.
487. *Жевахов Ф.* Историко-партийные документальные материалы // Коммунист Украины. 1966. № 11. С. 78–83.

488. *Зайцева Е. А.* Материалы партийных съездов, совещаний и пленумов ЦК – важнейший источник по истории национальной политики КПСС (1921–1925 гг.) // Вестн. Ленингр. ун-та. Серия истории, языка, литературы. 1972. Вып. 3. С. 13–21.
489. *Зильманович Д. Я.* Против искажения фактов и распространения вымыслов // Вопр. истории КПСС. 1965. № 6. С. 99–103.
490. *Зыков А. Н.* К изучению истории партийной работы на строительстве Братской ГЭС (Обзор фондов партийного архива Иркутского обкома КПСС) // Вопр. истории КПСС. 1971. № 10. С. 115–120.
491. *Ивницкий Н. А.* История подготовки постановления ЦК ВКП(б) о темпах коллективизации сельского хозяйства от 5 января 1930 г. // Источниковедение истории советского общества : [сб. ст.]. М. : Наука, 1964. [Вып. 1]. С. 265–288.
492. *Ищенко А. М.* Західна Україна у документах з'їздів та пленумів ЦК КП(б)У: 1944–1953 рр. // Архіви України. 2011. № 2/3. С. 108–122.
493. *Камінський А.* На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. Мюнхен, 1990. 624 с.
494. *Кашкин Б. И.* Значение публикаций Истпарта ЦК КП(б)У для освещения истории Коммунистической партии Украины // Науч. труды по истории КПСС. 1970. Вып. 37. С. 22–32.
495. *Киридон А.* Документи «Окремої папки» ЦК КП(б)У як джерело з історії політики радянської влади щодо релігії і церкви // Студії з арх. справи та документознавства. 2004. Т. 11. С. 150–157.
496. *Ковтун В. Г.* Історія Народного Руху України. Київ : Факт, 1999. 408 с.
497. *Кульчицький С. В.* Відкладена революція. Про події 1989–1991 рр. в Україні // Політика і час. 2001. № 8. С. 13–23.
498. *Кульчицький С. В.* Еволюція державного устрою в Україні: від тоталітаризму до демократії // Віче. 1997. № 1. С. 21–31.

499. *Курас А. К.* Материалы X–XIV съездов партии (Некоторые вопросы использования материалов съездов в качестве важнейших историко-партийных источников) // *Вопр. обществ. наук.* 1978. Вып. 34. С. 108–116.
500. *Кучвальская Т. В.* Документы КПСС и Советского государства как источник по истории высшей школы в период развитого социализма // *Некоторые вопросы историографии и источниковедения истории СССР* : сб. ст. М., 1977. С. 21–33.
501. *Лаврин В. А.* О первой резолюции Бюро ЦК РСДРП(б) в марте 1917 г. // *Вопр. истории КПСС.* 1966. № 3. С. 105–111.
502. *Латкин В. Р., Усикова Р. А.* За выполнение решений сентябрьского Пленума ЦК КПСС (1953–1958 гг.) (Обзор фондов Краснодарского партархива) // *Вопр. истории КПСС.* 1964. № 7. С. 99–103.
503. *Ленартович О. Ю.* Джерела до вивчення історії українського національно-визвольного руху на Волині в центральних та обласних державних архівах України // *Іст. студії Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки.* 2012. Вип. 8. С. 74–82.
504. *Литвин В. М.* Громадсько-політичні формування на Україні: становлення, тенденції розвитку // *Під прапором ленінізму.* 1990. № 23. С. 44–55.
505. *Литвин В. М.* Молодіжні громадсько-політичні організації // *Політика і час.* 1991. № 3. С. 53–58.
506. *Литвин В. М.* Політична арена України: дійові особи та виконавці. Київ : Абрис, 1994. 496 с.
507. *Лозицький В. С.* З історії Центрального державного архіву громадських об'єднань України (До 80-річчя створення Єдиного партійного архіву) // *Архіви України.* 2009. № 6. С. 129–140.
508. *Николаева В. П.* Обзор документов информационного отдела ЦК РКП(б) (май 1924 г. – декабрь 1925 г.) // *Вопр. истории КПСС.* 1965. № 7. С. 116–122.

509. *Нікольський В.* Голодомор 1932–1933 років на Україні за матеріалами «Окремої папки» політбюро ЦК КП(б)У // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2004. Вип. 12. С. 84–93.
510. О предмете источниковедения истории КПСС / Ждановская З. В., Жибарев П. Б., Маслова А. Г. и др. // Вопр. истории КПСС. 1958. № 2. С. 111–117.
511. *Обичкин О. Г.* Устав большевистской партии в период подготовки Великой Октябрьской социалистической революции // Вестн. Моск. ун-та. Серия 9. История. 1967. № 6. С. 3–18.
512. *Обичкин О. Г.* Уставные документы партии (Опыт классификации и источниковедческого анализа) // Вопр. истории КПСС. 1972. № 5. С. 94–106.
513. *Овчар І. В.* Політичні трансформації у Радянському Союзі в період перебудови (1985–1991 рр.). Київ : Інтерсервіс, 2011. 228 с.
514. *Олейник К. Е.* Документальное наследие Компартии Молдавии // Коммунист Молдавии. 1973. № 4. С. 38–44.
515. *Олейник К. Е.* Документы съездов и пленумов ЦК Компартии Молдавии как источник изучения истории республиканской парторганизации (1941–1951 гг.). Кишинев : Штиинца, 1974. 136 с.
516. *Олейник К. Е.* К вопросу источниковедческого анализа документов съездов Компартии Молдавии в работах исследователей республики // Вопр. истории Компартии Молдавии. 1973. Т. 1. С. 166–173.
517. *Олейник К. Е.* Отчеты Центрального Комитета Коммунистической партии Молдавии как исторический источник // Совет. архивы. 1972. № 5. С. 105–109.
518. *Павленко І. А.* Відділ ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях: документи ЦДАГО України // Архіви України. 2001. № 4/5. С. 114–118.

519. *Папакін Г. В.* До питання опрацювання джерельної бази дослідження українських визвольних змагань 1939–1956 рр. // *Архіви України*. 2000. № 1/3. С. 15–21.
520. *Петрова И. А.* Протоколы волостных партийных ячеек как источник по истории создания и упрочения партийной организации Череповецкой губернии в 1917–1920 гг. // *Северный археогр. сборник*. 1977. Вып. 5. С. 33–36.
521. *Пиріг Р. Я.* Джерельна база історії Української революції 1917–1921 років: архівний сегмент // *Архіви України*. 2011. № 1. С. 108–122.
522. *Пиріг Р. Я.* Документи «Окремої папки» ЦК КП(б)У як історичне джерело // *Укр. археогр. щорічник*. 1999. Вип. 3/4. С. 331–343.
523. *Політична історія України. XX століття : у 6 т. Т. 6 : Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін.* Київ : Генеза, 2003. 696 с.
524. *Рейхберг Г. Е.* Протоколы Петроградского Военно-революционного комитета как исторический источник // *Источниковедение истории советского общества : [сб. ст.]*. М. : Наука, 1964. [Вып. 1]. С. 36–63.
525. *Росляков А. А.* О методике выборочного обследования источников по истории партии (Из опыта работы Туркменского филиала ИМЛ при ЦК КПСС) / А. А. Росляков // *Вопр. истории КПСС*. 1966. № 8. С. 118–121.
526. *Русначенко А. М.* Національно-визвольний рух в Україні (середина 1950-х – початок 1990-х років). Київ : Вид-во Олени Теліги, 1998. 720 с.
527. *Санцевич А. В.* Архівні документи в дослідженні сучасної історії Української РСР // *Архіви України*. 1973. № 6. С. 11–16.
528. *Санцевич А. В.* Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945–1970). Київ : Наук. думка, 1972. 204 с.
529. *Санцевич А. В.* Джерелознавство з історії Української РСР 1917–1941. – Київ : Наук. думка, 1981. 208 с.
530. *Санцевич А. В.* Некоторые актуальные вопросы источниковедения истории КПСС // *Вопросы методологии историко-партийной науки /*

- М. А. Варшавчик, В. В. Косолапов, В. М. Орлов и др. Киев : Политиздат Украины, 1980. С. 181–196.
531. *Селезнев М. С.* О классификации исторических источников в связи с построением курса источниковедения в вузах // Источниковедение истории советского общества : [сб. ст.]. М. : Наука, 1964. [Вып. 1]. С. 320–342.
532. *Скляднев Г. М., Шаповал А. П., Воскресенский Ю. В.* Харьковская партийная организация в борьбе за социалистическую индустриализацию страны (1926–1940 гг.) (Обзор фондов Харьковского и Центрального партийных архивов) // *Вопр. истории КПСС*. 1965. № 1. С. 121–127.
533. *Смирнов И. С.* Об источниковедении истории КПСС // *Вопр. истории*. 1956. № 4. С. 102–112.
534. *Совокин А. М.* Резолюция VI съезда партии «О политическом положении» // *Источниковедение истории Великого Октября* : сб. ст. М. : Наука, 1977. С. 9–25.
535. *Совокин А. М.* VI съезд партии и исторические источники // *Вопр. истории КПСС*. 1967. № 7. С. 39–49.
536. *Соловьев А. А.* О некоторых вопросах комплектования партийных архивов документальными материалами // *Совет. архивы*. 1967. № 2. С. 63–70.
537. *Стрельский В. И.* Основные принципы научной критики источников по истории СССР. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1961. 134 с.
538. *Султанова Е. А.* Ленинградские коммунисты в борьбе за социалистическое переустройство сельского хозяйства в 1925–1930 гг. (Обзор фондов Ленинградского партийного архива) // *Вопр. истории КПСС*. 1964. № 5. С. 102–106.
539. *Сумарокова Л. М., Уйомов А. І.* Демократична революція і новий стиль мислення // *Філософська і соціологічна думка*. 1991. № 7. С. 19–36.
540. *Тоом В.* О документальном наследии съездов Компартии Эстонии // *Коммунист Эстонии*. 1967. № 3. С. 23–28.

541. *Трукан Г. А.* Современные исследования и проблемы источниковедения истории советского общества // Источниковедение истории советского общества : [сб. ст.]. М. : Наука, 1978. Вып. III. С. 5–18.
542. *Усиков Р.* Во главе масс (Обзор фондов партийного архива Краснодарского края) // Воен.-ист. журн. 1966. № 5. С. 100–104.
543. *Устинов В. М.* За правильное использование документальных источников // Вопр. истории КПСС. 1965. № 1. С. 140–142.
544. *Хесин С. С.* Некоторые материалы Центрального партийного архива Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС об участии военных моряков в подготовке и проведении Великой Октябрьской социалистической революции // Тезисы сообщений Научного совещания ленинградских историков, посвященного источниковедению истории Великой Октябрьской социалистической революции (15–16 июня 1967). Ленинград, 1967. С. 26–28.
545. *Цыбульский В. А.* О протоколах Сестрорецкого ревкома (март – август 1917 г.) // История СССР. 1966. № 4. С. 234–236.
546. *Шаповал Ю. І.* В. В. Щербицький: особа політика серед обставин часу // Укр. іст. журн. 2003. № 1. С. 118–129.
547. *Шаповал Ю. І.* Михайло Горбачов і Україна: штрихи до портрета ініціатора перебудови // Наук. зап. ін-ту політ. і етнонац. дослідж. НАН України. 2000. Вип. 12. С. 270–273.
548. *Щедрина Г. С.* Документальные материалы партийных архивов Украины о движении коллективов и ударников коммунистического труда // Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. М., 1965. Т. 2. С. 11–15.
549. *Юрчук В. И.* Историко-партийная наука – мощное идейное оружие в борьбе за коммунизм // Вопросы методологии историко-партийной науки / М. А. Варшавчик, В. В. Косолапов, В. М. Орлов и др. Киев : Политиздат Украины, 1980. С. 6–26.

Автореферати дисертацій

550. *Астахова К. В.* Виникнення багатопартійності в СРСР (1985–1991 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 1994. 35 с.
551. *Баранова С. Г.* Особливості становлення демократичного політичного режиму в Україні (історико-методологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Львів, 1997. 15 с.
552. *Білошицький С. В.* Формування монопартійної системи в Україні: передумови, форми і методи : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Донецьк, 2001. 19 с.
553. *Бойко О. Д.* Суспільно-політичні трансформації в Україні (квітень 1985 – серпень 1991 рр.): історико-політологічний аналіз : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 2003. 44 с.
554. *Єфіменко Г. Г.* Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 2001. 18 с.
555. *Кулик В. М.* Формування та еволюція української державної ідеї: 1986–1991 : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Київ, 1999. 20 с.
556. *Литвин В. М.* Політична арена України: дійові особи та виконавці (Суспільно-політичний розвиток України у другій половині 80-х – першій половині 90-х років) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 1995. 48 с.
557. *Малиновський Р. І.* Суспільно-політична діяльність Комуністичної партії України (1993–2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 2007. 17 с.

558. *Огієнко В. І.* Діяльність українських націонал-комуністів (1918–1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 2008. 14 с.
559. *Остапенко Я. М.* Ліквідація більшовиками опозиційних політичних партій в Україні (1920–1925 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Харків, 2000. 18 с.
560. *Пилипенко О. О.* Національно-демократичний рух в Україні (друга половина 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Донецьк, 1997. 24 с.
561. *Познанська К. В.* Ліквідація більшовиками есерської та меншовицької партійно-політичної опозиції в Україні (кінець 1919 – 1924 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
562. *Рисіч Й. Л.* Демократія в Україні до і після 1985 р. (історико-політологічний аналіз) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 1996. 36 с.
563. *Сімперович В. М.* Історіографія національно-демократичного руху за суверенізацію та незалежність України на рубежі 80-х – 90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». Київ, 2005. 15 с.
564. *Тимцуник В. І.* Реформування системи влади та державного управління в УРСР: зміст, особливості, наслідки (1953–1964 рр.) : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Київ, 2005. 36 с.
565. *Фролов М. О.* Вихідці з інших політичних партій у КП(б)У в 20–30-ті роки ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2001. 19 с.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

566. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Фонди архіву [Електронний ресурс]. URL: http://cdago.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=32&Itemid=12 (дата звернення 10.09.2018).

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації***Статті у наукових фахових виданнях України*

1. Гінзбург О. П. Інформації відділів ЦК Компартії України про діяльність новостворених політичних партій як джерело для вивчення процесу формування багатопартійної системи в Україні у 1990 р. *Пам'ятки : археогр. щорічник*. 2013. Т. 14. С. 42–51.

2. Гінзбург О. П. Відображення розвитку неформального руху в УРСР у роки перебудови в документах ЦК Компартії України. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2013. Т. 21. С. 154–160.

3. Гінзбург О. П. Процеси становлення багатопартійної системи в Україні в документах ЦК КПУ (на прикладі Народного Руху України за перебудову). *Архіви України*. 2014. № 3 (291). С. 83–89.

4. Гінзбург О. П. Документи Комуністичної партії України як історичне джерело (за документами фонду 1 «Центральний Комітет Компартії України», що зберігається у ЦДАГО України). *Пам'ятки : археогр. щорічник*. 2015. Т. 15/16. С. 75–80.

5. Гінзбург О. П. Кореспонденції громадян на адресу республіканського та союзного партійного керівництва доби перебудови як історичне джерело (за документами фонду Центрального Комітету Компартії України ЦДАГО України). *Студії з архівної справи та документознавства*. 2015. Т. 22/23. С. 109–115.

Статті в іноземних наукових фахових виданнях

6. Гинзбург О. П. Возникновение Партии демократического возрождения Украины как пример становления многопартийной системы Украины в начале 90-х гг. XX ст. *Беларускі археаграфічны штогоднік*. 2014. Вып. 15. С. 260–274.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Гинзбург О. П. Розвиток неформального руху в УРСР у роки перебудови у дзеркалі партійних документів. *П'ятнадцяті джерелознавчі читання (присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки) : матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 4 листоп. 2014 р.)*. Київ, 2014. С. 12–16.

8. Гинзбург О. П. Особливості термінології документів ЦК Компартії України періоду перебудови щодо представників демократичної народної опозиції (на прикладі Народного Руху України за перебудову). *Українська наукова термінологія: історія та сучасний стан : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2014 р.)*. Київ, 2015. С. 84–90.

9. Гинзбург О. П. Класифікація компартійних документів періоду перебудови фонду ЦК КПУ ЦДАГО України. *Дні науки історичного факультету : матеріали VIII Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 23 квіт. 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 71–73.

10. Гинзбург О. П. Перспективи поповнення Центрального державного архіву громадських об'єднань України документами КПУ в умовах змін чинного законодавства України. *Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії : матеріали Всеукр. (з міжнар. участю) наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 трав. 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 71–73.

11. Гинзбург О. П. Документи органів і організацій компартії України у фонді Центрального комітету КПУ ЦДАГО України: загальна

характеристика. *Шістнадцяті джерелознавчі читання. Архівна наука і освіта в незалежній Україні: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 24 листоп. 2015 р.).* Київ, 2015. С. 112–114.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювались на наукових конференціях та семінарах:

міжнародних – «Документ, мова, соціум: теорія та практика» (Київ, 10–11 квітня 2014 р.), «Термінологія документознавства та суміжних галузей знань» (Київ, 30 травня 2014 р.), «Дні науки історичного факультету» (Київ, 23 квітня 2015 р.);

всеукраїнських – «П'ятнадцяті джерелознавчі читання» (Київ, 4 листопада 2014 р.), «Українська наукова термінологія: історія та сучасний стан» (Київ, 5 грудня 2014 р.), «Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії» (Київ, 21–22 травня 2015 р.), «Шістнадцяті джерелознавчі читання» (Київ, 24 листопада 2015 р.).